

REPORTS AND STUDIES IN
**EDUCATION,
HUMANITIES,
AND THEOLOGY**

HANNU KEMPPANEN, JUKKA MÄKISALO JA ALEXANDRA BELIKOVA

Kotoista ja vierasta mediassa

Venäjältä suomeksi ja suomesta venäjäksi -workshop

Joensuussa 7.–8.10.2010

Свое и чужое в СМИ

Материалы научно-практического семинара

«С русского на финский, с финского на русский»,

Йоэнсуу, 7–8 октября 2010 г.

PUBLICATIONS OF THE UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND

Reports and Studies in Education, Humanities, and Theology

UNIVERSITY OF
EASTERN FINLAND

HANNU KEMPPANEN, JUKKA MÄKISALO JA ALEXANDRA BELIKOVA
(TOIM.)

Kotoista ja vierasta mediassa

Venäjältä suomeksi ja suomesta venäjäksi -workshop
Joensuussa 7.–8.10.2010

Свое и чужое в СМИ

Материалы научно-практического семинара
«С русского на финский, с финского на русский»,
Йоэнсуу, 7–8 октября 2010 г.

Publications of the University of Eastern Finland
Reports and Studies in Education, Humanities and Theology

4

University of Eastern Finland
Joensuu
2012

Kopijyvä Oy

Joensuu, 2012

Sarjan vastaava toimittaja: Jopi Nyman

Myynti: Itä-Suomen yliopiston kirjasto

ISBN 978-952-61-0627-4 (nid.)

ISSNL 1798-5641

ISSN 1798-5641

ISBN 978-952-61-0628-1 (PDF)

ISSN: 1798-565X (PDF)

Sisältö

KIRJOITTAJAT	ii
АВТОРЫ	iii
ALKUSANAT	iv
ПРЕДИСЛОВИЕ	vi
ВВЕДЕНИЕ ДОМСТИКАЦИЯ, ФОРЕНИЗАЦИЯ, МИНОРИТАРНЫЙ ЯЗЫК	viii
<i>Марья Янис</i>	
OSA I : KIELEN RAKENTEET, KÄÄNTÄMINEN JA KORPUKSET ЧАСТЬ I: ЯЗЫКОВЫЕ СТРУКТУРЫ, ПЕРЕВОД И КОРПУСЫ	
LEKSIKAALISET TRANSFORMAATIOT JA NIIDEN SYYT SUOMEN JA VENÄJÄN KIELESSÄ	3
<i>Ljubov Kolomainen</i>	
СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФИНСКОГО ЯЗЫКА ГАЗЕТЫ «KARJALAN SANOMAT» КОММУНИКАТИВНАЯ ФУНКЦИЯ ЯЗЫКА	9
<i>Анна Ленина</i>	
ОПУЩЕНИЕ КАК ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ ПРИ ПЕРЕВОДЕ С РУССКОГО ЯЗЫКА НА ФИНСКИЙ (ПО МАТЕРИАЛАМ ГАЗЕТЫ «KARJALAN SANOMAT»)	17
<i>Анна Петрова</i>	
OPERATIONAALINEN LÄHESTYMISTAPA METAFORAILMAUSTEN KONVENTIONAALISUUDEN ARVIOINNISSA	28
<i>Alexandra Belikova</i>	
OSA II : AV-KÄÄNTÄMINEN ЧАСТЬ II: АУДИОВИЗУАЛЬНЫЙ ПЕРЕВОД	
РУССКОЕ КИНО С ФИНСКИМИ СУБТИТРАМИ: КАК СОСТАВИТЬ МУЛЬТИМОДАЛЬНЫЙ КОРПУС	47
<i>Михаил Михайлов</i>	
RUUTUTEKSTEJÄ VENÄJÄSTÄ SUOMEKSI	55
<i>Marja Jänis</i>	
OSA III: KOTOUTTAMINEN JA VIERAANNUTTAMINEN ЧАСТЬ III: ДОМСТИКАЦИЯ И ФОРЕНИЗАЦИЯ	
KOTOUTTAMINEN JA VIERAANNUTTAMINEN SANASTOTYÖSSÄ	69
<i>Päivi Pasanen</i>	
ДИХОТОМИИ ПЕРЕВОДЧЕСКИХ СТРАТЕГИЙ В РАБОТАХ ЗАПАДНЫХ И РОССИЙСКИХ ТЕОРЕТИКОВ ПЕРЕВОДА	77
<i>Ханну Кемппанен</i>	

Kirjoittajat

Alexandra Belikova
vieraat kielet ja käännöstiede, Itä-Suomen yliopisto, Joensuu

Marja Jänis
vieraat kielet ja käännöstiede, Itä-Suomen yliopisto, Joensuu

Hannu Kemppanen
vieraat kielet ja käännöstiede, Itä-Suomen yliopisto, Joensuu

Ljubov Kolomainen
suomen kielen ja kirjallisuuden laitos, Petroskoin valtionyliopisto, Venäjä

Anna Lenina
suomen kielen ja kirjallisuuden laitos, Petroskoin valtionyliopisto, Venäjä

Mikhail Mikhailov
kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto

Päivi Pasanen
nykykielten laitos, Helsingin yliopisto

Anna Petrova
suomen kielen ja kirjallisuuden laitos, Petroskoin valtionyliopisto, Venäjä

Авторы

Александра Беликова

*Отделение иностранных языков и переводоведения Университета Восточной Финляндии,
Йоэнсуу*

Ханну Кемппанен

*Отделение иностранных языков и переводоведения Университета Восточной Финляндии,
Йоэнсуу*

Любовь Коломайнен

*Факультет прибалтийско-финской филологии и культуры Петрозаводского
государственного университета*

Анна Ленина

*Факультет прибалтийско-финской филологии и культуры Петрозаводского
государственного университета*

Михаил Михайлов

*Институт современных языков, переводоведения и литературы Тамперского
университета, Финляндия*

Пяйви Пасанен

Отделение современных языков Хельсинкского университета, Финляндия

Анна Петрова

*Факультет прибалтийско-финской филологии и культуры Петрозаводского
государственного университета*

Марья Янис

*Отделение иностранных языков и переводоведения Университета Восточной Финляндии,
Йоэнсуу*

Alkusanat

Itä-Suomen yliopistossa toteutettava Suomen Akatemian tutkimushanke *Venäjältä suomeksi ja suomesta venäjäksi – kääntäminen monikulttuurisessa yhteisössä* järjesti lokakuussa 2010 Joensuun kampuksella kiinnostavan tapaamisen, johon kokoontui tutkijoita sekä Suomesta että Venäjältä. Suomesta suurin edustus oli projektia isännöivästä yliopistosta, mutta myös Helsingin ja Tampereen yliopiston venäjän kielen ja kääntämisen oppiaineesta saapui esitelmöitsijöitä. Venäjältä oli vahva edustus Petroskoin valtionyliopiston itämerensuomalaisen kielten laitokselta, joka vastaa yhteishankkeen toteuttamisesta Venäjällä.

Tähän julkaisuun on koottu Venäjä–suomi–venäjä-kääntämisen tutkimuksen seminaarin anti. Artikkeleita yhdistäviä tekijöitä ovat kotouttamisen ja vieraannuttamisen problematiikka, joka on ollut myös Venäjältä suomeksi ja suomesta venäjäksi -tutkimushankkeen keskeinen tutkimuksen kohde, sekä kääntäminen mediassa.

Kotouttamisen ja vieraannuttamisen ongelmakenttää pohjustetaan Marja Jäniksen johdantoartikkelissa, jossa tutustutaan näihin käsitteisiin vähemmistökielen käsitteen näkökulmasta. Itse kokoelma on jaettu kolmeen osaan, joista ensimmäinen käsittelee konkreettisten kielenainesten kääntämiseen liittyviä kysymyksiä. Ensimmäisessä artikkelissa Ljubov Kolomainen tarkastelee lehtikielen esimerkkien avulla tyypillisiä leksikaalisia transformaatioita suomi–venäjä-kieliparilla. Anna Lenina käsittelee puolestaan venäjältä suomennettujen lehtitekstien syntaktisia piirteitä. Lenina käyttää tutkimusaineistona tekstejä Karjalan Sanomista, Petroskoissa ilmestyvästä suomenkielisen vähemmistön sanomalehdestä. Karjalan Sanomat on aineistona myös Anna Petrovan artikkelissa, jossa kiinnostuksen kohteena ovat poistot käännösstrategiana. Tutkimuksessa keskitytään poliittisen sanaston käännösongelmiin. Ensimmäisen osan viimeisessä artikkelissa Alexandra Belikova esittelee uuden lähestymistavan arvioida metaforien kreatiivisuutta kääntämisen kannalta. Belikova on luonut menetelmän, jonka avulla kunkin metaforan kreatiivisuuden aste sekä lähdetekstissä että käännöksessä voidaan määritellä.

Kokoelman toinen osa sisältää kaksi av-kääntämistä käsittelevää artikkelia. Mihail Mihailov tarkastelee multimodaalisen korpuksen kokoamista tuoden esille erityisesti materiaalin annotointiin liittyviä seikkoja, jotka voisivat olla hyödyllisiä tekstitysten analyysissa. Marja Jäniksen artikkeli antaa yleiskuvan Yleisradion venäjä–suomi-tekstityskulttuurissa tapahtuneista muutoksista 1970-luvulta aina nykypäivään saakka.

Kokoelman kolmannen osan artikkelit käsittelevät kotouttamista ja vieraannuttamista teoreettisesta näkökulmasta. Päivi Pasasen lähestymistapa edustaa terminologista tutkimusta. Vaikka terminologi ei joudukaan soveltamaan käännösstrategioita tekstiin, ovat kotouttaminen ja vieraannuttaminen käyttökelpoisia käsitteitä myös termistötyössä. Artikkelikokoelman päättää Hannu Kemppasen analyysi kotouttamisen ja vieraannuttamisen käsitteiden käytöstä venäläisessä käännöstutkimuksessa. Tutkimuksessa tuodaan esille myös muita käännösstrategioihin viittaavia käsitteitä, joita venäläiset käännöstutkijat ovat käyttäneet kotouttamisen ja vieraannuttamisen sijaan.

Seminaarin ja tämän julkaisun rahoittajana toimi Suomen Akatemia. Haluan kiittää lämpimästi kaikkia tämän julkaisun valmistumiseen vaikuttaneita henkilöitä: dosentti

Marja Jänistä, yliopistonlehtori Jukka Mäkisaloa, yliopisto-opettaja Grigory Gurinia, tohtorikoulutettavia Alexandra Belikovaa ja Juha Långia. Erityisen suuri kiitos lankeaa artikkelien kirjoittajille, joita ilman toimituskunta olisi jäänyt vaille kiinnostavaa tehtäväänsä. Kiitokset kuuluvat myös Kirjokannelle onnistuneesta taittotyöstä ja Kopijyvälle laadukkaasta painojäljestä.

Hannu Kemppanen
projektinjohtaja, venäjän kielen ja kääntämisen ma. professori
Itä-Suomen yliopisto, Joensuu

Предисловие

В октябре 2010 года в Университете Восточной Финляндии (г. Йоэнсуу) в рамках совместного финляндско-русского проекта «С русского на финский, с финского на русский. Перевод в мультикультурном обществе», осуществляемого при финансовой поддержке Академии Финляндии, состоялся семинар, на котором встретились исследователи из России и Финляндии. Большинство участников представляло университет-организатор, но были среди докладчиков и представители переводоведческих отделений других университетов – Хельсинки и Тампере. С российской стороны больше всего участников приехало из Петрозаводского государственного университета, один из факультетов которого – факультет прибалтийско-финской филологии и культуры – является соисполнителем названного проекта.

В данном издании собраны статьи, подготовленные по итогам выступлений на семинаре «С русского на финский, с финского на русский». Их объединяет общая проблематика, непосредственно связанная с темой совместного проекта, а именно доместикация и форенизация, а также проблема аудиовизуального перевода и переводов текстов СМИ.

Во вводной статье Марья Янис очерчивает основные подходы к проблемам, традиционно рассматриваемым в связи с понятиями доместикации и форенизации, с точки зрения миноритарных языков. Далее сборник делится на три части, в первой из которых обсуждаются вопросы перевода отдельных языковых явлений. Открывает эту часть статья Любови Коломайнен, объектом исследования которой являются наиболее типичные лексические трансформации при переводе газетных текстов на примере языковой пары финский – русский. Анна Ленина сосредоточивает свое внимание на синтаксических особенностях русско-финских переводов газетных текстов. Материалом для ее исследования служат тексты публикаций *Karjalan Sanomat*, газеты финноязычного меньшинства, выходящей в Петрозаводске. На этом же материале строит свое исследование Анна Петрова, которая рассматривает переводческий прием опущения как одну из переводческих стратегий, в особенности при переводе текстов общественно-политической тематики. В заключительной статье первой части Александра Беликова предлагает новый подход к оценке креативности метафор с точки зрения перевода. Она разработала методiku, с помощью которой можно измерить уровень креативности конкретных метафорических выражений в оригинальных и переводных текстах.

Во второй главе собраны статьи, посвященные аудиовизуальному переводу. В первой статье Михаил Михайлов рассказывает о проблеме создания мультимодального корпуса, особенностях его аннотирования, а также о возможностях использования разметки в переводоведческих исследованиях. В статье Марьи Янис рассказывается об изменениях в политике субтитрирования при переводе с русского языка на финский, проводимой национальной телерадиовещательной компанией Финляндии *Yleisradio* с 1970-х годов по настоящее время.

Третья часть посвящена форенизации и доместикации, которые рассматриваются с теоретической точки зрения. Подход Пяйви Пасанен представляет терминологические исследования. Хотя терминолог может непосредственно и не прибегать к использованию переводческих стратегий в своей работе, эти понятия, по мнению автора, все равно могут быть полезны при создании новых терминов. Завершается сборник статьей Ханну Кемппанена, который исследует употребление терминологической оппозиции *форенизация – доместикация* в российской переводоведческой традиции. Автор обнаруживает целый ряд концептов, заменяющих обсуждаемые понятия форенизации и доместикации, которые приняты для обозначения переводческих стратегий в российской переводоведческой литературе.

Данный сборник выходит при финансовой поддержке Академии Финляндии. Мне хотелось бы искренне поблагодарить всех тех, без чьего деятельного участия публикация сборника оказалась бы невозможной: доцента Марью Янис, лектора университета Юкку Мякисало, преподавателя университета Григория Гурина, докторантов Александру Беликову и Юху Лонга. Спасибо авторам, которые обеспечили интересной работой редколлегию сборника. Отдельная благодарность компании *Kirjokansi* за подготовку макета, а также издательскому дому *Korijuvä* за прекрасное полиграфическое исполнение.

Ханну Кемппанен

руководитель проекта, профессор русского языка и перевода
Университет Восточной Финляндии, Йоэнсуу

Введение

Доместикация, форенизация, миноритарный язык

Марья Янис

Университета Восточной Финляндии, Йоэнсуу

Перечисленные в заголовке понятия являются ключевыми в описании научных задач проекта «С русского на финский, с финского на русский. Перевод в мультикультурном обществе», который осуществляется совместно кафедрой лингвистики и переводоведения Университета Восточной Финляндии и факультетом прибалтийско-финских языков и культур Петрозаводского государственного университета. Во вступительном слове хотелось бы обсудить границы этих переводоведческих понятий.

1 ДОМЕСТИКАЦИЯ И ФОРЕНИЗАЦИЯ

Профессор переводоведения университета Хельсинки Эндрю Честерман (Chesterman 2010) в своем пленарном выступлении на семинаре «Дни переводоведения» в апреле 2010 г. говорил о вопросах, на которые ищут ответы современные финские переводоведы. Он отметил, что в течение последних десятилетий большинство исследований в переводоведении сосредоточено на решении дескриптивных задач. Они основаны на формуле «все X имеют свойство С», где X – это перевод, и анализ стремится установить, какое свойство С предположительно отличает перевод от неперевода текста. Если такой универсальной характеристики перевода не обнаруживается, то гипотезу можно сузить до правила «все X имеют тенденцию обладать свойством С» или «все X имеют свойство С в ситуациях АВВ». Вне зависимости от того, является ли свойство, которое отличает перевод от неперевода текстов, универсальным (см. статьи в сборнике Maunanen & Kuusimäki 2004) или же оно присуще только большинству переводов, характер предполагаемого свойства, причины его появления в переводных текстах и его значение для рецепции перевода представляют несомненный интерес в переводоведении.

Отправной точкой научно-исследовательского проекта «С русского на финский, с финского на русский. Перевод в мультикультурном обществе» является тот факт, что

в финской и русской культуре способы составления информативных и общественно-политических текстов, равно как и многие формы бытовой коммуникации, существенно разнятся, и перед переводчиком постоянно встает вопрос, нужно ли учитывать эти различия при передаче письменной и устной речи на другой язык, и если нужно, то как это делать. В данном проекте этот вопрос изучается с помощью понятий «форенизация» и «доместикация». «Форенизация» означает «остранение» переводного текста для читателя, выделение его среди других текстов принимающей культуры, а «доместикация» означает своего рода одомашнивание, стирание в нем инородных «чужих» языковых и текстовых элементов вплоть до того, что рецептор перевода не ощущает, что он имеет дело с переводом.

Понятия «форенизация» и «доместикация», которые близки к тем, которые в русском переводоведении называются адекватностью, т. е. подчеркнутой чужеродностью переводного текста, и приемлемостью, т. е. приближением к непереводам принимающей культуры, ввел в оборот Лоуренс Венути (Venuti 1995; 1998a), но в целом они продолжают традицию дихотомических размышлений о переводе.

В нашем проекте на основе наблюдений, подтвержденных также результатами нескольких научных разысканий (Vehmas-Lehto 1989, Eskola 2002, Jänis & Pesonen 2006, Jänis 2009, Probirskaja 2009), мы выдвигаем гипотезы, которые в основном касаются переводов с русского на финский. Мы хотим установить, истинны ли следующие утверждения:

- перевод с русского на финский отличается от перевода на финский с других языков;
- если перевод был выполнен с русского на финский, в нем можно наблюдать свойства, которые можно назвать форенизирующими;
- при переводе с русского на финский подчеркивается отличие финской культуры от русской.

Для проверки правильности первого утверждения необходимо сравнить между собой переводы, выполненные на финский язык с русского и с других языков. Такие сравнения были предприняты в диссертациях Сари Эскола и Светланы Пробирской. Сари Эскола (Eskola 2002) сравнивала современную художественную литературу, переведенную с русского и с английского языка, и оригинально написанные на финском языке современные литературные тексты. Она установила, что некоторые синтаксические конструкции, которые редко встречаются в текстах, оригинально написанных на финском языке, довольно широко представлены в переводах с русского и английского на финский язык. К тому же в переводах с русского они представлены чаще, чем в переводах с английского языка. Эти факты подталкивают к заключению, что эти синтаксические конструкции представляют собой, согласно формуле, предложенной Честерманом, то свойство С, которое отличает перевод от оригинально написанных на языке перевода текстов. Конечно, трудно утверждать, что это проявление форенизации, однако можно констатировать, что определенные синтаксические конструкции представляют собой характерную черту переводов на финский язык и что особенно часто они встречаются в переводах с русского.

Объектом сравнения Светланы Пробирской (Probirskaja 2009) были межправительственные соглашения, заключенные Финляндией с Российской Федерацией, и соглашения, заключенные обеими странами с другими государствами. Исследовательница предположила, что соглашения между Финляндией и РФ будут отличаться от соглашений, заключенных с другими государствами. Результаты ее анализа, однако, показали, что эти различия несущественны. Она объясняет это тем, что в данном случае решающую роль играет жанр текста: речь идет о межправительственных соглашениях, конвенции написания которых определены достаточно четко. Здесь мы имеем дело с гипотезой типа «все X имеют свойство С в ситуации АБВ...», которая в ситуации перевода межправительственных соглашений не находит подтверждения.

Инкери Вехмас-Лехто (Vehmas-Lehto 1989) в своей диссертации о финских переводах русских журнальных текстов пришла к выводу, что они передают содержание оригинального текста очень точно, но кажутся странными для финских читателей. Она называет это свойство «квазиправильностью». Это понятие отражает двойственность оценки перевода: с точки зрения переводчика содержание оригинала передается в переводе точно, а с точки зрения читателя неправильно, т. е. «квазиправильно». Понятия «форенизация» и «доместикация» делают акцент на восприятии перевода: речь идет о переводе в контексте принимающей культуры. «Форенизирующим», подчеркнуто чужим, перевод может предстать только перед читателем перевода. То же относится и к «доместикации»: читатель принимающей культуры воспринимает перевод как свой текст, органично вписывающийся в свод текстов принимающей культуры.

К тому же эти понятия имеют идеологическое содержание в том смысле, что за ними стоят представления о «своем» и «чужом», а также представление о том, что переводчик имеет возможность выбора того или иного подхода. Предполагается, что переводчик (или заказчик перевода) может выбрать, как решить проблему передачи «чужого» – максимально сохранять «иное» или же последовательно заменять его «своим». На выбор переводчика, подчеркивать ли чужеродный характер перевода в сравнении с другими текстами принимающей культуры или нет, предположительно влияют такие факторы, как традиции перевода текстов с определенного языка, сложившиеся в принимающей культуре, современные нормы перевода в принимающей культуре, пожелания заказчика, будь то отдельный человек, официальная или неофициальная инстанция или же сам переводчик.

Выявление эффектов «форенизации» и «доместикации» в переводе – непростая задача. Российский переводовед Елена Харитоновна (2007) в своем исследовании лагерной лексики в переводах на английский язык романа А. И. Солженицына «Архипелаг Гулаг» рассматривает материал с помощью понятий форенизации и доместикации. Она приходит к выводу, что форенизирующая передача реалий приводит к экзотизации перевода, к чрезмерной эксплицитности из-за необходимости объяснения чужих понятий, а также к перенасыщенности текста перевода множеством чужеродных элементов. Доместикация, в свою очередь, может привести к приблизительному переводу, к вымыванию из оригинала его национальных свойств, вплоть до того, что начинает действовать «закон переводной диверсии», проявляющийся в том, что перевод значительно отдалается от оригинала.

В целом ощущение перевода как «странного» может быть сформировано передачей отдельных элементов исходного текста, таких как безэквивалентная лексика или реалии, или же несвойственным для переводного дискурса построением текста, как на синтаксическом, так и на собственно текстовом уровне.

Читателю перевода труднее заметить доместикацию, чем форенизацию. Это продемонстрировано в исследовании Юкки Мякисало и Ханну Кемппанена (Mäkisalo & Kemppanen 2010), которые в ходе слепого эксперимента просили читателей отличить тексты, переведенные с русского на финский, от непереводаемых и назвать те черты, на основании которых они смогли осуществить идентификацию.

Если мы предполагаем, что переводы с русского на финский в основной массе представляют собой форенизирующие переводы, можно задавать новые вопросы. Чем объясняется форенизация в переводах с финского на русский? Каковы последствия форенизации? Действительно ли форенизация затрудняет восприятие перевода? Можно ли утверждать, что при переводе подчеркиваются различия финской и русской культуры? На эти вопросы у нас пока немного ответов.

2 БОЛЬШИЕ И МАЛЫЕ ЯЗЫКИ И ПЕРЕВОД

Латышский переводовед Йева Зауберга (Zauberga 2001: 269), суммируя результаты многих исследований, констатирует, что с больших языков на малые обычно переводят более дословно, чем с малых на большие. Языковая пара русский – финский» дает возможность верифицировать эту гипотезу. Если наше предположение, что переводы с русского на финский представляют собой форенизирующие переводы и форенизация проявляется в дословной передаче русских, чуждых для финского дискурса элементов языка, то можно поставить вопрос, является ли решающим тот факт, что мы имеем дело с крупным и малым языком, или же тут играют роль какие-нибудь другие факторы. Не преуменьшая значимости такого количественного фактора, как число говорящих, мы предполагаем, что важную роль в том, как переводят с русского на финский и с финского на русский, играет и сложная, богатая перипетиями история длительных взаимоотношений двух стран и культур.

3 ПЕРЕВОД НА МИНОРИТАРНЫЙ ЯЗЫК

Третий вопрос, который представляет интерес в случае перевода с русского на финский и наоборот, связан с понятием «миноритарного языка». Финский язык имеет положение мажоритарного языка в Финляндии и миноритарного за ее пределами, например на территории Российской Федерации. Конечно, финский относится к миноритарным языкам и в мировом масштабе.

Ирландский переводовед Майкл Кропин (Cronin 1998) в своих размышлениях о миноритарном переводе сравнивает перевод со стеклом, которое имеет двойную природу: с одной стороны, стекло может зеркально отражать того, кто в него смотрит, а с другой, стекло прозрачно и поэтому позволяет видеть то, что находится за ним.

Кронин отмечает, что проблемы перевода на малые языки не представлены в переводоведении, а общие теории не отражают специфические проблемы миноритарного перевода. Например, форенизация имеет совершенно разное значение, когда речь идет о переводе с малых языков на большие. Предпочтение форенизации, своего рода экзотизации перевода имеет иные последствия, когда представители малых языков стараются познакомить мировое сообщество со своими текстами, по сравнению с тем, когда представители крупных языков пытаются передать своеобразие своего дискурса на чужих, малоизвестных языках.

Кронин предполагает, что миноритарный язык может стать зеркалом доминирующего языка, но лишь до тех пор, пока на него еще можно переводить. По Кронину, необходимо, чтобы переводоведы отказались от концепции «зеркала» и попытались бы увидеть то, что находится за стеклом, на что способен миноритарный язык, что позволяет ему расти и развиваться, а что ущемляет его возможности и выразительные средства.

Мы знаем о трудном положении малых языков в современном мире. Кронин подчеркивает важность употребления языка во всех сферах жизни, для миноритарного языка такой сферой является и язык переводов. Кронин приводит в качестве примера один из языков индейцев Канады: оставшиеся знатоки этого языка переводят на этот язык самые разные тексты, чтобы тем самым сохранить его и обогатить его выразительные средства.

Лоуренс Венути (Venuti 1998b), в свою очередь, напоминает, что при переводе на миноритарные языки переводной текст выступает в своей естественной функции: он является проводником информации для представителей того коллектива, где употребляют этот язык, и перевод в этом случае становится манифестацией существования языка.

Эти соображения о значимости перевода на миноритарные языки как одной из форм сохранения языка меньшинства могут быть полезны и для дискуссии о положении финского как миноритарного языка на территории Российской Федерации.

В заключение хочется пожелать, чтобы на нашем семинаре мы смогли обсудить, как объединить наши усилия для того, чтобы углубить наши знания о переводе с русского на финский и наоборот, что важно также и для совершенствования методов преподавания перевода и в России, и в Финляндии.

ЛИТЕРАТУРА

- Chesterman, A. 2010. The space between the data and the concepts. *MikaEl. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu. Electronic Proceedings of the KäTu symposium on translation and interpreting studies.* 4 (2010).
- Cronin, M. 1998. The Cracked Looking Glass of Servants: Translation and Minority in a Global Age. *Translation and Minority. The Translator*, Vol. 4, N. 2, 145–162.
- Eskola, S. 2002. Syntetisoivat rakenteet käännösuomessa. *Suomennetun kaunokirjallisuuden ominaispiirteiden tarkastelua korpusmenetelmillä. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja N. 30.* Joensuu.
- Jänis, M. & Pesonen, P. 2007. Venäläinen kirjallisuus, *Suomennoskirjallisuuden historia II*, 189–205.
- Jänis, M. 2009. Sanatarkasti venäjstä suomeksi. *Idäntutkimus 2/2009. Kielet*, 27–37.
- Mauranen, A. & Kujamäki, P. 2004. *Translation universals – do they exist?* Amsterdam. Benjamins.
- Mäkisalo, J. & Kemppanen, H. 2010. Frekvenssejä ja reseptiota: kaksi näkökulmaa kotouttamiseen ja vieraannuttamiseen. *MikaEl. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu. Electronic Proceedings of the KäTu symposium on translation and interpreting studies.* 4 (2010).
- Probirskaja, S. 2009. *Rajankäyntiä. Suomen ja Venäjän kahdenväliset valtiosopimukset käännöstieteellisen avainsana-analyysin valossa. Acta Universitatis Tamperensis 1389.* Tampere: Tampere University Press.
- Vehmas-Lehto, I. 1989. *Quasi-Correctness. A Critical Study of Finnish Translation of Russian Journalistic Texts.* Helsinki: Neuvostoliittoinstituutti.
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility: A history of translation.* London & New York: Routledge.
- Venuti, L. 1998a. *The Scandals of Translation. Towards an ethics of difference.* London & New York: Routledge.
- Venuti, L. 1998b. Introduction. *Translation and Minority. The Translator*, Vol. 4, N. 2, 135–144.
- Zauberga, I. 2001. *Discourse Interference in Translation. Across Languages and Cultures 2(2)*, 265–276.
- Харитонов, Е. В. 2007. *Перевод русской лагерной лексики на английский язык: семантико-стилистические и лингвокультурные аспекты (на материале американского и британского переводов «Архипелага Гулаг» А. И. Солженицына).* Москва. (Рукопись.)

*Osa I: Kielen rakenteet,
kääntäminen ja korpuukset*

*Часть I: Языковые структуры,
перевод и корпусы*

Leksikaaliset transformaatiot ja niiden syyt suomen ja venäjän kielessä

Ljubov Kolomainen

Petroskoin valtionyliopisto

ABSTRACT¹

A translator always has to use lexical transformations, and these often intertwine with grammatical ones. Grammatical transformations are caused by differences in the structure of two languages, but lexical ones are caused by the uniqueness of lexical and semantic structure that can manifest itself in different ways.

One of the most important methods used in translation studies is the comparative analysis of the original and translated texts. Modern linguistics considers the text first of all as a communication tool. This means that the translated text must be a true replacement of the original one, particularly in the sphere of its verbal and emotional impact. The translated text is a derivative of the original one; it is created on the basis of certain characteristics of the original text and reproduces them by means of the other language in the conditions of another culture. At the same time, the translated text inevitably must differ from the original, at least because of differences in the two languages and their possibilities. In other words, the most important practical problem for a translator is deciding where the translation must coincide with the original and where it may differ.

Any text can be considered from three relatively independent points of view: text function, its contents and its structure. A translation most completely replaces the original in the communicative aspect in those cases where it reproduces all three text levels mentioned. But such a translation is not always possible; usually one must sacrifice something. We can consider the rule that the original text function is never sacrificed as common. The only exceptions are when, for instance, deep discrepancies between cultures do not allow recipients of the original and the translation to react to the contents in the same way. Another reason for the impossibility of reaching functional equivalence is differences in languages, which do not enable reproduction of, for example, word play if different aspects are highlighted in the corresponding words of both languages. In these cases there is a question of translatability as such.

Deviations from the semantic-structural parallelism are known as **transformations**. They have a conscious, goal-oriented nature. All transformations are connected with

¹ Статья подготовлена при финансовой поддержке Российского гуманитарного научного фонда, проект 09-04-95203a/F.

the necessity to overcome some part of the lingo-ethnic barrier. The absence or lack of transformations where they are necessary leads to literalism. Both can significantly distort the meaning as well as the emotional and aesthetic impact of the original. Therefore, a translator must strive for adequate translation transformations, the achievement of which is an essential characteristic of a good-quality translation.

The text influences its addressees not only by its contents but also by the selection of means of linguistic expression. The principal factors to take into account are: language system, language norm, usage and logical text structure (foundation-rheme).

Tarkastelen tässä artikkelissa sitä, mistä johtuvat käännöksessä esiintyvät leksikaaliset transformaatiot eli siirtymät. Venäjänkielisessä kirjallisuudessa tällä termillä tarkoitetaan lähtötekstin sanaston korvaamista sellaisilla tulokielen sanoilla, jotka eivät ole lähtötekstin kielellisten keinojen suoria vastineita (ks. Федоров, 1953, Рецкер 2004).

Kääntäjän työssä riittää haasteita, ja tämä teema kuuluu epäilemättä niiden ikivihreiden aiheiden joukkoon, joita on syytä pohtia jatkuvasti. Käännösinterferenssi (Jänis 2010: 95) on varsin voimakasta monissa käännetyissä teksteissä. Ja vaikka kääntäjät osaavatkin varoa lähtökielen häiritsevää vaikutusta tulokieliseen ilmaisuun, käännöksissä tapaa yhä sekä varsinaisia viestintävirheitä että tyyllillisesti poikkeavia käännösratkaisuja.

Käännöstyössä semanttisia, tyyllillisiä ja pragmaattisia ongelmia ratkotaan yhtäaikaan. Konnotaatiot liittyvät denotaatioihin, ja tekstin sisällä semanttiset ja pragmaattiset osatekiöt ovat kiinteässä yhteydessä toisiinsa (Vehmas-Lehto 1999: 74). Käännösongelmia tarkasteltaessa nämä ulottuvuudet voidaan kuitenkin tietysin varauksin erottaa toisistaan.

Käännettäessä joudutaan tuon tuostakin turvautumaan kieliopillisiin ja leksikaalisiin transformaatioihin. Kieliopilliset transformaatiot johtuvat lähde- ja kohdekielen rakenteen erilaisuudesta. Myös lähde- ja kohdekielen sanastossa esiintyy eroavuuksia. Kielen leksikaalis-semanttinen erikoislaatu saa ilmauksensa lähinnä sanojen merkitysrakenteen tyypissä. Sana ei ole mikään erillinen yksikkö, vaan se kuuluu osana kielen leksikaaliseen järjestelmään. Tarkastelemme nyt lähemmin leksikaalisia transformaatioita aiheuttavia tekijöitä (ks. Левицкая, Фитерман 1975: 27–47).

Kyseessä ovat sellaiset tapaukset, jolloin lähtökielisellä sanalla on tulokielessä vastine, mutta sitä monesta syystä käytetään eri tavalla kuin lähtökielistä sanaa. Toisin sanoen sanan ilmaisema käsite on tuttu kummassakin kielessä, mutta nämä kielet viittaavat siihen eri tavoin. Seuraavassa esitän muutaman sanomalehdistä lainaamani esimerkin:

Получка (то, что получил)	Ansiot (то, что заслужил)
Периодическое издание	Sanoma- ja aikakauslehti
Узор «елочка»	Kalanruotokangas
Сигтец в горошек	Pilkullinen kretonki
Коралловый цвет	Lohenväriäinen
Приглушенный белый цвет	Yleisväri murrettu (taitettu) valkoinen
Грузовой самолет	Kuljetuslentokone
Уполномоченный банк	Valuuttapankki
Объем талии и бедер	Vyötärön ja lantion ympäräysmitta

Jokainen sana todellistaa tarkoittamansa olion tai asian eli tarkoitteen käsitteen. Sanan merkityksessä heijastuu asianomaiselle kielelle tyyppillinen maailman hahmottamistapa. Todellisuutta tiedostettaessa voidaan erottaa erilaisia saman olion tuntomerkkejä, mikä

heijastuu sanan merkitysrakenteeseen. Eri kielissä sanan merkitys voi siis rakentua saman olion tai ilmiön eri tuntomerkkien varaan. Esimerkiksi seuraavassa esimerkissä kerrotaan, mistä johtuu erään linnun nimi suomen ja venäjän kielessä.

Männiköissä viihtyvä *leppälintu* on saanut nimensä väkevän punaruskeasta väristä, jota on pyrstöissä ja yläperässä. Leppä on vanha sana, joka tarkoittaa verta. Leppäpuu värjäytyy sahattuna punaiseksi, verenkarvaiseksi, siitä puun nimi.

Горихвостка – Живущая в сосновом лесу птица получила свое название из-за насыщенного красно-коричневого цвета задней части оперения и хвоста. Финское название птицы – *leppälintu* включает слово *leppä*, которое в старину означало «кровь», современное значение «ольха». Распиленная ольха приобретает красно-коричневый оттенок, цвет крови, отсюда и название дерева.

Kääntäjän ei pidä jäädä tuijottamaan sitä käsitteen tuntomerkkiä, johon sanan merkitys perustuu. Hänen on osattava irrottautua siitä ja löytää kohdekielestä vastine (Bassnett 1995: 55).

Useilla sanoilla on varsinaisen merkityksensä lisäksi tunnesävyinen sivumerkitys, *konnotaatio*. Sanan tunnesävyistä sivumerkitystä voidaan tarkastella toisena seeminä, joka ilmaisee ilmiön tai asiaintilan arvostusta. Se perustuu niihin myönteisiin tai kielteisiin miellelyhtymiin, joita sana herättää ja jotka kytkeytyvät sanaan kontekstista ja yksilöllisestä suhtautumistavasta riippumatta. Vaikka kahden erikielisen sanan sanakirjamerkitys olisi sama, kumpaankin saattaa liittyä erilaisia sivumerkityksiä, mistä johtuu, että toista ei voida kaikissa yhteyksissä käyttää toisen vastineena.

Messuhalli
друзья по несчастью
kiskoa, repiä *tuohia*

Центральный выставочный комплекс
kohtalontoverit
рубить *капусту*

Toinen leksikaalisiin transformaatioihin johtava syy on sanan merkityksen laaja- ja kapeaalaisuus. Jokaisessa kielessä sanat elävät omaa elämäänsä, joka on läheisessä yhteydessä kielen leksikaalis-semanticiseen järjestelmään. Sanan merkitys voi laajeta tai kaveta, tulla konkreettiseksi tai abstraktiseksi.

Lönnrot keräsi *muistitietoa*
Kalevala-mittainen *perinne*
kauprasopimus
susi- ja *peuralaautoja*
Договор между Российской
Федерацией и Финляндской
Республикой *об основах отношений*
Onko *turakoinnin aloittaminen*
vähentynyt?
jääkausia ja *jäättömiä* kausia

устное народное творчество
устное народное творчество
договор *купи-продажи*
стаи волков и *стада* оленей
Venäjän federaation ja Suomen tasavallan
yhteistyöperiaatesopimus
Снизилось ли количество *начинающих*
курить?
Ледниковые и *межледниковые* периоды

Eri kielten ulkonaisesti samantyyppiset ilmaisukeinot saattavat joskus ekspressiivisen funktionsa puolesta erota huomattavasti toisistaan.

Esimerkiksi: Герои *тыла* ja *Selustan* sankarit. Venäjänkielinen sanonta kuulostaa juhmalliselta, mutta suomenkielinen koomiselta. Suomenoksessa on *selusta*-sana korvattava kotirintamalla: *kotirintaman* sankarit.

Huomattakoon, miten venäjänkielinen sana *милый* on suomennettu seuraavassa Fadejevin *Tuho*-romaanista lainatussa lauseessa:

На войне, милый, всегда тревожно, -
сказал Левинсон ласково и ядовито.

Ainahan se on levotonta sodassa, hyvä
ystävää, Levinson sanoi myrkyllisen
ystävällisesti.

Leksikaalisten transformaatioiden kolmas syy ovat erot sanojen muodostamisessa liitoissa. Sanojen välillä vallitsevat asianomaiselle kielelle tyypilliset yhteydet. Ne merkitysseikat, jotka liittävät sanoja yhteen sanaliitoissa, riippuvat sanojen edustamien käsitteiden yhdistämiskelpoisuudesta. Käsitteiden yhdistettävyyks taas vaihtelee kielestä toiseen. Yhtä tärkeä on myös sanan totunnainen käyttötapa (Ingo 1990: 110). Jokaiseen kieleen kehittyä eräänlaisia kliseitä, eri kielenkäyttötilanteisiin soveltuvia valmiita kaavoja.

Venäjä ja Yhdysvaltojen *ulkoministerit*

Рынок труда находится в *полосе неопределенности*
устойчивое развитие
etenkin *roudattoman ajan* kuljetuksille
Kaikkien teiden ei tarvitsekaan kestää
raskaiden tukkirekkojen painoa *sulan maan aikana*.

Miksi turvallisuustasoa pitää *parantaa*?

министр иностранных дел России и
госсекретарь США

Työmarkkinat ovat nyt
erävarmuusvaiheessa.

kestävä kehitys

особенно в *теплое время года*

В то время года, *когда земля не скована морозами*.

Почему необходимо *повышать* уровень
безопасности?

Nämä seikat vaativat kääntäjältä ennen muuta ja kaikkein eniten juuri asiantuntemusta. Seuraavat esimerkit, jotka on poimittu metsäalan erikoissanastosta, osoittavat, että kääntäjän on tutkittava terminologiaa ennen kuin hän ryhtyy kääntämään asiatekstejä joltakin alalta, sillä tässä tapauksessa ei leksikaalisista transformaatioista ole sanottavaa apua.

ajopalsta
alasa
avoala
ensi avovedellä

эксплуатационная лесосека
первый этаж лесопильного завода
лесосека сплошной рубки
с началом навигации

Eräät leksikaaliset transformaatiot johtuvat siitä, että käännettäessä sanan merkitystä joudutaan konkretisoimaan tai päinvastoin yleistämään (Латышев 2001: 6).

Venäjäkielinen "Рядом лежали кисточки и краски" suomennetaan "Vieressä oli siveltimiä ja maalipurkkeja". В розничной торговле имеется в продаже свинина, *мясо птицы* – vähittäiskaupoissa on myynnissä sianlihaa ja *siipikarjatuotteita*. Вечно он *тоску наводит* – Hän on aina niin *ikävyystyttävä*. Рабочие требуют *повышения заработной платы, улучшения условий труда и сокращения рабочего дня* – Työläiset vaativat *korkeampaa palkkaa*, parempia työoloja ja lyhyempää työpäivää.

Koska kääntämisessä ei siirrytä pelkästään kielestä toiseen, vaan useimmiten myös kulttuurista toiseen, näiden välillä on aina enemmän tai vähemmän eroja. Tämä taas aiheuttaa kääntäjälle tietynlaisia haasteita, joihin hän pystyy vastaamaan ottamalla huomioon kielenulkoisia, kulttuurisidonnaisia asioita. Järjestöjen, virastojen ja yhdistysten nimet sekä ammattinimikkeet muodostavat oman laajan alueensa, ja tällaisten nimien kääntämi-

nen on monivaiheinen prosessi, joka vaatii kääntäjältä taas kerran tarkkuutta. Suomalais-ten lehtien yleisönosastoa lukiessa panee merkille, että kirjoittajan nimen jäljessä on usein tarkka ammattinimike, kun taas venäläisissä on vastaavissa tapauksissa yleisempi käsite. Ammattinimikkeiden ja eri virastojen ja laitosten nimien venäjämäisessä kannattaa usein panna merkille, miten ne kuuluvat englanniksi (nämä nimet löytyvät mm. Valtioneuvoston kanslian viralliselta sivulta www.vnk.fi).

Сеть негосударственных организаций Финляндии и России	Sosiaali- ja terveysjärjestöjen Venäjän verkosto	
Министерство транспорта и связи	Liikenne- ja viestintäministeriö	Ministry of Transport and Communications
Канцелярия правительства	Valtioneuvoston kanslia	Prime Minister's Office
Министерство социального обеспечения и здравоохранения	Sosiaali- ja terveysministeriö	Ministry of Social Affairs and Health
Министерство финансов	Valtiovarainministeriö	Ministry of Finance
Министерство занятости и экономического развития	Työ- ja elinkeinoministeriö	Ministry of Employment and the Economy

Usein kääntäjä parasta vaihtoehtoa etsiessään arvailee käännöksen lukijoiden reaktioita eri vaihtoehtoihin. Tämä menetelmä on eräänlaista todennäköisyyteen perustuvaa ennakoitua. Vastaanottajan reaktio käsittää sekä tekstin sisältämän informaation ymmärtämisen että ekspressiivisten ja muiden funktionaalisten piirteiden kokemisen. Erikielisten vastaanottajien kulttuuritaustan erilaisuus aiheuttaa toisinaan sen, ettei täydellistä reaktioiden samanlaisuutta voida saavuttaa. Käännöstyössä semanttisia, tyyllisiä ja pragmaattisia ongelmia ratkotaan yhtä aikaa. Varsinaiset käännösongelmat ovat yleensä pragmaattisia (Vehmas-Lehto 2008: 16).

экономическая неэффективность в соответствии с Дополнительным соглашением к договору	epätaloudellisuus lisäsopimuksen mukaisesti
кажких саржет оттитет	щищи, лопатки и разливателные ложки
общее собрание участников акционерного общества	yhtiökokous

Laajan tekstikokonaisuuden osana olevan lauseen korrekti kääntäminen vaatii kontekstin erittelyä. Monimerkityksisyys liittyy viittaussuhteisiin, ja ratkaisu riippuu edellä olevista tai seuraavista lauseista. Sanan kontekstista riippuva käyttö määräytyy sanan merkitysrakenteesta. Sanan okkasionaalinen merkitys on "se ilmauksen miellesisältö, jonka puhuja sanan lausussaan sillä kertaa siihen yhdistää ja jonka hän edellyttää myös kuulijan siihen yhdistävän" (Hakulinen, Ojanen 1976). Tuo merkitys ei kuitenkaan ole mielivalentainen, vaan se piilee sanan merkitysrakenteessa ja riippuu paljolti semanttisesta kontekstista, lauseyhteydestä. Kontekstista riippuvan merkityksen välittäminen käännöksessä on melko vaikea tehtävä: se mikä on mahdollista toisessa kielessä, ei aina ole mahdollista toisessa. Kontekstista riippuva sanan merkitys on yllätyksellisyytensä vuoksi semanttisesti ja tyyllisesti varsin vaikuttava. Kääntäjän on osattava olla kirjoittajan tasolla ja samalla varottava rikkomasta kohdekielen normeja (Алексеева 2004: 163).

Moitteettoman suomen kielen käyttö ei ole tietenkään helppoa niille, jotka asuvat venäjän kielen ja venäläisen kulttuurin valtapiirissä. Mutta nykyään, kun tiedonkulku ja ihmisten kanssakäyminen ovat vapaita, pitää ymmärtää, että maailmassa on vain yksi suomen kieli. Kielenkäyttäjien tulisi muistaa vanha sanonta ”tapa on tyranni”. ”Hyvä suomi” tarkoittaa siten tavan mukaista virheetöntä suomea.

KIRJALLISUUTTA

- Bassnett, S. 1995. Teoksesta toiseen. Johdatus kirjallisuuden kääntämiseen. Toim. R. Oittinen. Tampere: Vastapaino.
- Hakulinen, A. & Ojanen, J. 1976: Kielitieteen ja fonetiikan termistöä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ingo, R. 1990. Lähtökielestä kohdekieleen: Johdatusta käännöstieteeseen. Porvoo –Helsinki: WSOY.
- Jänis, M. 2010. Venäjästä suomeksi ja suomesta venäjäksi. Aleksanteri Series 4. Helsinki: Aleksanteri-instituutti.
- Vehmas-Lehto, I. 1999. Kopiointia vai kommunikointia? Johdatus käännösteoriaan. 2., korjattu painos. Helsinki: Finn Lectura.
- Vehmas-Lehto, I. 2008. Onko käännöstutkimuksessa särmää? Kohteena käännös. Uusia näkökulmia kääntämisen ja tulkkauksen tutkimiseen ja opiskelemiseen. Helsinki: Helsingin yliopisto, Käännöstieteen laitos, 13–42.
- Алексеева, И. С. 2004. Введение в переводоведение. СПб: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия».
- Латышев, Л. К. 2001. Технология перевода. Москва: НВИ – Тезаурус.
- Левицкая, Т. Р. & Фитерман А. М. 1975. Чем вызываются лексические трансформации при переводе. Тетради переводчика. Москва: Издательство «Международные отношения».
- Рецкер, Я. И. 2004. Теория перевода и переводческая практика. Москва: Р. Валент.
- Федоров, А. В. 1953. Введение в теорию перевода. Москва: Издательство «Литература на иностранных языках».

Синтаксические особенности финского языка газеты «*Karjalan Sanomat*». Коммуникативная функция языка

Анна Ленина

Петрозаводский государственный университет

ABSTRACT¹

The article is devoted to research in the field of Finnish language syntax and its comparison with the syntactic peculiarities of the Russian language. Articles from the newspaper *Karjalan Sanomat*, published in Finnish in Russian Karelia, were used as practical data for the study. In the course of the research it was interesting to compare original Russian texts with their translations into Finnish and draw attention to the communicative function of the language. As there are no works devoted to the comparison of the Russian-Finnish language pair concerning the communicative function and its maintenance in translation, we compared the languages according to works on thematic-rhematic articulation in the Finnish and the Russian languages. Besides, much attention is paid to the problem of differences between the Finnish language used in Karelia and the Finnish language used in Finland. In the article, we mention several approaches to the study of thematic-rhematic articulation that are based on Finnish, Russian and other researchers' studies. The examples from the articles serve to illustrate some of our conclusions where the main components of thematic-rhematic articulation – the topic and the comment – are marked (the topic is italicized and separated from the comment). Therefore, the newspaper examples help to represent the current state of the Finnish language in Karelia.

¹ Статья подготовлена при финансовой поддержке Российского гуманитарного научного фонда, проект 09-04-95203а/Е.

1 ВВЕДЕНИЕ

Коммуникативные ситуации возникают в нашей жизни каждый день: когда мы звоним по телефону, слушаем лекцию, обсуждаем фильм и отвечаем на письма по электронной почте, и в каждой коммуникативной ситуации говорящий или пишущий передает собеседнику какую-либо информацию. В языке передача актуальной информации осуществляется с помощью порядка слов и интонации. Та часть сообщения, которая содержит актуальную в данном контексте информацию, становится коммуникативно более значимой. Эта часть сообщения имеет определение *новое* (или *рема*), по-фински *alkuosa, uusi tieto, reema, remaattinen osa*. *Новое* – это то, что не упоминалось в тексте, разговоре, тогда как известное – *тема*, или по-фински *vanha tieto, teema, temaattinen osa* – это то, что упоминалось в тексте до этого, известно вообще или понятно из речевой ситуации. В лингвистике можно найти еще несколько определений понятий «известного» и «нового», одни из которых имеют аналоги в финском языке, другие нет. Это такие понятия, как *логический субъект* и *предикат*, *психологический субъект* и *предикат*, по-фински *psykologinen subjekti ja predikaatti*, *смысловой субъект* и *предикат*, *основа* и *ядро*, *данное* и *новое*, по-фински *tuttu ja uusi*, *основа* и *предсказуемая часть*, *topiikki ja fokus* (в русском языке аналогов с тем же значением найти не удалось).

В вопросе о переводах важной становится проблема влияния исходного языка на переводимый язык: насколько влияние чужого языка позволительно? Где допустимая граница влияния языка оригинала? Как сохранить в переводе коммуникативное значение исходного текста? Отвечая на эти вопросы, переводчику нужно помнить, что в языке-оригинале и переводном языке выражение темы и ремы может быть различным, таким образом, передача коммуникативного значения текста может вызвать изменение в следовании темы и ремы.

Газета «Karjalan Sanomat» одно из немногих печатных изданий Карелии, которое выходит на финском языке. Следует учитывать ту особенность, что финский язык, на котором написаны статьи газеты «Karjalan Sanomat» или на который они переведены, имеет свои особенности, так как это язык немногочисленной группы людей, проживающих на территории Карелии. Говоря об особенностях языка переводных статей нельзя не обратить внимания на тот факт, что переводчик изолирован от финноязычного общества и образа жизни и подвержен влиянию русского языка, который он слышит и на котором он общается в повседневной жизни. Граница использования переводчиком принципов доместикации и форенизации довольно нечеткая, и в зависимости от ситуации переводчик пользуется то одним, то другим принципом. При этом перед ним стоит задача перенести текст из одного языка в другой, сохранив коммуникативную функцию текста-оригинала. Карельские читатели живут в той же культурной среде, о которой и повествуют публикации газеты, то есть перед переводчиком не стоит цель перенести текст-оригинал из одной культурной среды в другую. Но «Karjalan Sanomat» читают и в Финляндии, и тогда вопрос о различиях в культурной среде становится более значимым. Финский читатель, не имеющий возможности уточнить какие-либо интересующие его моменты, может получить информацию только из переводного текста. Тогда необдуманый порядок слов может ввести его в заблуждение, и целостного впечатления о нем не останется.

2 НАЧАЛО ИССЛЕДОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ СТОРОНЫ ЯЗЫКА

Начало исследований предложения и текста в свете актуального членения было положено в XIX веке. Немецкий ученый Г. фон дер Габеленц связывал это явление с психологией говорящего. Аналогичным образом рассматривал эти явления немецкий лингвист Г. Пауль.

В XX веке изучение порядка слов в связи с актуальным членением было стимулировано трудами известного чешского ученого В. Матезиуса. На теоретической базе зарубежных лингвистов были проведены работы по изучению русского языка языковедами И. П. Распоповым, И. И. Ковтуновой, В. В. Виноградовым, О. Б. Сиротининой и др. Интерес к изучению коммуникативной функции финского языка нашел отражение в работах исследователей Ю. Холмана (Holman 1975), И. Батори (Batori 1977), А. Хакулинен и Ф. Карлссона (Hakulinen & Karlsson 1979), А. Карху (Karhu 2009) и др.

Теория актуального членения дает возможность на одних и тех же принципах сравнивать русский и финский языки, находить в них различия и общности. Тем не менее и сегодня большой проблемой остается неточность терминологии, о которой говорили еще в 80-х гг. XX века.

3 МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНЕНИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Подходить к вопросу исследования порядка слов в языке можно с нескольких точек зрения. Далее я хочу представить несколько подходов к определению коммуникативной цели высказывания, а также темы и ремы. Примерами служат статьи из газеты «Karjalan Sanomat».

3.1 Классификация высказываний по типу актуальной информации

Классификация высказываний по типу актуальной информации принадлежит швейцарскому лингвисту Ш. Балли и чешскому лингвисту П. Адамцу. Балли выделил четыре категории вопросов, а Адамец в соответствии с ними дал классификацию высказываний по типу актуальной информации (Ковтунова 1976: 41; Holman 1975: 284):

а) полный диктальный вопрос направлен ко всему высказыванию. Предложение выступает целиком в качестве ремы. Такой тип высказывания называется *общеинформационным предложением*, по-фински *yleisinformatiivinen lause*, то есть Что нового? Что произошло? / Mitä uutta? Mitä tapahtui? (пример 1):

- (1) Kontupohjan evankelis-luterilaisen seurakunnan talossa pidettiin 28. helmikuuta Kontupohjan piirin ensimmäiset hengellisen musiikin festivaalit (Karjalan Sanomat 10.3.2010).

б) частичный диктальный вопрос относится к части, заключенной в высказывании информации. Такое частно-информационное предложение (по-фински *osittaisinformatiivinen lause*) предполагает определенную ситуацию, из которой вытекает частичная осведомленность о факте, и в нем тема предшествует реме, а именно *Что сделал Ланев? / Mitä Lanjov teki?* (пример 2):

- (1) *Lanjov / kertoi klubin historiasta, ensimmäisistä Karjalan retkistä sekä klubin jäsenten retkistä Uralille, Taimyriille ja Kamtshatkaan asti (Karjalan Sanomat 31.3.2010).*

в) полный модальный вопрос устанавливает реальность или нереальность целого предлагаемого факта. Предложение не содержит нового, а является реакцией на уже известную информацию. Такой тип называется «обще-верификативным предложением» (по-фински *yleisverifikaatiivinen lause*), как в ответе на вопрос *Позвонили ли из офиса «Похъяла»? / Tuliko soitto Pohjolasta?* (пример 3):

- (2) *Soittoa Pohjolasta / ei tullut (Karjalan Sanomat 10.3.2010).*

г) частичный модальный вопрос устанавливают реальность какого-либо одного аспекта. Этот тип высказывания Адамец определял как «частно-верификативные предложения» (по-фински *osittaisverifikaatiivinen lause*).

Такой подход дает возможность, сравнивая текст-оригинал и перевод, выявить, насколько точно переводчик передал информацию и сохранил ли в переводном тексте то же воздействие, те же коммуникативные акценты, которые присутствовали в оригинальном тексте. С помощью такого метода можно классифицировать высказывания в группы с учетом того, что исследуемые предложения были стилистически нейтральными. Тогда данный подход можно применять к обоим языкам – финскому и русскому – и на его основе проводить исследование переводов, переходя от одного предложения к другому. В то же время следует учесть, что создание экспрессивного высказывания, где актуализируется какая-либо часть сообщения, в разных языках может быть достигнута разными способами, и тогда одного только такого подхода будет уже недостаточно.

3.2 Роль частей речи в актуальном членении

Исследователи русского (Ковтунова 1976) и финского языка (Holman 1975) при изучении актуального членения обращали свое внимание на то, что отдельные части речи выступают чаще в качестве темы, а другие – в качестве ремы. Более развернуто этот подход реализован в русском языкознании, но приведенные примеры позволяют продемонстрировать, насколько эта теория применима к финскому языку.

Для существительного характерна функция темы (пример 4):

- (3) *Mikshijev ja Vieno Kettunen toimittivat kahdestaan näytelmän karjalankielisen tekstin. Sanastosta ja ääntämyksestä välillä kiisteltiin, koska Pekka on aunuksenkarjalasta rahvasta ja Vieno vienalainen. Pekka Mikshijev / on syntynyt*

Viteleessä vuonna 1935 (Karjalan Sanomat 10.3.2010).

Пекка Микшиев уже упоминался в тексте ранее, поэтому в примере (4) эти собственные существительные являются темой.

В функции ремы существительное выступает реже. Например, в роли сказуемого (пример 5):

- (4) Äiti vei hänet aamuisin päiväkotiin. *Sveta* / oli iloinen tyttö (Karjalan Sanomat 10.3.2010).

Sveta, а в предыдущем предложении *hänet*, является темой, так как уже упоминалась в тексте, а составное именное сказуемое – ремой.

Спрягаемая форма глагола чаще всего бывает ремой или расположенный в начале предложения глагол входит в состав комплексной темы вместе с существительным или местоимением. В примерах (6, 7) помогут разные категории вопросов (метод Адамца и Балли). Та часть высказывания, которая содержится в вопросе, является данным, а то, что является ответом на вопрос, будет новым, например: Как дядя отнесся к ситуации? / Miten setä suhtautui tilanteeseen? (пример 6)

- (5) Kriisin takia vakuutusyhtiöstä oli vähennetty henkilökuntaa, ja meidän piti soittaa liikenneonnettomuudesta viraston erikoispuhelimesta. *Setä* / kimpaantui (Karjalan Sanomat 10.3.2010).

Вопрос к следующему примеру (7): Как организаторы хотят привлечь детей и молодежь к изучению родного языка? / Miten järjestäjät haluavat saada lapset ja nuoret oppimaan äidinkieltä?

- (6) Jokavuotisten kilpailujen tavoite on kehittää ja tehdä tunnetuksi karjalan kieltä ja kansallista kulttuuria ja saada lapset ja nuoret oppimaan äidinkieltä. *Järjestäjät pyrkivät* / saamaan nuoret kiinnostumaan kansantaiteesta ja kehittämään heidän lahjojaan (Karjalan Sanomat 17.3.2010).

Для наречий характерна функция ремы. В следующем примере хорошо обратиться к тексту-оригиналу (8а), где наречие-рема оказывается коммуникативно выделенным. В финском варианте (8б) оно также входит в состав ремы, но предложение при этом является стилистически нейтральным и отвечает на вопрос: *Что министр сказал Светлане?*

- (8а) А неофициально сотрудник министерства обнадежил Светлану Анатольевну, что, как только «уточнят списочный состав могилы номер 55 и находящихся рядом под номерами 44 и 65, то весной, когда снег сойдет...».
- (8б) *Ministeriön työntekijä* / lupasi Svetlanalle epävirallisesti, että "heti täsmennetään sankarihaudan nro 55 ja viereisten nro 44 ja 65 luettelot, kun lumi sulaa..." (Karjalan Sanomat 10.3.2010).

Прилагательные в предикативной функции обычно выступают в качестве ремы (пример 9). В функции темы прилагательные выступают крайне редко, лишь будучи данным (пример 10) (Ковтунова 1976: 79–92).

- (9) Setä huomautti, että tavallisesti poliisit / ovat nopeampia (Karjalan Sanomat 10.3.2010).
- (10) *Sampo-klubin nykyiset ja entiset jäsenet / lauloivat yhteen ääneen juhlaillatanaan, että pitävät nuotion ympärillä istuvasta lämpimästä ystäväpiiristä* (Karjalan Sanomat 31.3.2010).

Выше в газетной статье неоднократно упоминалось о прибытии на мероприятие нынешних и бывших членов клуба «Сампо», поэтому данная часть сообщения содержит уже известную информацию и является темой.

3.3 Роль членов предложения в актуальном членении

С предыдущим методом исследования актуального членения предложения связана также идея о тенденции отдельных членов предложения выступать в качестве одного из компонентов актуального членения. Она находит свое подтверждение в работах И. И. Ковтуновой, И. П. Распопова, О. Б. Сиротининой, а также в справочниках «Kieli ja sen kieliopit», «Iso suomen kielioppi», содержащих главы, посвященные синтаксису финского языка. Предложение функционирует сразу на нескольких уровнях, на уровне актуального членения и на синтаксическом уровне, то есть слова и группы слов располагаются в контексте в соответствии с тем, к какому компоненту актуального членения они относятся. Таким образом, как подлежащее, так и сказуемое может быть в различных вариантах или темой, или ремой в зависимости от того, что требует коммуникативное значение фразы (текста).

3.4 Соответствие актуального членения синтаксическому

Коммуникативная и грамматическая функции порядка слов обычно действуют одновременно и не противоречат друг другу. Когда группа подлежащего совпадает с темой, а группа сказуемого с ремой, можно говорить о соответствии актуального членения синтаксическому (Ковтунова 1976: 14).

Но нередки и ситуации несовпадения актуального и синтаксического членения. Это происходит в тех случаях, когда изменяется порядок следования синтаксических групп или нарушается их цельность, то есть зависимый компонент словосочетания отделяется от главного слова и начинает самостоятельно участвовать в актуальном членении (Ковтунова 1976: 75). Меняются местами два компонента: тема и рема, детерминант и предикативная группа, подлежащее и сказуемое, два компонента словосочетания. В результате двух и более перестановок могут возникать и более сложные варианты.

Порядок слов в словосочетании подчиняется определенным правилам. В предложении может происходить разрушение словосочетания. В соответствии с коммуникативной целью предложения оно либо входит в предложение как целое, либо разрушается: видоизменяется, приспособляясь к данному коммуникативному

заданию (Сиротинина 2006: 59). Опираясь на уже проведенные исследования в финском и русском языкознании о положении слов в словосочетании, можно проследить, как словосочетание функционирует в тексте, сохраняется оно целиком или разрушается, и связано ли это с необходимостью актуализации того или иного члена предложения.

4 РОЛЬ ЭКСПРЕССИВНОГО ПОРЯДКА СЛОВ

В стилистически нейтральной литературной речи (в финском языкознании используется термин *neutraali sanajärjestys*) тема как исходный пункт высказывания, часто известный слушателю или читателю, находится в начале предложения, а рема, сообщающая нечто о теме и содержащая новое, – в конце (Lisa, Oittinen & Piehl 2006: 317). Нарушение этого правила ведет к нарушению логической последовательности изложения или к появлению экспрессивной окраски (по-фински *tunnusmerkillinen järjestys*).

Изучая статьи общественно-политического характера газеты «Karjalan Sanomat», можно заметить, что особенностью стиля данного печатного издания является минимальное использование экспрессивно окрашенных выражений. Авторы статей придерживаются сухого, строгого газетного языка, который сохраняется и в переводных статьях, и в статьях авторов, пишущих на финском языке. Поэтому в данном исследовании наиболее интересными являются те примеры, которые отклоняются от общепринятых норм и содержат нечто менее свойственное стилю этой газеты – выражение своего мнения, акценты на какие-то более значимые для автора моменты, выражение авторского согласия, несогласия, сочувствия проблеме и т. д.

В нейтральном высказывании может быть как прямой (пример 11), так и обратный (пример 12) порядок слов.

- (11) *Viime vuosina lasten urheilukoulujen oppilaiden määrä / on supistunut kolmanneksen* (Karjalan Sanomat 31.3.2010).

Проблема отсутствия спортивных помещений и незаинтересованность спортом являются основными темами данной статьи, поэтому первая часть этого высказывания сообщает нам уже известную информацию, а заключительная часть – новую, то есть тема предшествует реме.

- (12) *Salissa oli myös / sota- ja työveteraaneja, joille omistettiin useita ohjelmakappaleita* (Karjalan Sanomat 5.5.2010).

Также и во втором примере темой является состоявшийся в зале концерт. Экспрессивное высказывание достигается тем, что один из членов предложения актуализируется, то есть выделяется и становится более коммуникативно значимым. Одним из распространенных примеров является перестановка подлежащего и сказуемого.

5 ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предложение – это грамматическая и коммуникативная единица речи. Порядок слов в предложении функционирует на нескольких уровнях: на синтаксическом уровне и на уровне актуального членения. Порядок слов выполняет грамматическую, коммуникативную и стилистическую функции. Рассматривать его с точки зрения только одной из функций и пренебрегать другой было бы неправильно. Пишущий передает свою мысль с помощью предложения (текста) и при этом использует все возможные ресурсы языка для правильной ее передачи, для сохранения того коммуникативного смысла, который он в нее вкладывает. Так как читающий, в свою очередь, чаще всего не вступает в непосредственный контакт с пишущим, то определить коммуникативную функцию текста и выраженную в нем идею автора читатель может только с помощью определенных для каждого языка средств, в частности, с помощью порядка слов.

ЛИТЕРАТУРА

- Batori, I. S. 1977. Aktuaali lauseen jäsenyminen ja suomen sanajärjestys. *Virittäjä* 4, 1–25.
- Hakulinen, A. & Karlsson, F. 1979. *Nykysuomen lauseoppia*. Jyväskylä: SKS.
- Holman, E. 1975. Teema/reema -rakenne ja suomen kielen sanajärjestys. *Virittäjä* 3, 279–288.
- Iisa, K., Oittinen, H., Piehl, A. 2006. *Kielenhuollon käsikirja*. 6. laajennettu ja päivitetty painos. Helsinki: Yrityskirjat OY.
- Iso suomen kielioppi 2004. Helsinki: SKS.
- Karhu, A. 2009. *Sujuvaa syntaksia*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Karjalan Sanomat 10.3.2010, 17.3.2010, 31.3.2010, 5.5.2010.
- Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja. 1994. Helsinki: Opetusministeriön painotuskeskus.
- Ковтунова, И. И. 1976. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения. Москва: УРСС.
- Распопов, И. П. 1961. Актуальное членение предложения. Уфа: Башкирский государственный университет.
- Сиротинина, О. Б. 2006. Порядок слов в русском языке. Издание третье, стереотипное. Москва: Комкнига.

Опущение как переводческая стратегия при переводе с русского языка на финский (по материалам газеты «*Karjalan Sanomat*»)

Анна Петрова

Петрозаводский государственный университет

ABSTRACT¹

The article is devoted to the analysis of social and political lexis and the methods used to render this in the Finnish language. The texts of articles from the Finnish-language newspaper *Karjalan Sanomat* were used as practical data for the study. In the course of the research it was interesting to analyze the distinctive features of the newspaper text type and to elicit the peculiarities of social and political realia translation, drawing attention to omissions as translation transformation. The omission method turned out to be very popular and commonly used in translated articles: cumbersome words and word combinations were turned into concise and succinct Finnish words. During the research it emerged this usage is determined by the following factors: 1) different and opposite tendencies to explication and implication in the original language and the language of translation; 2) differences in grammatical, syntactic, and lexical systems of the two languages; 3) different types of language perception; 4) consideration of the pragmatic aspect or functionality of translation.

¹ Статья подготовлена при финансовой поддержке Российского гуманитарного научного фонда, проект 09-04-95203а/Ф.

1 ВВЕДЕНИЕ

Исследуя материал газеты «Карьялан Саномат» (Karjalan Sanomat), а именно анализируя и сравнивая статьи на финском языке (переводы) и их русскоязычные оригиналы², особый интерес вызвала общественно-политическая лексика – общественно-политические термины, названия должностей и организаций. Работа показала, что объект изучения составляет определенный лексический пласт в языке, в котором интенсивно отражаются изменения и особенности общественно-политической жизни конкретной страны. Финноязычные печатные СМИ Карелии не являются исключением. Читатель может найти в них множество слов и выражений, отражающих современную действительность. Переводчик, являясь посредником между двумя культурами, вынужден быть в курсе этих изменений, подхватывать новые слова и находить им верные и понятные соответствия. В процессе перевода с русского на финский авторы статей³ часто прибегают к одной и той же стратегии при передаче реалий общественно-политической жизни, названий организаций и должностей – **опущению**. При этом переводчик учитывает особенности материала, с которым работает, а именно газетно-информационный тип текста, который отличается, например, от художественного рядом особенностей. Именно на опущении как на одном из переводческих приемов и будет сосредоточено основное внимание в данной статье.

Многие переводоведы рассматривают **добавление** и **опущение** как особые приемы достижения переводчиком качественного и эквивалентного перевода. Использование данных приемов не только прямо указывает на разные грамматические, лексические, словообразовательные и синтаксические нормы обоих языков (финского и русского), но и заставляет учитывать более глубокие различия – различия «в типах языкового мышления носителей русского и финского языка» (Богомазов 1996: 20).

В. Н. Комиссаров (1990: § 246) отмечает, что у приема лексических добавлений достаточно широкая практика при переводе, например, с английского на русский язык. Это связано с тем, что, во-первых, ИЯ отличается от ПЯ своим морфологическим, синтаксическим и лексическим строем, и, во-вторых, адресат⁴ (в данном случае читатель газеты) должен получить из перевода ту же информацию, что и получатель исходного текста. Под добавлением понимают ввод дополнительных лексических единиц ПЯ для раскрытия полного смысла какого-либо термина или понятия ИЯ. Соответственно, опущение – это прием, прямо противоположный добавлению. Он предполагает отказ в переводе от лишних по смыслу лексем для достижения максимального понимания и устранения лексической «перегруженности» текста перевода. Добавление и опущение в переводоведении рассматривают как

² Редакция газеты присылает их по электронной почте. Так как редакция долго не хранит черновые исходные материалы, для исследования использовались отдельные статьи за 2009 год и статьи 2010 года с января месяца.

³ Материалом газеты являются также пресс-релизы администрации г. Петрозаводска и некоторых организаций. Поэтому переводчик не только переводит этот исходный материал, но и стилизует его под требования газетно-информационного типа текста. Другими словами, он выступает «стилистом» и создателем статьи.

⁴ У Комиссарова рецептор (Комиссаров 1990).

взаимодополняющие приемы. Если, например, при переводе с финского языка на русский значение понятия или реалии приходится часто расширять, используя дополнительные лексические единицы, то при обратном переводе (с русского на финский) того же понятия, прибегают к приему опущения. Это связано с тем, что существуют языки с двумя противоположными тенденциями – **экспликация** и **импликация**. Экспликацией называют стремление языка к развернутой словесной выраженности или, как у В. Н. Комиссарова, это описательный перевод, при котором значение лексической единицы ИЯ раскрывается и дополняется словом или словосочетанием ПЯ (Комиссаров 1990: § 224). При этом без подобной трансформации невозможно достигнуть точной передачи смысла. Комиссаров исследовал проблемы перевода на примере языковой пары русский – английский и подчеркивал эксплицирующий (описательный) характер русского языка и имплицитные признаки английского. В таких языках, в которых преобладает импликация, смысл слова или понятия (часто это сложное слово или атрибутивное словосочетание) заключен в самом понятии и извлекается из него носителем языка путем логических умозаключений. По сравнению с русским языком английский язык обладает большей имплицитностью, то же самое можно сказать и в отношении финского языка. Таким образом, понятия имплицитности и эксплицитности являются главными причинами использования добавлений и опущений. А. С. Бархударов считает имплицитность смысловых компонентов лексических единиц исходного языка основной причиной использования приема добавлений и описательного перевода (Бархударов 1975: 221).

2 МЕТОД ИССЛЕДОВАНИЯ И МАТЕРИАЛ

Основным методом исследования является сравнительно-описательный. Изучение общественно-политических реалий путем сравнения и сопоставления их в оригинальных текстах и переводах позволили обнаружить определенные закономерности передачи реалий, а впоследствии и определить объект научного исследования – опущение как переводческий прием. В качестве материала для исследования и поиска примеров были использованы статьи газеты «Карьялан Саномат», отдельные номера за 2010, 2004 год.

3 ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ГАЗЕТНО-ИНФОРМАЦИОННОГО ПЕРЕВОДА

Как уже было сказано во введении, переводчик должен учитывать специфику текста, исходного материала, понимать, с каким текстом он работает. В данном случае мы имеем дело с информативным текстом⁵, главной функцией которого является передача информации. С точки зрения теории и практики перевода необходимо учитывать как цель передачи информации (их может быть и несколько), так и фоновые знания получателя сообщения, или рецептора. Учет фоновых знаний

⁵ См. подробнее (Алексеева 2006, Комиссаров 1990).

получателя информации, разность систем ИЯ и ПЯ влияют на процесс перевода и выбор переводческих приемов. В примере (1a) видно, какую полезную функцию несет учет фоновых знаний рецептора, в данном случае читателя газеты «Карьялан Саномат», и какую стратегию выбрал переводчик статьи.

- (1a) *Tasavallan rakennusministeriö on tehnyt sopimukset rakentajien kanssa 44 asunnosta (Karjalan Sanomat 13.1.2010).*

Тираж газеты предназначен в основном для жителей Карелии, говорящих или, по крайней мере, читающих на финском языке, поэтому очень часто в статьях газеты из многих словосочетаний опускается слово *Karjala* и используется, например, *tasavalta*. Читатель понимает, что речь идет о Республике Карелия. В статье-оригинале такого опущения нет. Нормы русского языка и газетно-информационного стиля требуют точности передачи общественно-политических терминов. Ср. с оригиналом (1a):

- (1б) *Министерством строительства Республики Карелия были заключены государственные контракты с застройщиками на приобретение 44 квартир.*

В рамках одного типа информативные тексты делятся на следующие: информационное сообщение, новость, научная статья, инструкция, газетно-журнальный информационный текст и т. п. Рассмотрим особенности газетно-журнального стиля по материалам финноязычной газеты «Карьялан Саномат».

Многие переводоведы в своих работах обращают внимание на типы и стили текстов и в зависимости от этого анализируют особенности текста и его перевода, всегда ссылаясь на то, что стиль ИТ надо сохранять в переводе. Тип текста определяет цель перевода, стиль и ограничивает свободу действий переводчика. В. Н. Комиссаров отмечает, что особенности газетно-информационного стиля существенно влияют на процесс перевода (Комиссаров 1990: § 130). Выделим основные особенности газетно-информационных текстов, акцентируя внимание на лексическом строе рассматриваемого стиля.

1. Газетно-информационные тексты предназначены обычно для широких масс населения. Но в нашем случае мы имеем дело с малотиражной газетой. Газета выходит раз в неделю тиражом 1200 экземпляров. Круг читателей составляют люди, говорящие или читающие по-фински: изучающие финский язык школьники, студенты, взрослое население, владеющее финским языком. Эта особенность объясняет, почему язык газеты прост и понятен.

2. Для газетно-информационных текстов характерно большое количество политической и общественно-политической терминологии, среди которой могут быть многозначные слова и термины, слова-синонимы, сокращенные термины и названия, которые должны быть знакомы читателю, понятны из контекста или объяснены непосредственно в тексте. Ниже приведены примеры вариативности значений перевода финского слова *johtaja*.

- (2) *Hankkeen toteuttamisen aikana pidettyihin opintoseminaareihin osallistui yli 20 johtajaa ja asiantuntijaa Karjalan kalanviljelylaitoksista ja tutkimuslaitoksista (Karjalan Sanomat 17.2.2010).*
В русскоязычном оригинале слово *johtaja* – это руководитель.

- (3) Nimenomaan uuden *johtajan* ansiosta onnistuimme välttymään konkurssilta ja kestäämään vaikean 1990-luvun ... (Karjalan Sanomat 3.2.2010).
В русскоязычном оригинале слово *johtaja* – это директор.
- (4) Valmistuttuaan neuvostoliittolais-suomalaisesta *johtajakoulusta* Artamonov sai kutsun Karjalan ministerineuvostoon varapuheenjohtajan virkaan (Karjalan Sanomat 31.3.2010).
В русскоязычном оригинале речь идет о советско-финляндской школе менеджеров, то есть *johtaja* – это менеджер.

Без сомнения, слова руководитель, директор и менеджер (управляющий) – это слова-синонимы, которые объединяет идея управления. В русскоязычных статьях можно выявить эту вариативность значения, а в финских текстах при использовании слова *johtaja* сохраняется лишь общий смысл и идея управления.

3. К следующей особенности газетно-журнальных текстов относят их клишированность и использование устоявшихся в языке и характерных для газетного стиля выражений и словосочетаний. Как русскоязычные статьи-оригиналы, так и тексты «Карьялан Саномат» содержат достаточное количество готовых клише и речевых оборотов. Приведем некоторые примеры: *jonkun aloitteesta* 'по инициативе кого-либо', *hankkeen puitteissa* 'в рамках проекта', *ministeriö suunnittelee* 'министерство планирует', *raja-alueyhteistyön projekti* 'проект приграничного сотрудничества', *virkaa toimittava* 'исполняющий обязанности', *kiivas keskustelu* 'бурные дебаты, бурное обсуждение', *jyrkät syytökset* 'резкие обвинения', *viranomaisten saamattomuus* 'бездействие властей' и др.

4. В информационно-газетных текстах присутствует большое количество имен собственных и названий (например, наименования организаций, должностей, географические названия), что придает газете местный колорит, а от читателя требует соответствующих фоновых знаний. Среди общественно-политической лексики, используемой в газетных текстах, можно выделить:

- 1) административно-географические единицы, политические государственные единицы и субъекты РФ: *Petroskoi* 'Петрозаводск, или Петрозаводский городской округ', *Sortavala* 'Сортавала, или Сортавальское городское поселение', *Karjalan tasavalta* 'Республика Карелия';
- 2) названия учебных заведений, политических, общественных учреждений и организаций: *tasavallan päämiehen hallinto* 'администрация губернатора', *tiehallinto* 'дорожно-эксплуатационное управление', *Venäjän työ- ja sosiaaliministeriö* 'Министерство труда и социального развития РФ';
- 3) названия должностей: *Anuksen piirijohtaja* 'глава местного самоуправления Олонекского района', *Tasavallan talousministeri* 'министр экономического развития РК', *Karjalan päämies* 'глава Республики Карелия';
- 4) имена политических, общественных, культурных деятелей и обычных граждан (в зависимости от материала статьи).

Таким образом, особенности исследуемого материала определяют нелингвистические (тираж и круг читателей газеты) и лингвистические аспекты газетно-информационного стиля (определенная лексика и терминология, использование определенных

клише, языковых штампов, имен и названий). Они же являются конкретными «ограничителями» в работе переводчика, потому что ему необходимо учитывать все эти нелингвистические и лингвистические особенности исходного материала, не забывая также о нормах и требованиях ПЯ (в данном случае, финского).

4 ПРИЕМ ОПУЩЕНИЯ ПРИ ПЕРЕВОДЕ С РУССКОГО ЯЗЫКА НА ФИНСКИЙ

Интерес к приему опущения возник в тот момент, когда в одной статье «Карьялан Саномат» в глаза бросилось название необычной должности, вернее ее перевод, *asuntohuoltoapalvelujen uudistuskomitean varapuheenjohtaja Avraam Skljarski* (Karjalan Sanomat 22.12.2004). Сразу же захотелось найти ее точное соответствие в русском языке, и оно оказалось следующим – *заместитель Председателя Государственного комитета Республики Карелия по реформированию жилищно-коммунального хозяйства*.

Оригинал оказался необычайно длинным и сложным, ярким примером запутанного, громоздкого бюрократического языка. Даже из контекста видно, что в переводе опущен ряд слов, *государственный* и *Республика Карелия*.

- (5) Valtio ei ota vastuuta asuintalojen kunnossapidosta. Se on oikein. Muuallakaan maailmassa ei valtio eikä kaupunginhallitus valvo järjestystä taloissa. Asukkaat ovat itse vastuullisia asuinpaikastaan, *asuntohuoltoapalvelujen uudistuskomitean varapuheenjohtaja Avraam Skljarski* sanoo. (Karjalan Sanomat 22.12.2004)

Вероятно, переводчик обратился к этому приему по нескольким причинам. Во-первых, им руководили функциональность и чувство гармонии. Из-за нагромождения генитивных конструкций смысл мог бы потеряться, поэтому достаточно и двух идущих подряд генитивных форм. Во-вторых, из контекста статьи понятно, что речь идет о проведении реформы в Республике Карелия на государственном уровне.

Позднее при изучении материала газеты выявилась определенная закономерность при переводе с русского на финский язык общественно-политических слов, а именно названий должностей и организаций – это широкое использование в переводном тексте приема опущения. Опущения и добавления как переводческие трансформации рассматриваются часто в паре. То, что в одном языке опускается, в другом добавляется.

Если, например, при переводе с финского языка на русский значение понятия или реалии приходится часто расширять, используя дополнительные лексические единицы (Сийтари 1996: 106–121), то при обратном переводе (с русского на финский) того же понятия, прибегают к приему опущения.

Рассматривая языковую пару русский – финский, важно подчеркнуть эксплицирующий (описательный) характер русского языка и имплицитные особенности финского. Л. С. Бархударов полагает имплицитность смысловых компонентов лексических единиц исходного языка основной причиной использования приема добавлений и описательного перевода (Бархударов 1975: 221). Но Бархударов подходит к проблемам перевода еще и с прагматической точки зрения (Бархударов 1975: § 33). Надо согласиться, что на перевод несомненно влияет

прагматический аспект, включающий в себя учет различной степени понимания сообщения носителем ИЯ и ПЯ, фоновые знания говорящего на ИЯ и на ПЯ во время коммуникативного процесса, и для достижения максимального понимания и адекватности переводного текста применяются различные переводческие приемы (стратегии), как например добавления и опущения.

Рассмотрим примеры использования переводчиком приема опущения при передаче общественно-политических реалий России и Карелии. Исследуемый материал можно разделить на четыре подгруппы:

- 1) административно-географические единицы, политические государственные единицы и субъекты РФ;
- 2) названия учебных заведений, политических, общественных учреждений и организаций;
- 3) названия должностей;
- 4) прочее.

1) Административно-географические единицы:

- (6) *Sortavalalle on annettu 17 asuntoa ja Petroskoille 27* (Karjalan Sanomat 13.1.2010).
В оригинале: Сортавальское городское поселение, Петрозаводский городской округ.
- (7) *Ensimmäisen varapääministerin mukaan Solomannin ongelman on aiheuttanut sahalaitoksen pysäyttäminen* (Karjalan Sanomat 3.2.2010).
В оригинале: поселок Соломенное.

В исходном тексте очень важно было подчеркнуть политический и административный статус этих двух населенных пунктов, тогда как в переводе это было бы нерационально, потому что главной информацией для финского читателя являются только названия этих населенных пунктов. Можно предположить, что читатель додумает сам, исходя из своих фоновых знаний, каков политический статус двух этих городов, если для него эта информация будет важной.

2) Названия учебных заведений, политических, общественных учреждений и организаций.

В следующих примерах представлены названия государственных организаций и структур, при переводе которых опускается систематически или слово *республика* (*tasavalta*), или *Карелия* (*Karjala*), обычно в форме родительного падеже в ИЯ и генитивной форме в ПЯ.

- (8) *Karjalan maatalous-, kalatalous- ja ympäristöministeriön lähisuunnitelmissa on tapaamisia ...* (Karjalan Sanomat 17.2.2010).
В оригинале: Министерство сельского, рыбного хозяйства и экологии РК.

В исходном тексте важно подчеркнуть политический статус Карелии – это республика.

В переводе опускается генитивная форма *tasavallan*, видимо, потому, что это будет лишняя информация для читателя.

- (9) *Tasavallan rakennusministeriö* on tehnyt sopimukset 44 asunnosta (Karjalan Sanomat 13.1.2010).
В оригинале: Министерство строительства Республики Карелия.
- (10) Petroskoin kaupungin tuomioistuimen päätös peruutettiin vasta muutoksenhakuprosessissa, kun *tasavallan Korkeimman oikeuden siviiliasian oikeuskollegio* käsitteli asian (Karjalan Sanomat 13.1.2010).
В оригинале: Судебная коллегия по гражданским делам Верховного суда РК.

В обоих случаях, в переводе, как видно из примеров (9) и (10), опущено название республики, потому что из контекста понятно, что речь идет только об одной республике – о Карелии.

В следующих примерах также представлен прием опущения, из которых видно, как развернутые названия организаций, представляющие собой словосочетания с подчинительной связью, трансформируются в сложные слова в финском языке.

- (11) Tukeskeskus saa apua *tasavallan kansallisuuspolitiikan ministeriöltä* (Karjalan Sanomat 17.3.2010).
В оригинале: Министерство РК по вопросам национальной политики.

Во-первых, в переводе в полном названии министерства опущена словоформа *Karjalan*, что является типичным приемом в переводах газетных статей. Во-вторых, в названии министерства отсутствует часть по вопросам, которая отсутствует в переводе из-за имплицитных особенностей ПЯ, тогда как в русском языке допускается ввод дополнительных лексических единиц, как в примере (11) по вопросам **чего?** (Р. п.), например, национальной политики (СССРЯ 2002: 92).

Можно предположить, что финское слово *kansallisuuspolitiikka* уже подразумевает свою область занятия, а именно вопросы и проблемы национальной политики.

- (12) He saivat jopa aikaan, että Venäjän korkein oikeus mitätöi *Venäjän työ- ja sosiaaliministeriön päätöksen osan, joka ...* (Karjalan Sanomat 17.3.2010).
В оригинале: Министерство труда и социального развития РФ.

Название министерства в исходном тексте представляет собой словосочетание с подчинительной связью: главное слово *ministerstvo* (чего?) и зависимые слова в родительном падеже *труда* и *социального развития*. При переводе получаются два сложных слова, главным компонентом которых является слово *ministeriö, työ- ja sosiaaliministeriö*. Из названия *sosiaaliministeriö* додумывается идея развития.

- (13) Femina on opastanut asiakkaat kaupunginhallituksen opetuskomitean avulla *psykologis-sosiaaliseen keskuksen ...* (Karjalan Sanomat 17.3.2010).
В оригинале: Центр психо-медико-социального сопровождения.

Этот термин относится к общественно-социальной лексике и выглядит громоздко, его используют в современных СМИ, в частности, в интернет-СМИ. При переводе «теряется» часть сложного слова *-медико-* и слово *сопровождение* в родительном падеже. Можно предположить, что финское слово *psykologis-sosiaalinen keskus* уже подразумевает все виды помощи для клиентов центра – психологической, медицинской и социально. К тому же, главное в переводе передано – идея социальной работы и помощи, которую оказывает центр.

3) Названия должностей.

Как и в названиях организаций, в названиях должностей опускаются семантически лишние слова *республика* или *Карелия*, которые легко восстанавливаются по контексту.

- (14) *Karjalan päämies* Sergei Katanandov kävi 29. joulukuuta onnittelemassa uudisasukkaita (Karjalan Sanomat 13.1.2010).
В оригинале: Глава Республики Карелия Сергей Катанандов.
- (15) *Venäjän hätätilaministeriön Karjalan hallinnon varapäällikkö* eversti Aleksandr Jerjomkin sanoi, että ... (Karjalan Sanomat 20.1.2010).
В оригинале: Первый заместитель начальника главного управления МЧС России по Республике Карелия.

Даже в ИЯ эта должность вызывает у получателя информации трудности восприятия из-за своей перенасыщенности подчинительной связью. На финский язык должность переводится полигенитивной конструкцией. Сложная генитивная конструкция (четыре генитивные формы подряд) в ПЯ передает основной смысл сообщения, ведь финскому получателю не так важно знать, речь идет о первом заместителе или нет (опущено слово *первый*) и является ли управление главным (пропущено слово *главный*).

- (16) Joulukuun alussa *tasavallan talousministeri* Aleksandr Grishtshenkov kävi Oulussa maaherra Eino Siuruaisen kutsumana (Karjalan Sanomat 15.12.2004).
В оригинале: министр экономического развития РК.

Пожалуй, не было бы ошибкой перевести эту должность с финского на русский язык как *министр экономики РК*, но существует официальный термин *министр экономического развития РК*. При переводе на финский язык формально идея развития никак не выражается, но она, предположительно, заложена в семантику слова *talous*. Экономике в положительном смысле можно только развивать. Развитие – это процесс роста, укрепления или совершенствования кого-либо или чего-либо. Слово развитие сочетается в русском языке с родительным падежом, например, *развитие экономики* или с прилагательным, например, хорошее, умственное, экономическое, социальное и т. п. развитие (СССРЯ 2002: 555–556).

- (17) *Aunuksen piirijohtaja* Aleksandr Titov teki varsinaisen selonteon, joka ... (Karjalan Sanomat 8.12.2004).
В оригинале: Глава местного самоуправления Олонецкого района.

В ПЯ не передана идея местного самоуправления. Полное название руководящей должности важно только для реципиента российских СМИ, поэтому в переводе учитывается прагматический аспект и передана идея управления определенным населенным пунктом.

4) Прочее. В отдельный пункт можно отнести различные примеры, которые не являются названиями организаций и должностей, но которые дополняют уже приведенные примеры.

- (18) Naisten kanssa solmitussa sopimuksessa sanottiin, että kuukausipalkassa on otettu huomioon piirikoeffisientti ja henkilökohtainen prosenttilisä (Karjalan Sanomat 13.1.2010).

В оригинале: *ежемесячная индивидуальная процентная надбавка*. В переводе опущен компонент *ежемесячный*.

- (19) Hankkeeseen on annettu yhteensä 76,8 miljoonaa ruplaa, muun muassa *kunnallistalousuudistuksen rahastosta* 59,1 miljoonaa ... (Karjalan Sanomat 13.1.2010).
В оригинале: Фонд содействия реформированию ЖКХ или средства Фонда содействия реформированию ЖКХ.

В переводе на финский опускается компонент *содействие*. По мнению Богомазова, в русском языке широко используются «уточняющие отлагольные существительные, которые также способствуют более процессуальному описанию ситуаций» (Богомазов 1996: 26).

Финский язык, в свою очередь, стремится к экономии языковых средств.

- (20) Aluekehitysministeri kertoi, että *kunnallistalousuudistuksen kokonaisuohjelman* uutta konseptiä oli aikomus esitellä Pietarissa ... (Karjalan Sanomat 17.2.2010).
В статье-оригинале: комплексная программа модернизации и реформирования ЖКХ.

В переводе опущен синонимичный компонент *модернизация*, что объясняется имплицитностью ПЯ.

5 ЗАКЛЮЧЕНИЕ

При изучении приемов перевода общественно-политической лексики газеты «Карьялан Саномат», было выделено несколько лексических групп:

- 1) административно-географические единицы, политические государственные единицы и субъекты РФ;
- 2) названия учебных заведений, политических, общественных учреждений и организаций;
- 3) названия должностей;
- 4) прочее.

Реалии общественно-политической жизни Карелии создают при переводе определенные трудности. При их передаче на финский язык одним из самых распространенных приемов является **прием опущения**, использование которого обусловлено несколькими факторами: 1) противоположными тенденциями ИЯ и ПЯ: экспликацией в русском и импликацией в финском; 2) разным грамматическим, синтаксическим и лексическим строем языков; 3) прагматическим аспектом, или функциональной стороной перевода.

Необходимо отметить, что изучение переводческих трансформаций по

материалам газеты выявило также некоторые проблемы, решения для которых еще не найдены. Во-первых, возник вопрос, можно ли считать некоторые финноязычные статьи переводом, если один и тот же человек является и автором статьи-оригинала, и автором ее перевода. Во-вторых, существует сложность в определении понятий опущения и добавления, поскольку наравне с ними выделяются еще и такие переводческие приемы, как развернутое описание или обобщение.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексеева, И. С. 2006. Введение в переводоведение: учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений. Москва: Издательский центр «Академия».
- Бархударов, Л. С. 1975. Язык и перевод. (Вопросы общей и частной теории перевода). Режим доступа: www.classes.ru/125.Barhudarov-yazik-i-perevod.
- Богомазов, Г. М. 1996. Соотношение имплицитности-эксплицитности в финских и русских текстах научно-популярного содержания (на материале анализа письменных работ финских студентов, изучающих русский язык). Проблемы финско-русского и русско-финского перевода и анализа текста: Сборник статей под ред. Марьи Янис и Ханну Кемппанена. Йоэнсуу: Издательство университета Йоэнсуу, 20–40.
- Комиссаров, В. Н. 1990. Теория перевода (лингвистические аспекты). Режим доступа: www.classes.ru/grammar/43.Teoriya_perevoda_Lingvicticheskiye_aspekty.
- Сийтари, К. 1996. Проблема пустого места: добавление как переводческая стратегия при переводе сложных слов с финского на русский. Проблемы финско-русского и русско-финского перевода и анализа текста: Сборник статей под ред. Марьи Янис и Ханну Кемппанена. Йоэнсуу: Издательство университета Йоэнсуу, 106–121.
- СССРЯ2002 = Словарь сочетаемости слов русского языка. 2002. Под ред. П. Н. Денисова, В. В. Морковкина. 3-е изд., испр., Москва.

ИСТОЧНИКИ

Karjalan Sanomat, отдельные номера за 2009, 2010 и 2004 гг.

Operationaalinen lähestymistapa metaforailmausten konventionaalisuuden arvioinnissa

Alexandra Belikova

Itä-Suomen yliopisto

ABSTRACT

The paper attempts to develop a new classification for metaphorically-used lexical items based on the degree of their conventionality, i.e. on the extent of integrity of the original image constituent. The novelty of the approach lies in its consistent avoidance of reference to intuitive and introspective criteria, which are of wide use in metaphor studies, and in its systematic drawing on dictionary and corpora data. The proposed classification is paired with a verifiable algorithmic procedure for identification of metaphor type. The method allows quantitatively evaluating the degree of metaphoricity for separate texts and text collections, as well as assessing the metaphoricity of original texts and their translations.

1 TAUSTAA

Metaforisten ilmausten kääntäminen on haasteellisimpia tehtäviä kääntäjän työssä. Metaforisten ilmausten kääntämistä rasittaa se, etteivät ne ole universaaleja eri kulttuureissa. Kansallisen diskurssin muodostumiseen ja sen kielentämiseen vaikuttaa sosiaalinen, poliittinen ja kulttuurinen konteksti, ja figuratiiviset ilmaukset, metaforiset mukaan lukien, ovat kulttuurisidonnaisia (Dobrovolskij & Piirani 2005). Konkreettisten metaforisten ilmausten valikoima on eri kielissä erilainen.

Tutkimukseni kohdistuu politiikkaa kuvaavien metaforailmausten kääntämisen analyysiin, ja aineistona käytetään suomenkielisiä sanoma- ja aikakauslehtiartikkeleita ja niiden venäjännöksiä. Metodologisesti tutkimus perustuu kognitiiviseen metaforateoriaan ja korpusmenetelmien laajaan käyttöön. Mukana on Venutin (1995) esittämä teoria vieraanuttavasta ja kotouttavasta käännöksestä.

Tutkimuksen pääolettamus, jota voidaan pitää johdettuna Venutin teoriasta, on se, että pienestä kielestä suurempaan, kuten suomesta venäjäksi, käännettäessä on usein taipumus kotouttaa tulotekstiä ja muuttaa lähdetekstien metaforinen rakenne mukauttamalla se kohdekulttuurin normeihin. Tutkimuksessa käytetään mikro- ja makrotason analyysiä, joista edellinen tarkoittaa erillisten metaforisten ilmausten kvalitatiivista tarkastelua

ja jälkimmäinen kokonaisuutena tarkasteltavien alku- ja käännöstekstien metaforisuuden kvantitatiivista arviointia.

Ryhtyessäni pohtimaan aiheitani olin varma, että ongelmallisinta tutkimuksessa olisi soveltaa vieraannuttamisen ja kotouttamisen käsitteitä metafora-analyysiin, enkä odottanut suurempia hankaluuksia käsittemetaforien ja metaforailmausten määrittelyssä, koska viime vuosikymmeninä metaforatutkimusta on kehitetty teoreettisesti ja metodologisesti moneen suuntaan. Luulin, että ottaisin käyttöön valmiit kognitiivisen kielitieteen ja metaforatutkimuksen kehittämät luokitteluratkaisut. Toivoin myös, että käännotutkimuksesta löytyisi jotakin sopivaa metaforien luokitteluun osalta. Mutta kirjallisuuteen perehtyessäni saatoin havaita, että kirjallisuuden runsaudesta huolimatta jotkut tärkeät, jopa polttavat kysymykset ovat jääneet ratkaisematta. Niiden joukossa on metaforien luokittelu konventionaalisuuden eli alkuperäisen kuvan säilymisen kannalta. Melkein kaikissa tutkimuksissa, joissa käsitellään metaforia, luetaan metaforien ryhmiä (*kuolleet, elävät, nukkuvat, väsyneet* jne.), mutta ei ole vielä kehitetty tiukkoja ja verifioivia keinoja/työkaluja (mieluiten algoritmiperusteisia), joilla voisi arvioida ja mitata metaforisen ilmauksen konventionaalisuutta. Alkuteksteissä ja käänöksissä metaforisten ilmausten konventionaalisuustaso tarkasti mitattuna voi osoittautua aivan erilaiseksi. Nämä mahdolliset erot lähde- ja kohdetekstien metaforiikassa todistaisivat oikeaksi tai vääräksi sen väitteen, että käännösteksteillä on suurempi taipumus normatiivisuuteen kuin alkuteksteillä. Seuraavassa yritän hahmotella mahdollisia metaforailmausten konventionaalisuuden arviointimenetelmiä.

Arviointikriteerien selvittäminen on tärkeää siksi, että aion tutkimuksessani arvioida kvantitatiivisesti keskenään alkuperäisten sanomalehtitekstien ja niiden venäjännösten metaforisuutta ja selvittää,

- 1) säilyykö metaforailmausten konventionaalisuustaso käänöksissä samana kuin alkuteksteissä;
- 2) nouseeko käänöksissä kreatiivisten ilmausten määrä sen takia, että kääntäjät siirtävät alkuperäiset kieli- ja kulttuurispesifit metaforat käännökseen kuvaa muuttamatta;
- 3) laskeeko mahdollisesti metaforien kreatiivisuustaso käännettäessä siksi, että alkutekstin metaforiset ilmaukset muotoillaan säännöllisesti kohdekielen normien mukaisesti ja korvataan konventionaalilla, kohdekieleen vakiintuneilla vastineilla?

Arviointikriteerien käyttö voi auttaa myös analysoimaan yksittäisten metaforailmausten käänösratkaisuja.

2 MIKÄ ONGELMA?

Itse idea metaforailmausten luokittelusta konventionaalisuuden eli alkuperäisen kuvan säilymisen kannalta on yhtä vanha kuin metaforatutkimus ja liittyy peruskäsitykseen metaforasta; sen mukaan metafora syntyy kahden semanttisesti hyvin kaukaisen alueen lähestymisen tuloksena. Sitä, kuinka kiinteästi nämä alueet ovat yhteydessä metaforisissa ilmauksissa ja kuinka helposti alkuperäinen kuva on hahmotettavissa niistä, ei voi ohittaa missään metaforan tutkimuksessa.

Metaforiset ilmaukset jaetaan perinteisesti kuolleisiin ja eläviin. Kuolleista käytetään myös nimitystä *kielellisiä* (языковые) tai *himmenneitä* (стертые) ja elävistä *okkasionaalisia* (окасиональные), *luovia* (творческие), *tekijäspesifejä* (авторские) ja *kreatiivisia* (креативные). Näiden kahden ääripään välimaastoon jää kohtuullisen suuri kokonaisuus konventionaalisia, laajasti käytettäviä ilmauksia, jotka tyyppinä ovat melko vaikeasti hahmotettavia: *nukkuvia* (спящие, sleeping), *konventionaalisia* (конвенциональные, conventional), *tuoreita* (свежие, fresh), *innovatiivisia* (инновативные, innovative¹).

Parissa viime aikoina kehitellyssä luokittelussa lähestytään metaforien konventionaalisuutta ja/tai kreatiivisuutta. Kognitiivinen metaforateoria ja korpustutkimus ovat paljolti edistäneet metaforisten ilmausten luokitteluperiaatteiden kehittelyä, mutta näyttää siltä, että tähän päivään asti ei ole saatu vielä tarkkaa ja objektiivista arviointimenetelmää, joka olisi riippumaton tutkijan intuitiosta ja introspektiosta. Pitkästä tutkimushistoriasta huolimatta vain harvoissa tapauksissa on yritetty luoda operationaalisia määritelmiä, ja niistäkin vain joillekin metaforatyypeille. Tällaisissa pohdiskeluissa mainitaan ощущение образности 'kuvaannollisuuden tuntemus', способность вызывать конкретное представление или картину 'taito synnyttää tietty kuva' tms., jotka välittömästi viittaavat vastaanottajan mielteisiin. Erityisen kummallista on se, että monissa tutkimuksissa tulokset ovat sidoksissa ainakin osittain metaforailmausten kreatiivisuustasoon (eli intensiivisyystasoon) ja sen mittaamiseen (esim. Баранов 2003; De Landtsheer 1998; Vertessen & De Landtsheer 2005). Metaforailmausten kreatiivisuutta arvioidaan näissä tutkimuksissa asteikolla 1–5 tai 1–3, ja jokainen ilmaus saa sen mukaan oman kreatiivisuustason indeksinsä.

3 MIKSI METAFORAILMAUSTEN LUOKITTELU?

Mihin tarvitaan tarkka luokittelu ja algoritmiin perustuva (muodollinen/kaavamainen) arviointitapa? Tähän on vähintään kolme syytä.

- 1) Konventionaalisuuden aste voi korreloida metaforailmauksen iän kanssa. On oletettavissa, että mitä konventionaalisempi metafora on, sitä vanhempi se on iältään. Kun ilmaus vaikuttaa kieliyhteisön jäsenistä epätavalliselta ja yhtäkkiseltä, se on merkki nuoremasta tai okkasionaalisesta metaforailmauksesta, kun taas metaforinen ilmaus, jonka kuva on automaattisesti tulkittavissa ja jää huomaamatta, kuuluu kieleen kotiutuneempiin ja vanhempiin kieliaineksiin. Jos tämä lähtökohta oletetaan oikeaksi, niin konventionaalisuudesta tulee hyvä työkalu, jonka avulla voisi ennustaa eri kielten metaforasysteemien evoluutiota, mm. uusien metaforisten ilmaisujen syntymistä saman käsittemetaforan puitteissa, kun aktiivisesti käytetävässä käsittemetaforassa tyhjä aukot (frames, slots) täyttyvät uusilla metaforailmauksilla. Tätä voisi käyttää lisäkriteerinä leksikografisissa tutkimuksissa, joissa metaforia ja metaforisia ilmauksia kuvataan luettelomalla ja ryhmittämällä.

¹ Käytän suomen-, venäjän- ja englanninkielisiä nimityksiä metaforailmausten eri tyypeistä, koska tutkimuskirjallisuuteni on ensisijaisesti näillä kolmella kielellä ja tutkimusaineistoni on venäjän- ja suomenkielistä.

- 2) Konventionaalisuuteen perustuvaa luokittelua tarvitaan soveltavassa diskurssintutkimuksessa, esim. sellaisessa, joka perustuu sisällönanalyyysiin. Niissä käsite-metaphoria ja niitä edustavia metaforisia ilmauksia käsitellään ns. poliittisten ja yhteiskunnallisten muutosten osoittajina, toisin sanoen kvantitatiivisia tietoja sovelletaan todellisten tekstien sisällön arviointiin (De Landtsheer 1998, Баранов 2003). Luokittelua tarvitaan, kun tekstin sisältöä tarkastellaan kvantitatiivisten tietojen kautta.
- 3) Tarkka konventionaalisuuden arviointimenetelmä, joka ei perustu kielenkäyttäjän/tutkijan intuitioon, on välttämätön niiden kielten metafora-analyysissa, joita tutkija ei kunnolla (äidinkielen tasolla) hallitse, esim. typologisissa ja käännöstieteellisissä tutkimuksissa.

4 ELÄVÄT JA KUOLLEET METAFORAT: INTUITIOON PERUSTUVAT LUOKITTELUKAT

Intuitiivisesti määriteltynä kriteerinä tässä tutkimuksessa pidetään sitä, joka perustuu ihmisen (etupäässä tutkijan) introspektioon ja kielikompetenssiin ilman selviä kriteereitä ja empiirisiä todisteita. Kieliympäristöön kuuluvana kielenkäyttäjänä tutkija arvioi metaforisten ilmausten konventionaalisuuden tasoa viitaten omaan tai epämääräisen kielenkäyttäjäkunnan kielitajuun (kielikorvaan).

Ensimmäisissä metaforien luokitteluongelmaa koskevissa tutkimuksissa (Bally 1951 [1909]) käytettiin yksinomaan intuitiivisia kriteereitä. Hänen luokittelunsa 1. tyyppiin kuuluvat **elävät** metaforailmaukset "kykenevät herättämään mieleen kuvan, jonka täydentää kuulijan mielikuvitus" ("la faculté d'évoquer un tableau que l'imagination individuelle complète à sa guise"). Näin syntyvät kuvat ovat "havaittavia, konkreettisia, ilmeikkäitä ja huomiota herättäviä" ("sensible, concrète, imaginatives, évocatrice"). 2. tyyppin **himmenneet** ("affaiblies") metaforailmaukset eroavat elävistä siten, että ne herättävät lukijassa emotionaalista vastakaikua mutta eivät kuvaa. Esim. *Le malade baisse de jour en jour* 'potilas heikkenee päivä päivältä' (kirj. 'potilas on laskemassa') tyyppisissä ilmauksissa "metaforan tuoma kuva on epäselvä" ("le tableau présenté à mon imagination est trouble"), mutta niissä tuntuu "emotionaalinen jäännös, joka pelastaa kuvan ja ehkäisee sen muuttumista abstraktiksi" ("une sorte de résidu affectif, qui sauve l'image et l'empêche de s'écrouler dans l'abstraction"). Ballyn 3. tyyppiin kuuluvat abstraktiset, eli **kuolleet**, metaforailmaukset "eivät herätä kuvaa eikä emotionaalista vastakaikua" ("il n'y a plus ni image ni sentiment d'image").

Näyttää siltä, että Bally itsekin tajusi, että ne arviointikriteerit, jotka perustuvat yksinomaan kielenkäyttäjän kielitajuun, eivät ole luotettavia. Tästä vihjaavat mm. seuraavat lausunnot: "yksilöllinen tuntemus vaikuttaa suuresti kielikuvien vastaanottamiseen" ("le sentiment personnel joue un grand rôle dans l'appréciation de ces figures"), "tämä tuntemus saattaa olla erilaista eri tapauksissa ja eri yksilöillä; se voi olla hyvin voimakasta tai tuskin havaittava" ("Ce sentiment diffère de cas à cas, souvent d'individu à individu; il peut être très intense ou à peine perceptible"). Mutta kriteerien väljyyden ymmärtämisestä huolimatta Bally ei ehdottanut muita kuin kielenkäyttäjän intuitioon ja kielentuntemukseen perustuvia keinoja metaforatyyppien erottamiseksi toisistaan. Kielitajua ja tuntemusta hän piti itsestäänselvänä todellisuutena.

Ballyn hienon järkeilyn seurauksena oli se, että myöhemmissä tutkimuksissa metaforailmauksia arvioitaessa on käytetty edelleenkin intuitiivisia kriteereitä. Eri metaforatyyppeiden olemassaoloa pidettiin itsestään selvänä eikä niiden katsottu tarvitsevan tarkempaa analyysiä. Tämä on johtanut siihen, että melkein jokainen tutkija on käyttänyt metaforatyyppeiden nimityksiä mielivaltaisesti ja niiden esiintyminen tutkimuksissa on ollut epä johdonmukaista. Metaforatyyppeiden nimityksiä ovat mm. seuraavat: *мертвая / kuollut, языковая / kielellinen, этимологическая / etymologinen, историческая / historiallinen, стандартная / standardi, конвенциональная / konventionaalinen, узуальная / usuaalinen, свежая / tuore, инновационная / innovatiivinen, авторская / tekijäspesifi, окказиональная / okkasionaalinen, dead, forgotten, frozen, old, neglected, tired, routine, entrenched, stereotyped, mature, naturalized, established, recreated, revitalized, novel, innovative, inventive, nonce, occasional* ym. Vasta jokin aika sitten alettiin tajuta, että on olemassa tarvetta kehittää uusia luokitteluperiaatteita ja käyttää empiirisiä menetelmiä metaforatyyppeiden erottamiseksi. Joissain varsin uusissakin tutkimuksissa on lähdetty liikkeelle intuitiivisten kriteerien pohjalta. Esim. Meaning in Language -tutkimuksessaan Cruse (2004) käyttää eri kieli-ilmiöiden luokittelussa metaforailmausten erottamiseksi jonkinlaisia muodollisia keinoja (ks. esim. kohta 5.3. tässä artikkelissa), mutta naturalized ja established extensions -tapauksessa hän kääntyy pelkän intuition puoleen:

- ▲ Naturalized extension is “so entrenched and familiar part of a language that its speakers *no longer feel* that a figure of speech is involved at all” (kursivointi on minun – A. B.);
- ▲ Established extensions “presumably have entries in the mental lexicon, but are nonetheless *felt to be* figures of speech” (Cruse 2004: 197).

Kehittelemässäni ilmausten konventionaalisuustason arviointiluokittelussa on lähdetty liikkeelle seuraavista periaatteista:

- Verifikaatioperiaate (testattavuus) eli se, että metaforailmauksen luokituksessa käytettäisiin läpinäkyviä ja testattavia proseduureja, jotka eivät perustuisi tutkijan introspektioon tai natiivien kielikompetenssiin, tai ne perustuisivat niihin minimaalisesti. Näin vältetään mahdolliselta intuition tuottamalta vääristelyltä.
- Teoreettisen kompromissin periaate. Eri metaforateoriat alkaen korvaamisteoriasta ja päättyen kognitiiviseen (Lakoff & Johnson 1980) ja blending-teoriaan (Turner & Fauconnier 1995) kilpailevat keskenään teoriasolla, mutta ovat melko samankaltaisia suhteessa empiiriseen analyysiin. Jokaisessa metaforateoriassa painotetaan yksittäisten metaforatyyppeiden erikoispiirteitä ja väitetään, että ne ovat ominaisia kaikille metaforille. Jos metaforien arvioinnissa ottaa pohjaksi eri teorioiden mukaiset heuristiset eli kokemukseen perustuvat arviointimenetelmät ja metaforien erikoispiirteet, kompromissin saavuttaminen voisi olla mahdollista.
- Tyhjentyvyyden periaate. Useimmissa metaforatyypejä käsittelevissä tutkimuksissa (Goatly 1997, Newmark 1988, Deignan 2005, Баранов 2003), joissa metaforailmauksia käsitellään konventionaalisuuden kannalta, ne jaetaan kolmeen neljään ryhmään. Tutkijat keskittyvät usein johonkin ”omaan” lajiin, ja jättävät ilman huo-

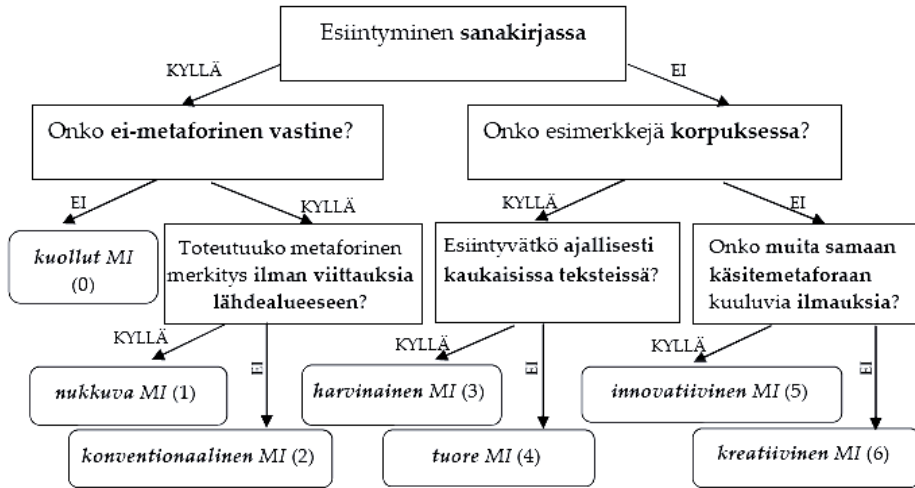
miota muut tyypit ja niiden erityispiirteet. Omassa luokittelussani pyrin selvittämään eri metaforatyypien erityispiirteitä yksityiskohtaisemmin ja johdonmukaisemmin.

- Mukavuuden ja yksinkertaisuuden periaate. Kehittämäni luokittelu on luonteeltaan käytännöllinen ja sovellettavissa suureen määrään metaforisesti rikkaita tekstejä. On toivottavaa, että käsittelymalli olisi läpinäkyvä ja arviointiproseduurit mahdollisimman yksiselitteisiä. Tähän tarkoitukseen esitän luokittelun, joissa metaforailmausten arviointitavat muutetaan algoritmimenetelmiksi.

5 METAFORAILMAUSTEN KONVENTIONAALISUUDEN ARVIOINTIKRITEERIT

Uusimmassa metaforatutkimuksessa tähdätään yksiselitteisten ja läpinäkyvien lähestymistapojen kehittämiseen. Esim. Pragglez Groupin (2007) ja Steenin (2010) tutkimuksissa pyritään kehittämään metaforan tunnistamiskriteereitä eri genreissä ja puherekistereissä (Pragglez Group 2007; Steen etc. 2010). Muissa tutkimuksissa intuition perustuvien kriteerien rinnalla käsitellään objektiivisesti verifioitavia arviointitapoja, joita voisi käyttää konventionaalisuustason pohjalta tehtävään luokitteluun. Tällaisia ovat Goatlyn (1997) ja Deignanin (2005) tutkimukset. Niissä selvitetään metaforatyyppejä käyttäen empiirisiä aineistoja, joista tärkeimpänä on kielikorpus. Korpustutkimus on vaikuttanut paljon metaforateoriaan vielä siinä mielessä, että korpukseen liittyvistä työkaluista yritetään löytää sopivia välineitä (ohjelmia, toimintoja ym.) metaforien automaattiseen tunnistamiseen laajoissa teksteissä (ks. Stefanowitsch 2006). Esittelen seuraavaksi arviointimenetelmät eli kriteerit, joita tutkijat käyttävät eri metaforatyypien erottamiseksi. Tietääkseni ei ole olemassa yhtenäistä metaforien konventionaalisuutta käsittelevää luokittelua, joka soveltuisi useampaan kuin pariin kolmeen metaforatyyppiin, joten olen laatinut oman luokitteluni.

Luokittelussani käytettävät menetelmät voidaan muuttaa vuokaavioksi, jota seuraamalla arvioidaan metaforailmauksen konventionaalisuuden tasoa. Vuokaavion lopputuloksena on, että jokainen metaforatyyppi saa algoritmin vuokaavion mukaisesti oman konventionaalisuusindeksinsä. Konventionaalisuusindeksi vaihtelee nolasta kuuteen: 0 vastaa kuollutta, 1 – nukkuva, 2 – konventionaalista, 3 – harvinaista, 4 – tuoretta, 5 – innovatiivista, 6 – kreatiivista metaforailmausta (kaavio 1).

Kaavio 1: Metaforailmausten konventionaalisuusasteen luokitteluvuokaavio (MI = metaforinen ilmaus, (0) ... (6) = kreatiivisuusindeksi)

5.1 Esiintyminen sanakirjassa

Ensimmäinen kriteeri on metaforisen merkityksen esiintyminen selittävässä sanakirjassa ei-metaforisen merkityksen rinnalla (Баранов 2003). Tässä tapauksessa sanakirjaa pidetään ns. muodollisena ja ihanteellisena vastineena keskitasoisien kielenkäyttäjien kielitiedolle (kielikompetenssille). Tätä sanakirjakriteeriä käyttämällä voi tehdä karkean jaon kahteen suureen ryhmään: (1) innovatiivisiin / okkasionaalsiin / tuoreisiin / harvoihin metaforailmauksiin ja (2) usuaalisiin, kieleen vakiintuneisiin ja sanakirjaan merkittyihin metaforailmauksiin.

Metaforan esiintyminen sanakirjassa voi olla erityyppistä, esimerkiksi:

- 1) numerolla merkittynä, erillisenä merkityksenä: esim. ven. *сеть* 'verkko'
1. Приспособление, изделие из закрепленных на равных промежутках перекрещивающихся нитей, веревок, проволоки (СОШ) / langasta tai köydestä solmittu reiällinen kudoks (Kielitoimiston sanakirja 2.0.); 3. Система коммуникаций, расположенных на каком-нибудь пространстве (СОШ) / tietokoneiden ja niiden välisten viestiyhteyksien muodostama järjestelmä (Kielitoimiston sanakirja 2.0.);
- 2) metaforista merkitystä edustava käyttöesimerkki ilman merkityksen eksplisiittistä selitystä: *Враг не дремлет* 'vihollinen ei torku' (= hän on varuillaan, valmiustilassa) (СОШ); Kasvaviin poikiin uppoaa valtavasti ruokaa (Kielitoimiston sanakirja 2.0.).

Tämän kriteerin luotettavuus riippuu paljon kansallisista leksikografian perinteistä, jotka ovat suomessa ja venäjässä vähän erilaisia. Venäjän kielen sanakirjoissa on tapana käyttää paljon muitakin suomen leksikografialle tuntemattomia merkintöjä. Esim. kaksoispystyvillä (||) merkitään joko johdoksia tai saman merkityksen eri vivahteita, esim. *дежурный* sanan ykkösmerkitykseen 'päivystävä; sellainen, joka on käytettävissä kiireellisissä tapa-

uksissa’ on sijoitettu kaksoispystyviivan kautta СОШ-sanakirjassa *johdos* (дежурная ‘naispäivystäjä’) ja БТС-sanakirjassa on viite samoja tehtäviä suorittavaan laitokseen tai virastoon (дежурная аптека ‘päivystävä apteekki’). Tähdillä (*) merkitään kiinteää sanaliittoa, esim. * *дежурное блюдо* ‘valmis annos (ravintolassa)’, ja vinoneliöllä (◆) – fraseologismeja, esim. ◆ *ложка дегтя в бочке меда* (kirj. lusikallinen tervaa hunajatyynyssä) ‘ei niin paljon pahaa, ettei jotain hyvääkin’. Mutta näistä eroista huolimatta Venäjällä ja Suomessa on vastaavia selittäviä ja fraasi- tai idiomisanakirjoja, jotka periaatteessa sopisivat tutkimuksen tarkoitukseen. Aika hyvänä lisäyksenä ja tärkeänä tarkistusvälineenä on tässä venäläisen poliittisen metaforan erikoissanakirja (Баранов & Караулов 1991; 1994).

5.2 Ei-metaforisella synonyymilla korvaaminen

Toisena arviointikriteerinä on mahdollisuus korvata metaforailmaus ei-metaforisella synonyymilla. Tämä metaforan arviointitapa on johdettavissa Aristoteleen korvaamisteoriaan, jonka mukaan metaforassa sana tai ilmaus asetetaan toisen tilalle. Jos käsitteellä ei ole muuta nimitystä paitsi metaforinen, se voitaisiin laskea kuolleisiin tai himmentyneisiin metaforailmauksiin (Black 1962: 33). Esim. ven. ja suom. *носик кофейника* ‘kahvipannun nokka’, *ножка стола* ‘pöydän jalka’, *глухой* (звук) kirj. ‘kuuro ääni’ (= kumea), *часы идут* ‘kello käy’, *экзамены прошли* ‘tentit ovat ohit’, jotka eivät ole korvattavissa synonyymisellä ilmauksella.

Vrt. yllä mainitut ilmaukset ei-metaforisella synonyymisellä ilmauksella korvattaviin: *продать своих друзей* kirj. ‘myydä ystävänsä’ (ei-metaforinen synonyymi: *предать своих друзей* / pettää), *дикая выходка* ‘villi teko’ (= нелепая, странная / hurja), *острый ум* ‘terävä äly’ (= пронизательный ум / selvänäköinen), *острая боль* ‘terävä kipu’ (= резкая боль / viiltävä, vihlova kipu), *глухая стена* kirj. ‘kuuro seinä’ (= стена без окон и дверей / ikkunaton ja oveton (aukoton) seinä), *идет снег* kirj. ‘lumi kulkee’ (= падает снег / lumi putoaa).

Tätä kriteeriä käyttämällä voidaan erottaa primääriset ja sekundääriset metaforailmaukset toisistaan. Siis edelliset toimivat käsitteen varsinaisina nimityksinä, kun taas jälkimmäiset ovat täydentäviä synonyymisiä nimityksiä. Dobrovolski ja Piirainen turvautuvat tähän keinoon tutkimuksessaan metaforan tunnistamiseksi teksteissä (Dobrovolskij & Piirainen 2005: 18–20). Mutta on todettava, että tämän kriteerin käyttöön ottaminen ei ole helppoa, jos

1. ei-metaforinen vaihtoheitoilmaus on monisanainen, kuten esim. *глухая стена* ‘kuuro seinä’ = *стена без окон и дверей* ‘ikkunaton ja oveton seinä’
2. tai ei-metaforisen synonyymien frekvenssi on paljon pienempi kuin metaforisen ilmauksen, esim. metaforista *идет снег* ‘lumi kulkee’ Venäjän kielen kansalliskorpuksesta (www.ruscorpora.ru) löytyy 469 ja ei-metaforista *падает снег* ‘lumi putoaa’ – 355. Tämä tarkoittaa, että kielenkäyttäjät pitäisivät parempana tai sopivampana käyttää samassa kontekstissa metaforista ilmausta kuin ei-metaforista;
3. tai kun sama käsite saa useamman metaforisen nimityksen, jotka voivat erota frekvenssiltään olennaisesti, esim. *высокая цена* ‘korkea hinta’ esiintyy Venäjän kielen kansalliskorpuksessa 608 kertaa ja *большая цена* ‘suuri hinta’ – 123 kertaa. Melkein sama suhde on Googlen mukaan suomen vastineiden välillä: korkea hinta – 68 800 osumaa, suuri hinta – 964 osumaa.

5.3 Eksplisiittinen viittaaminen kohdealueeseen

Kolmas arviointikriteeri on mahdollisuus tai mahdottomuus käyttää metaforista ilmausta ilman eksplisiittistä viittausta kohdealueeseen (Cruse 1986: 72; Deignan 2005: 42–43), eli olisiko mahdollista ymmärtää ilmaus metaforisesti minimaalisessa tekstikontekstissa. Esim. venäjän *жажда* 'jano' -sanaa ei voi ymmärtää metaforisesti ilman, että *жажда*-substantiivina seuraisi käsitteellisesti kohdealueeseen liittyvä joko genetiivimuotoinen substantiivi tai infinitiivi, esim. *жажда славы* kirj. 'maineen jano' (julkisuuden halu), *жажда знаний* kirj. 'tietämyksen / tietojen jano', *жажда учиться* kirj. 'jano opiskella' (halu opiskella). Minimaalisessa kontekstissa, esim. *У него жажда* 'hänessä on jano' metaforinen merkitys ei toteudu, vaan pelkästään suora ei-metaforinen eli 'hän haluaa juoda'.

Päinvastaisena esimerkkinä on sana *чистка* kirj. 'puhdistus (puolueessa tms.)', joka ei tarvitse kontekstin tukea (esim. 1). Sen metaforinen merkitys toteutuu sekä laajemmassa kontekstissa, esim. *идеологическая чистка* 'ideologinen puhdistus', *чистка рядов партии* 'puhdistus puolueen riveissä' että varsin suppeassakin, kuten virkkeessä *У нас опять была чистка* 'Meillä oli taas puhdistus'. Tämän viimeisen voisi ymmärtää kahdella tavalla: *Meillä taas siivottiin* tai *Meillä karkotettiin taas vastenmielisiä pois*. Metaforailmausten arviointia tämän kriteerin avulla helpottaa olennaisesti, jos käyttää korpusta (Deignan 2005: 42–44). Alempana on Venäjän kielen kansalliskorpuksesta saadut esimerkit (vrt. esim. 1; lähdeviite on hakasuluissa):

- (1) Военные закрыли конгресс, ввели цензуру прессы, проводили чистки в университетах, жгли книги, запрещали политические партии по обвинениям в марксизме и приостановили деятельность профсоюзов. [Олег Поляковский. Неподсуден (2003) // «Вокруг света», 2003.09.15] 'Сотилаат асэттиват лехдистөн сенсуурин... суориттиват пуһдистуксет yliopistoissa, polttivat kirjoja (...)'. Самарская организация должна быть сильнее, чем она есть сейчас. Никакой чистки мы не проводили. Дай Бог, чтобы у них вне СПС что-то получилось. [Борис Немцов: Кремль и есть правительство (2003) // «Газета», 2003.06.20] 'Emme suorittaneet mitään puhdistusta'.

Se, että metaforinen merkitys on riippumaton sanaympäristöstä ja syntaktisesta rakenteesta (l. kontekstista), viittaa metaforisen merkityksen vakiintuneisuuteen ja kuvan poiskulumiseen. Jos kuitenkin on välttämätöntä mainita metaforailmauksen yhteydessä kohdealueen elementtejä, tämän ilmauksen konventionaalisuus on vähäisempää.

5.4 Esiintyminen kielikorpuksesta

Sanakirjoista puuttuvia metaforailmauksia on luonnollista etsiä korpuksesta. Korpuksesta löytymisen voi kuitenkin tulkita vähän eri tavoin riippuen siitä, miltä ajalta teksti on. Jos sama metaforailmaus esiintyy silloin tällöin ajallisesti kaukaisissa teksteissä ja vaikuttaa satunnaiselta, sitä voidaan pitää eri aikojen tekijöiden yksittäisinä yrityksinä ottaa ilmaus käyttöön. Mikäli ilmaus ei ollut levinnyt aikansa kieleen, vaikka yritykset olivat toistuvia, sillä ei ollut mitään mahdollisuutta päästä sanakirjaan pienen frekvenssin takia tietyn ajanjakson aikana.

Jos ilmauksen esiintymät kuuluvat samaan aikakauteen, niitä voisi pitää uutena leksikaalisen järjestelmän ilmiönä.

Ilmauksissa *вулкан дремлет* 'tulivuori uinuu', *дремлющий вулкан* 'uinuva tulivuori' (esim. 2) verbillä *дремать* on merkitys 'olla lepotilassa', joka puuttuu selittävästä sanakirjoista, mutta esimerkkejä metaforisesta käytöstä löytyy korpuksesta, ainakin 1800–2000-luvun teksteissä kymmenisen kappaletta:

- (2) Можно подумать, что сама природа возмущается его пребыванием среди нас, и потому пробуждает дымный гнев нашего старого, давно дремавшего мирно вулкана [Ф. К. Сологуб. Королева Ортруда (1909)] 'luonto herättää savuista kiukkuja rauhassa uinuvan vanhan tulivuoressa'; Поэтому так нужен мониторинг — постоянное отслеживание тихих сигналов дремлющего вулкана. [Головачев Виталий обозреватель 'Труда'. Вулкан по имени Эльбрус // Труд-7, 2007.05.31] 'on havainnoitava uinuvan tulivuoren hiljaisia merkkejä'.

Esimerkkejä on vähän ja ne kuuluvat eri vuosikymmenille, siis ne voisi laskea yksittäisten tekijöiden kieleen (puhuntaan) kuuluviksi. (Vrt. verbiin *спать* 'nukkuu', jonka metaforinen merkitys 'olla lepotilassa' esiintyy kahdessa sanakirjassa – БТС ja СОШ.)

Jos metaforailmauksia on käytetty runsaasti tiettyinä aikoina ja nimetään uusissa teksteissä, se on merkki siitä, että kieleen on vakiintumassa uusi metaforailmaus, joka ansaitsee tulla lähiaikoina merkityksi sanakirjaan (esim. 3). Metaforista ilmausta (*ломать/сломать*) *через колено* kirj. '(katkoa/katkaista) polvea vasten', jonka merkitys on 'muuttaa jk jyrkästi ja ratkaisevasti, mahdollisesti aiheuttaen turmiollisia seurauksia muutettavalle', ei ole merkitty БТС ja СОШ -sanakirjaan, mutta varsinaisesta VKK:sta (160 milj. sanetta) ja lehtikorpuksesta (100 milj. sanetta) on saatu 16 ja 30 esimerkkiä ja tekstit ajoittuvat 1990–2000-luvulle:

- (3) И вновь подготовили проект поправок, которые в очередной раз через колено переломают нефтянку. [Марат Хайруллин. Новый бензиновый беспредел (2003) // «Московский комсомолец», 2003.01.10] '(...) korjaukset lakiin katkaisevat taas öljyteollisuuden polvea vasten'. Если местные власти попытаются решить проблему «через колено», не принимая во внимание настрои жителей района, нашумевшие бутговские баталии могут показаться цветочками [Фетисов Дмитрий. Реконструкция без конфликтов // Труд-7, 2007.06.20] '(...) paikalliset viranomaiset yrittävät ratkaista ongelman (katkaisemalla sen) polvea vasten (...)'

On mielenkiintoista huomata, että ilmausta on käytetty viisi kertaa enemmän metaforisesti kuin suorassa merkityksessä. Tässä tapauksessa on kysymys aktiivisesti käytettävästä, tuoreesta, kehollisuuteen liittyvästä metaforailmauksesta.

5.5 Käsittemetaforaan kuuluvuus

Jos käsiteltävä ilmaus ei esiinny sanakirjassa eikä korpuksesta, sitä voi pitää okkasionaalisenä ja myös testata, onko se ainoalaatuinen metaforailmaus vai kuuluuko se kieleen jo olemassa oleviin käsittemetaforiin. Tämän jaon on esittänyt tutkimuksessaan Kövecses (2002: 31–32). Sanastoltaan ja rakenteeltaan ainoalaatuinen ilmaus voisi periaatteessa liittyä muiden käytössä olevien metaforailmausten joukkoon, joiden takana on sama ja tuttu käsittemetaphora, eli uudesta ilmauksesta heijastuu tuttu käsittemetaphora/projisointitapa (esim. 4–5).

- (4) Organizaattoritaidot – suuri harvinaisuus. Ilman niitä talonpojan ja tiedemiehen työteko ei kytkeydy markkinarat-
tisiin, monitahoinen systeemi ei toimi’.

Sanomalehtiartikkelissa käytetty *rynnäinen koliesi* ‘markkinarat-
tisi’ -metaforailmaus ei löydy sanakirjoista eikä korpuksista. Metaforailmaus näyttää tuo-
reelta, mutta sen taustalla on kuitenkin tuttu käsittemetafora TALOUS ON KONE / KULKUVÄLI-
NE (ECONOMY IS MACHINE / VEHICLE), joka liittyy yhteen varsin suosittuja ilmauksia, kuten
rynnäiset / taloudelliset mekanismit ‘markkinakone, talouskone’, *lokomotivit talouden*
veturi, *talouden moottori*, *talouden kehityksen jarru*, *taloudelliset ohjaukset*.
Siis tutusta käsittemetaforasta juontuvaa metaforatyyppiä voisi sanoa innovatiiviseksi (no-
vel, innovative).

Seuraavassa vielä muutama esimerkki innovatiivisesta metaforailmauksesta, jotka pe-
rustuvat varsin suosittuun käsittemetaforaan МАА / KANSAN HEVONEN, jonka alkulähteenä
on Raamatun metafora KANSAN LAUMA (joka antaa johdattaa itseään) ja joka on juurtunut
sellaisenaan venäläiseen sanomalehtidiskurssiin (esim. 5):

- (5) Он [Горбачев] ушел в историю. Крови на руках нет. Хотелось ему ввести Россию
в цивилизованное стойло, да больно брыкастая она [Александр Яковлев. Омут
памяти. Т.2 (2001)] ‘(...) hän [Gorbatshov] halusi viedä Venäjän sivistystallille / par-
teen (...)’. Династия Романовых, начав царствовать как «народная избранница»
(все-таки первого царя избирал Земской Собор), загнала свой народ в стойло
крепостничества как раз тогда, когда Западная Европа стряхивала последние
его остатки [Игорь Долуцкий. Дурная болезнь // «Век XX и мир», 1992] ‘Romanov-
hallitsijasuku (...) on ajanut kansansa maaorjuuden tallille (...)’.

Joskus käy kuitenkin toisinpäin, kun uudesta metaforailmauksesta tulee esiin epäval-
linen ja tekijäspesifinen projisointitapa, aivan uusi metafora, jota ei edusta mikään muu,
paitsi tämä yksittäinen metaforinen ilmaus. Venäjän kehityksestä ja siellä vallitsevis-
ta mielialoista puhuessaan artikkelin tekijä käyttää metaforailmausta *rauhattoman*
intellektuaalisen ozonin häilyminen ‘älyllisen/intellektuaalisen otsonikerroksen hajoaminen’ (esim.
6):

- (6) Откуда серый туман скуки и падение драйва, разрушение ноосферы, слоя
«интеллектуального озона» над страной? (Л. Радзиховский, <http://www.rg.ru/2010/07/13/radzihovskij.html>) ‘Mistä on ikävän sumua ja innon laskemista, noos-
fääriin ja älyllisen otsonikerroksen hajoamista’.

Tämä aivan uusi metaforailmaus ei liity mihinkään käsittemetaforaan (*YHTEISKUNNAN SI-
VISTYNYT VÄESTÖNOSA ON OTSONIKERROS) ja kuuluu tekijänspesifeihin, täydellisesti kreatiivi-
siin ei-konventionaalisiin ilmauksiin.

6 METAFORAILMAUSTEN TYYPIT KONVENTIONAALISUUDEN MUKAAN TARKASTELTUNA

Esitettyjen kriteerien perusteella voidaan luokitella metaforailmaukset konventionaalisuustason mukaan eri tyypeihin, joiden ääritapaukset ovat etymologinen metaforailmaus ja tekijäspesifinen, kreatiivinen ilmaus, jolle vain tekijän mielikuvitus asettaa rajat.

6.1 Etymologinen metaforailmaus

Tähän tyyppiin kuuluvat metaforailmaukset, joiden merkityksistä selittävään sanakirjaan laitetaan sekundäärisen merkityksen selitykset, esim. nykyvenäjän sanakirjoissa *уро* 'sorto' -sanana merkitykseksi on laitettu vain 'владычество, господство, связанное с угнетением / ylivalta, herruus, johon liittyy sortoa' (BTC), 'угнетающая, поработачивающая сила / sortovalta, sortava voima' (COIII), joka on metaforisesti laajennettu versio kadonneesta primaarisesta merkityksestä ярмо, хомут 'ies, länget'.

6.2 Kuollut metaforailmaus

Näistä ilmauksista selittävässä sanakirjassa esiintyy molemmat merkitykset: sekä primaarinen että sekundäärinen eli kuvaannollinen. Joka kielessä on satoja sanoja ja ilmauksia, joiden tarkoittama esine, toiminta, olotila tms. on saanut nimensä metaforisen siirron kautta. Nämä kohteet eivät saa toista, ei-metaforista nimitystä, siis metaforinen nimeäminen on ainoa tapa viitata näihin kohteisiin. Esim. (компьютерная) *мышь* 'hiiri (tietokoneen osoitinlaite)', (альпинистские) *кошки* kirj. 'kissat (vuoristokiipeilijän piikkikengät)', *часы идут* 'kello käy', *высокий голос* 'korkea ääni', *низкое давление* 'matala paine'. Intuutioon perustuvissa teorioissa näitä ilmauksia kutsutaan kuvattomiksi metaforiksi.

6.3 Nukkuva metaforailmaus

Samalla tavoin kuin edellisessä tapauksessa sanakirjasta löytyy suora ja kuvaannollinen merkitys, mutta erona on se, että kuvaannollinen nimitys on myös korvattavissa ei-metaforisella, esim. *продать своих друзей* 'myydä ystävänsä' (= *предать своих друзей* / pettää), *идет снег* kirj. 'lumi kulkee' (= *падает снег* / lumi putoaa). Lisätunnusmerkkinä olisi myös se, että metaforinen merkitys voi realisoitua ilman kohdealueeseen viittaavan sanaston tai syntaksin tukea. Esim. virkkeessä На данное слово и изъяснение дружбы никогда нельзя положиться: продать друга, обмануть, обокрасть, налгать – это обыкновенно между мексиканцами [Ф. П. Врангель, *Дневник путешествия...*] '(...) myydä ystävä, narrata, ryöstää, parjata – meksikolaisten keskuudessa se on tavallista' ilmaus *продать друга* 'myydä ystävä' ymmärretään vain pettämiseksi. Ks. myös esim. *чистка* kirj. 'puhdistus (puolueessa tms.)'. (Ks. sivu 36.)

6.4 Konventionaalinen metaforailmaus

Tämä metaforatyyppejä eroaa nukkuvasta metaforasta siten, että konventionaalista metaforailmausta ei voi olla käyttämättä ilman viittauksia kohdealueeseen sanaston ja syntaksin osalta. Ilman tätä tukevaa kontekstia ilmaus on hankala ymmärtää metaforisesti. Esim. *поток* (kirj. virta) -sanan metaforinen merkitys 'liikkuva iso määrä jtk' tulee esille vain silloin, kun sana *поток* muodostaa rakenteen kohdealueeseen kuuluvan substantiivin tai adjektiivin kanssa: *людской поток* 'ihmisvirta', *поток мыслей* 'ajatusten virta', *поток слов* 'sanojen virta', *поток света* 'valon virta'. Siis tekstin semanttinen koherenssi turvaa metaforisen tulkinnan.

Esittelen seuraavassa muita sanakirjaan kuulumattomia metaforatyyppejä, joiden analyysissä käytetään korpusaineistoja ja kognitiiviseen metaforateoriaan perustuvaa tarkastelua.

6.5 Harvinainen metaforailmaus

Tämän ryhmän muodostavat metaforiset ilmaukset, joita on hajanaisesti saatavissa laajan kielikorpuksen eri ajanjaksojen teksteissä. Ne eivät ole levinneet laajalle, eivätkä ole vakiintuneet kieleen, minkä takia eivät ole päässeet sanakirjaan. Tavallisesti ne ovat kielessä olemassa olevien käsittemetaforien odotettavia laajennuksia/laajentumia.

Esimerkiksi sanaa *инфляция* 'inflaatio' käytetään joskus metaforisessa merkityksessä, joka ei liity talous-alueeseen. Metaforana se tarkoittaa 'aineettomien arvojen menetystä, arvon tai merkityksen tuhoamista, rappiota' ja esiintyy vain genetiivirakenteen osana. Sanakirjoista metaforinen merkitys puuttuu, mutta esimerkkejä siitä löytyy runsaasti VKK:sta: *инфляция понятия* 'käsitteen inflaatio', *инфляция слова* 'saininflaatio', *инфляция доверия* 'luottamusinflaatio', *инфляция патетических существительных* 'pateettisten substantiivien inflaatio', *инфляция искусства* 'taiteen inflaatio', *инфляция ценностей* 'arvojen inflaatio'. Inflaation metaforisen merkityksen taustalla on arvattavissa käsittemetaphora ЗНАЧЕНИЯ / ЦЕННОСТИ – ЭТО ОБЪЕКТ, ИМЕЮЩИЙ ЦЕНУ (MERKITYKSET / ARVOT – ESINEET, JOILLA ON TIETTY HINTA): vrt. *его слову грош цена* 'hänen sanansa ei ole penninkään arvoinen (kirj. puoli kopeekkaa)', *он дорого заплатил за свои убеждения* 'hän on maksanut kalliin hinnan vakaumuksistaan', *ценная мысль* 'arvokas ajatus', *торговать убеждениями* 'kaupitella vakaumuksiaan', *дешевая риторика* 'halpa retoriikka' tms.

6.6 Tuore metaforinen ilmaus

Tämän tyypin metaforailmausten esimerkkejä löytyy jonkin verran korpuksesta, mutta edellisen puhunnallisen tyyppin ilmauksista tämä ryhmä eroaa siten, että tämäntyyppiset metaforailmaukset esiintyvät vain viime vuosien aikana tuotetuissa teksteissä ja niiden frekvenssi kasvaa vuodesta toiseen. Tulevaisuudessa tuoreet metaforailmaukset saattavat vakiintua kieleen ja päästä sanakirjaan, jos niiden käytettävyys pysyy korkeana (ks. esim. metaforailmaus (ломать/сломать) через колено '(katkoa/katkaista) polvea vasten'). Tuoreet metaforailmaukset voivat edustaa sekä jo käytössä että tulossa olevia käsittemetaphoria.

Hyvä esimerkki on 1980–1990 luvun sanomalehti- ja kaunokirjallisuusteksteissä yhä taajempaan esiintyvät ilmaukset, joiden takana on aivan uusi organistinen eli elolliseen luontoon liittyvä käsittemetafora ИММИСЫНТЕИСӨ ОН РИММАСТО. Sen ansiosta ihmisjoukkoa kuvataan tietyllä tavalla strukturoituna ryhmänä, jolta puuttuu keskussysteemi eli jako keskus- ja äärialueeseen, mutta on (itse)uusiutumiskykyä (fertiiliys), itsejärjestäytymiskykyä, pyrkimystä olla poissa näkyvistä (esim. 7):

- (7) Когда-то у нас в стране была подлинная грибница интеллигентных людей. Эта грибница плодила интеллигенцию — настоящих, благородных людей, для которых важнее всего был голос их совести. Эту грибницу и уничтожили в несколько туров, а заодно с ней и преемственность культуры. Ее и надо восстанавливать [В. Дудинцев. Цвет наших одежд // «Литературная газета», 1988] ‘Joskus maassamme oli oikea rihmasto sivistyneitä ihmisiä. Tämä rihmasto siitti sivistyneistöä (...) Tämä rihmasto hävitettiin (...) ja nyt pitää palauttaa se entiselleen’. В его рассказах автор не отличается от героев, потому что все люди для Довлатова были из одной грибницы. [А. Генис. Довлатов и окрестности (1998)] ‘(...) kaikki ihmiset Dovlatovin mielestä olivat samasta rihmastosta’. Нельзя же нарушать достигнутую договоренность при смене верховной власти, нельзя до поры тормозить разросшуюся в российской элите ельцинскую «грибницу». [Раз – наперсток, два – наперсток... (2003) // «Санкт-Петербургские ведомости», 2003.01.27] ‘(...) ei saa toistaiseksi möyhiä/sotkea Venäjän eliitissä kasvanutta Jeltsinin rihmastoaa’.

Nämä *грибница* ‘rihmasto’ -ilmaukset ovat melko harvinaisia eivätkä ne pysty määrällisesti kilpailemaan сеть ‘verkko’-metaforan kanssa, mutta tätä kielikuvaa on käytetty silloin tällöin jo 30 vuoden ajan.

6.7 Innovatiivinen metaforailmaus

Tämä metaforailmaus on ainutlaatuinen siinä mielessä, että korpuksesta ei löydy esimerkkejä sen käytöstä (tai korkeintaan yksi kaksi esimerkkiä), mutta ilmauksen takana tuntuu olevan paljon käytetty käsittemetafora. Kaunokirjallisuudessa sellaisia ilmauksia ilmestyy enemmän kuin sanomalehtiteksteissä.

Esim. venäjän kielessä uni mielletään usein haihtuvaisen nesteen täyttämäksi säiliöksi, joka reaalistuu vakiintuneissa ilmauksissa *глубокий сон* kirj. ‘syvä uni’ (sikeä uni), *поверхностный сон* kirj. ‘pinnallinen uni’ (kevyt uni), *погрузиться в сон* kirj. ‘painua uneen’ (vaipua uneen), *сон улетучился* kirj. ‘uni haihtui (uni meni)’. Paitsi näitä paljon käytettyjä metaforailmauksia, *UNI ON HAIHTUVA NESTE* -käsittemetaforan ympärille muodostuu helposti uusia yksittäisten kirjoittajien tekemiä ilmauksia, esim. *Я чуть вынырнул из сна* (В. Попов, Будни гарема, 1994) kirj. ‘Olen sukeltanut unesta hieman esiin’; *Тихо стекает с тела сон* (Т. Толстая, Ночь) kirj. ‘hiljaa kehoani alas soluu uni’.

6.8 Kreatiivinen metaforailmaus

Kaikki tähän luokkaan kuuluvat ilmaukset ovat yksittäisiä ja ainutlaatuisia ja ne esiintyvät useimmiten kaunokirjallisissa, joskus myös tieteellisissä ja sanomalehtiteksteissä. Ne eivät myönteille kielessä jo olemassa olevia käsittemetaforia. Esim. *И едят копошащийся мозг*

Воробы озорных сновидений (Б. Поплавский 1924) 'Ja puuhailevia aivoja syövät pahankuristen unien varpuset' (*UNI ON LINTU) (vrt. esim. 6).

Virkkeen Из полусырого бульона ельцинского времени почти уже сварился авторитарно-олигархический супчик (В. Прибыловский, НЗ, 2004, № 38) 'Jeltsinin ajan puolivalmiista liemestä on tulossa autoritaaris-oligarkkista soppaa' kahdessa tekijäspesifissä ilmauksessa tuntuu hämmöttävän käsittemetafora POLIITTISET PROSESSIT OVAT RUOAN LAITAMISTA, johon voisi liittää muutaman lisäesimerkin: *кремлевские повара* 'Kremlin kokit', *политический рецепт* 'poliittinen resepti', mutta nämä esimerkit ovat melko harvinaisia ja kuuluvat pikemmin kreatiivisiin metaforailmauksiin.

7 LOPPUSANAT

Metaforia tutkitaan monella tieteenalalla: mm. kielitieteessä, psykologiassa, politiologiassa ja käännoistieteessä. Intuiivisten ja subjektiivisten arviointikriteerien yleisyys metaforan tutkimuksissa johtuu osittain siitä, että ongelmaa käsittelevät tutkimusalat ovat toisistaan eristyneitä. Voidaan sanoa, että käännoistieteilijät, poliittisen diskurssin tutkijat ja kielitieteilijät, jotka tutkivat käsittemetaphoria ja niiden kielentämistä, tavoittelevat yhtä ja samaa kuuta taivaalta. Kullakin alalla on omia lähtökohtia, lähestymistapoja ja työkaluja, joskus tietyssä määrin samankaltaisia, mutta toisten saavutuksia ei kuitenkaan oteta huomioon. Esimerkiksi käännoistiedeperinnettä edustavia tutkimuksia (Dagut 1976, Newmark 1988, Van den Broeck 1981, Pisarska 1989) ei tunneta kielitieteen alalla, Lakoffin ja Johnsonin (1980) metaforateoriaan nojautuviin tutkimuksiin ei viitata poliittista diskurssia käsiteltäessä ja käännoistieteessä sivuutetaan melkein tyystin poliittisen todellisuuden ja metaforisen retoriikan välisiä yhteyksiä tarkistelevat tutkimukset. Metaforisten ilmausten luokittelamisen kannalta järkevää on yhdistää ja kehittää näiden erillisten tieteenalojen kokemuksia yhdistelevää kuvausmenetelmää. Lähestymistapojen yhdistämiseen ja keskinäiseen rikastuttamiseen tähtääviä metaforatutkimuksia on ollut viime aikoihin asti valitettavan vähän, ja tämän kirjoituksen pyrkimyksenä on täyttää ainakin osittain olemassa olevaa aukkoa.

KIRJALLISUUTTA

- Bally, Ch. 1951 (1909). *Traité de stylistique française*. Geneve. Georg.
- Black, M. 1962. *Models and metaphors*. Cornell University Press, Itacha N.Y.
- Cruse, A. D. 1986. *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, A. D. 2004. *Meaning in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Dagut, M. B. 1976. Can «metaphor» be translated? *Babel: International Journal of Translation*, 22 (1), 21–33.
- De Landtsheer, Ch. 1998. The political rhetoric of a United Europe. In: O. Feldman, Ch. De Landtsheer (eds.), *Politically speaking: a worldwide examination of language used in the public sphere*. New York, 129–146.
- Deignan, A. 2005. *Metaphor and Corpus Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Dobrovolskij, D. & Piirainen, E. 2005. *Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-linguistic Perspective*. Amsterdam: Elsevier.
- Goatly, A. 1997. *The Language of Metaphor*. London: Routledge.
- Kövecses, Z. 2002. *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. 1980. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
- Pisarsca, A. 1989. Creativity of Translators: the translation of metaphorical expressions in non-literary texts. Poznań: Univ. im. Adama Mickiewicza. 139 p.
- Pragglejaz Group 2007. MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, 22 (1), 1–39.
- Steen, G. J., Dorst, A. G., Herrman, J. B., Kaal, A. A., Krennmayr, T., Pasma, T. 2010. *A Method for Linguistic Metaphor Identification*. Amsterdam: John Benjamins.
- Stefanowitsch, A. 2006. Words and their metaphors: A corpus-based approach. A. Stefanowitsch, S. Th. Gries (eds.), *Corpus-based approaches to Metaphor and Metonymy*. Berlin, New York, 63–106.
- Turner, M. & Fauconnier, G. 1995. Conceptual Integration and Formal Expression. *Metaphor and Symbolic Activity*. Vol. 10. № 3, 183–203.
- Van den Broeck, R. 1981. The limits of translatability exemplified by metaphor translation. *Poetics Today*, 2:4, 73–87.
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London: Routledge.
- Vertessen, D. & De Landtsheer, Ch. 2005. *Metaphorical Election Style? Patterns of Symbolic Language in Belgian Politics*. Paper presented at the ECPR Workshop: Metaphor in Political Science, Granada, Spain, 14–19 April 2005. Saatavissa: <http://eis.bris.ac.uk/~potfc/Granada/Papers/Vertessen.pdf> [viitattu 4.10.2010].
- VKK = Venäjän kielen kansalliskorpus. Saatavissa: www.ruscorpora.ru.
- Баранов, А. Н. 2003. Политическая метафорика политического текста: возможности лингвистического мониторинга. Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text12/09.htm> [viitattu 14.09.2010].
- Баранов, А. Н. & Караулов, Ю. Н. 1991. *Русская политическая метафора (материалы к словарю)*. Москва: Институт русского языка АН СССР.
- Баранов, А. Н. & Караулов, Ю. Н. 1994. *Словарь русских политических метафор*. Москва: Редакция АСМ, «Помовский и партнеры».
- БТС = Современный толковый словарь русского языка 2008. Гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург: «Норинг», Москва: «РИПОЛ классик».
- СОШ = Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. *Толковый словарь современного русского языка* 2007. 4-е изд., дополненное. Москва: ООО «А ТЕМП».

Osa II: AV-kääntäminen

*Часть II: Аудиовизуальный
перевод*

Русское кино с финскими субтитрами: как составить мультимодальный корпус

Михаил Михайлов

Тамперский университет, Финляндия

ABSTRACT

A film with subtitles is a very complicated multimodal stream of information combining visual images, sounds, verbal and non-verbal communication of the characters, the speech of the narrator, texts of various kinds, and subtitles.

An electronic corpus of film transcripts and subtitles would be a synthesis of a spoken corpus (transcripts), a text corpus (subtitles), and a parallel corpus (aligning of transcripts and subtitles). Such a corpus should not be designed along the same lines as traditional corpora of written texts.

In this paper, the Corpus of Film Transcripts and Subtitles (FiTS) is introduced. The corpus is being compiled at the School of Language, Translation and Literary Studies in Tampere and contains transcripts of Russian films with Finnish subtitles. The basic principles of compiling, mark-up, and practical use of corpora of this kind is discussed.

1 ОБЩИЕ ЗАМЕЧАНИЯ

Понятие *корпус текстов* довольно быстро эволюционирует, в его орбиту попадают все новые и новые объекты. Возможно, уже пора обновлять терминологию и брать на вооружение термины *корпус письменной речи* и *корпус устной речи*. Ведь даже письменные тексты не всегда являются традиционными, напечатанными на бумаге. Общение в Интернет-форумах и чатах уже только отдаленно напоминает традиционную почтовую переписку, а смс-сообщение лишь отчасти напоминает телеграмму. Устная речь, даже подготовленная, не подчиняется нормам письменного текста.

Исследователи речевого общения, принадлежащие к разным школам, обращают внимание на недопустимость оформления транскрипта устной речи по правилам орфографии и пунктуации и предлагают использовать специальную нотацию (Кибрик, Подлеская 2003). К сожалению, значительная часть корпусов устной речи мало чем отличается от корпусов письменных текстов, и обработка данных зачастую

ведется с помощью аналогичного программного обеспечения. Связано это, в первую очередь, с трудоемкостью транскрибирования, но в какой-то степени и с влиянием орфографии на восприятие устной речи.

Разумеется, многие из методов анализа письменного текста вполне применимы и к транскриптам звучащей речи. Однако не следует забывать о многомерности живого общения: люди обмениваются репликами, при этом они могут жестикулировать, перемещаться с места на место, выполнять некоторые действия. Реплики говорящих, вырванные из контекста ситуации, нередко становятся совершенно непонятными. Приведу в качестве примера диалог из кинофильма «Особенности национальной охоты»:

- (1) – Ну-ка (.) приведите ко мне этого
– Мелковат
– Да мелковат
– А водки много выжрал

Таким образом, лишь коллекции транскриптов неспонтанных монологов в официальных ситуациях (лекция, речь диктора, выступление политика) теоретически можно организовать по тем же принципам, что и корпуса письменных текстов, хотя и здесь возможны некоторые потери (например, жесты и просодика). Что касается диалогов, то их не стоит хранить в формате «текстовых» корпусов текстов. В противном случае неизбежны очень существенные информационные потери и заметные неудобства.

В корпусе текстов, о котором пойдет речь в нашей статье, представлен еще более неудобный для хранения и аннотирования материал: транскрипты кинофильмов и субтитры. Интересно, что субтитры к кинофильмам нередко исследуются как самостоятельные тексты, существует даже параллельный корпус субтитров, в котором представлены разноязычные версии субтитров к одним и тем же кинофильмам (Tiedemann 2008). Представляется, однако, что субтитры являются лишь частью целого, а именно кинофильма, и их изучение как самостоятельных речевых произведений проблематично. Исследователей субтитров интересует не столько собственно язык субтитров, сколько оценка их качества (Heulwen 2001), дополнение с помощью субтитров видео- и аудиоряда (Rosa 2001), восприятие субтитров аудиторией (Gambier 2007, Jääskeläinen 2007). Таким образом, для исследований недостаточно только текстов субтитров, требуется также транскрипция реплик персонажей и информация о том, что происходит на экране.

На кафедре перевода русского языка Института современных языков и переводоведения Тамперского университета создается корпус FiTS (Film Transcripts and Subtitles). Материал представляет собой транскрипты кинофильмов и субтитры к ним в виде выровненного корпуса. На настоящий момент в корпусе пять кинофильмов с финскими субтитрами¹. Субтитры к четырем кинофильмам сделаны для показа по телевидению, один («Кукушка») — для DVD. Корпус постоянно пополняется.

¹ Пользуясь случаем, выражаю признательность Елене Гришиной, предоставившей транскрипты некоторых кинофильмов из Национального корпуса русского языка, и переводчикам, предоставившим субтитры к кинофильмам.

2 ПРИНЦИПЫ СОСТАВЛЕНИЯ ВЫБОРКИ ДЛЯ КИНОКОРПУСА

Количество ежегодно выходящих в прокат новых кинофильмов составляет во всем мире порядка 6000, из которых 600 приходится на США. В эту цифру не входят телесериалы и документальное кино, но даже с поправками на телепродукцию, кинорынок не идет ни в какое сравнение с книжным рынком. Например, в России в год выходит порядка ста тысяч названий книг, а кинофильмов в прокат — лишь порядка четырехсот. Получить данные из авторитетных источников не удалось, но и данные из Интернета характеризуют картину достаточно хорошо. Ясно, что проблема получения репрезентативной выборки применительно к кинокорпусу стоит не так остро, как в случае составления корпуса письменных текстов.

С интересующими нас русскими кинофильмами с финскими субтитрами ситуация обстоит еще сложнее. Подавляющая часть демонстрируемых на финском телевидении иностранных фильмов — англоязычные, что отражает существующее положение дел на рынке. Продукция других стран представлена довольно слабо. На русском языке по финским каналам показывают в основном телесериалы и документальные фильмы, причем показ русских телесериалов — новое необычное явление на финском ТВ. Количество русских телесериалов по сравнению с другой «неамериканской» продукцией оказывается довольно значительным. Например, в 2010 году по каналу YLE Teema были показаны «Братья Карамазовы», «Дети Арбата», «Преступление и наказание» и «Семнадцать мгновений весны». Впрочем, на других телеканалах доля русскоязычной продукции остается очень незначительной, художественные фильмы, показанные по финскому ТВ за последнее десятилетие, вообще можно пересчитать по пальцам. В такой ситуации для составления корпуса вполне реально взять образцы ВСЕХ демонстрировавшихся на финском телевидении русских кинофильмов за последние десять лет.

С самого начала становится понятно, что многие из принципов, применяемых для составления традиционных корпусов текстов, в данном случае оказываются бесполезными. Например, трудно представить кинокорпус, составленный из образцов фиксированной длины, подобно Брауновскому корпусу текстов. С другой стороны, временные ограничения, накладываемые на кинофильмы, оказываются очень полезны при составлении корпуса: не возникает проблемы очень длинных и очень коротких текстов. Если не считать телесериал одним произведением и брать одну-две серии в качестве образца, то корпус окажется составленным из медиатекстов с длительностью 1–2 часа. Объем текстового материала должен варьироваться в зависимости от количества немых сцен, темпа речи персонажей и т.д. Тем не менее, количество слов в разных художественных фильмах пока оказывается близким (около 8000 словоупотреблений), зато транскрипт полуторачасового документального фильма оказался в два раза длиннее (16000 словоупотреблений) за счет дикторской речи.

Подготовка транскриптов — даже без какой бы то ни было разметки — оказывается работой очень трудоемкой и медленной. Размер кинокорпуса в Национальном корпусе русского языка (НКРЯ) составляет немногим более 1,6 млн. словоупотреблений при общем объеме НКРЯ порядка 150 млн. словоупотреблений (<http://ruscorpora.ru/corpora-stat.html>). В случае же подготовки корпуса субтитров добавляется еще одна весьма медленная процедура — выравнивание устной речи и

субтитров. При этом результат — лишь материалы для мультимодального корпуса, пока без экстралингвистической составляющей.

3 АРХИТЕКТУРА КИНОКОРПУСА

Многие исследователи говорят о необходимости включения аудио- и видеокomпонента в корпус (Гришина 2009). Технически это осуществимо, но еще больше замедляет работу над корпусом. Однако главной проблемой становится получение дружелюбного интерфейса для создания такого мультимедийного транскрипта и работы с ним. В настоящее время начинают появляться компьютерные программы для работы с мультимедийными данными (см., например, <http://www.textanalysis.info/transcribe.htm>). Программное обеспечение работает на рабочих станциях и, как правило, не рассчитано на работу с длинными записями.

Потребность увидеть возникает из невозможности описать. Нам ничего не известно о существовании стандартного метаязыка для описания поведения человека. Существующие способы описания довольно громоздки (см., например, Григорьева, Крейдлин 2001) и плохо применимы к разметке корпуса. Проблема становится особенно острой при работе с многоязычным материалом. Создание удобного метаязыка решит проблему аннотирования корпуса и уменьшит потребность в визуализации материала.

Корпус текстов FiTS организован в формате базы данных PostgreSQL с доступом к ней через веб-интерфейс, написанный на языке PHP 5, и размещен на Linux-сервере mustikka.uta.fi (доступ на сервер ограничен). Транскрипты хранятся в виде таблицы, каждая запись которой представляет собой текстоформу, просодический элемент или элемент разметки (тэг). В связанной с ней таблице хранится информация о каждой реплике: говорящий, момент начала и конца говорения, язык, реплика-«хозяин» (например, если реплика является переводом другой реплики). Леммы текстоформ помещены в отдельные таблицы, связанные с таблицей текстов. Еще одна таблица служит для хранения информации о кинофильмах: режиссер, год выпуска, название, автор субтитров и т.п.

Таким образом, путем организации корпуса в виде набора связанных таблиц удастся организовать реплики разных персонажей, субтитры и информацию о положении дел в единое целое. Вообще говоря, представляется, что данные такого типа можно на сегодняшний день хранить без существенных потерь только в виде SQL базы данных либо в формате XML.

Для выполнения различных запросов к корпусу текстов написано большое количество различных утилит, объединенных в веб-интерфейс. С помощью него пользователь может получать конкордансы, словники, наборы коллокаций и т. п. Особенность построения конкордансов состоит в том, что кроме поискового слова, в запрос может включаться различная информация по просодике, коммуникативной функции реплик, видеоряду и т.п. Более того, при наличии соответствующей разметки, возможны запросы на получение информации типа «контексты, содержащие реалии», «вопросительные реплики персонажа X» и т. п. Программная оболочка постоянно развивается и пополняется новыми функциями и возможностями.

4 ТРАНСКРИБИРОВАНИЕ И АННОТИРОВАНИЕ

Транскрибирование аудиозаписей корпуса выполняется на базе стандартной орфографии без передачи фонетических особенностей речи говорящих. Причина состоит в том, что подробная транскрипция заметно усложнила бы и без того трудоемкую работу. В транскрипции указываются паузы, громкость и темп речи. Традиционные знаки препинания не используются, однако, поскольку интонационные конструкции не указываются, мы вынуждены использовать вопросительные знаки как маркеры вопроса, иначе записи становятся трудно читаемыми.

При выполнении аннотирования корпуса следует исходить из потребностей пользователей. Поскольку материалы данного типа будут интересовать в первую очередь лингвистов и переводоведов, то и разметка должна отражать особенности языка исходного сообщения, которые могут представлять собой проблему для переводчика, а также особенности языка результирующего сообщения, связанные с попытками эти трудности преодолевать. Поэтому при разметке исходного сообщения следует отмечать как минимум фразеологизмы, клише, крылатые слова, сниженную и возвышенную лексику, специальные термины. В переводе отмечаются добавления, пропуски, эксплицирование, имплицирование. Отдельно отмечаются ошибки переводчика.

Приведем в качестве примера размеченный в формате xml фрагмент транскрипта телесериала «Братья Карамазовы». С помощью тэгов <omit> и <expl> отмечены соответственно опущение и экспликация.

```
(2) <phrase id=»» sp=»Митя» funct=»Q» lang=»ru»>
<omit>Стой Трифон Борисыч</omit> (.) Прежде самое главное (.) она здесь?
</phrase>
<phrase id=»» sp=»S» funct=»T» t=»00:03:28,07-00:03:31,14» lang=»fi» link=»»>
Ensin tärkein: onko <expl>rouva</expl> täällä?
</phrase> («Братья Карамазовы»)
```

5 ПРИМЕНЕНИЕ КОРПУСА

Поскольку размеры кинокорпуса с субтитрами оказываются довольно скромными, трудно представить себе использование его для получения количественных данных. Но все же корпус делает возможным изучение частотных списков, сравнение словарного состава транскриптов и субтитров, выявление лагун. Можно получать фактический материал по уже известным особенностям языка субтитров.

Например, известно, что в переводах часто опускается — или по крайней мере смягчается — ненормативная лексика. Для субтитров это еще более характерно. Связано это и с необходимостью экономии места, и с избыточностью (как правило, мимика и жесты персонажей уже показывают, что они употребляют сниженную лексику), и с тем, что грубое слово в написанном виде выглядит еще грубее, чем произнесенное. Проверить это на материале корпуса нетрудно, возьмем для примера не очень грубое русское слово *сволочь*. Слово встретилось в нашем материале 14 раз в 11 контекстах:

- (3) Света Сволочь (..) Не трогай гад (..) Пусти
S Näpit irti! (Брат)
- (4) Света Сволочь (..) Ах (Брат)
- (5) Генерал Где эта сволочь?
S Missä se kelmi on? (Особенности национальной охоты)
- (6) Соловейчик Где эта сволочь? (Особенности национальной охоты)
- (7) Соловейчик Сволочь пусти
S Roisto! Päästä! (Особенности национальной охоты)
- (8) Соловейчик Сволочь (Особенности национальной охоты)
- (9) Соловейчик От сволочь а (.) Сволочь (.) От сволочь а (Особенности национальной охоты)
- (10) Соловейчик Какая сволочь стреляла?
S Kuka ryökäle ampui? (Особенности национальной охоты)
- (11) Соловейчик Убью (.) Ну и какая сволочь стреляла?
S Tapan jonkun! Kuka ryökäle ampui? (Особенности национальной охоты)
- (12) Пшелты Ну давай (..) Стреляй (.) стреляй (.) сволочь (..) Ну
S Anna mennä (..) Ammu (.) paskiainen. (Кукушка)
- (13) Пшелты Вот сволочь (..) Надо же (.) а
S Huoranpenikka! (Кукушка)

В пяти контекстах, то есть примерно в половине случаев, в субтитрах либо опускается грубое слово (с сохранением сниженного регистра), либо реплика вообще остается без перевода. В двух контекстах переводчик использует более мягкие слова *kelmi*, для которого финско-русские словари предлагают в качестве эквивалентов слова мошенник и шельма и *goisto* ('негодяй, подлец, тварь') Еще в двух примерах используется равноценная по эмоциональной заряженности (если верить словарям) лексема *ryökäle* ('негодяй, сволочь'). Однако в двух примерах из кинофильма «Кукушка» переводчик употребил более сильную лексику: *paskiainen* ('сукин сын, дерьмо') и уж совсем грубое *huoranpenikka* ('сучка'), употребление которого вообще может вызвать непонимание (герой фильма читает донос на себя и ругает доносчика, а в это время к нему подходит женщина, зритель может подумать, что он по неясным причинам ругает женщину). Таким образом, хотя тенденция и имеет место, найти контрпримеры все же удастся.

При наличии разметки появляются более широкие возможности поиска. Например, если в корпусе отмечена вся экспрессивная лексика, то пользователь может получить примеры употребления всех ненормативных выражений, зафиксированных в корпусе. К сожалению, такая разметка должна выполняться вручную. Приведем фрагмент результатов поиска идиом:

- (14) Соловейчик Сколько раз сюда приезжаю не перестаю удивляться (.) Какая красота а? (.) Ты посмотри вокруг а (.) Вы знаете почему так злобы много сегодня в людях? В городах сидят, на природу не выезжают а злость в душах копится (.) А выход в преступлении (.) А приехал бы разок сюда походил бы облегчился (.) Я [IDIOM имею в виду](..) И жить стало бы намного легче (.) Михалыч
S En lakkaa ikinä ihmettelemästä miten kaunista täällä on. Katso ympärille Miksi ihmiset ovat nykyään niin kiukkuisia? Koska eivät tule luontoon. Kiukku kasaantuu ja purkautuu rikoksiin. Kun tulisivat tänne kulkemaan johan helpottaisi. Tarkoitan että olisi paljon helpompi elää. Mihalytš (Особенности национальной охоты)

- (15) Соловейчик/Семен Стругачев Во [IDIOM наш человек]
 S Nyt olet omaa väkeä (Особенности национальной охоты)
- (16) Кузьмич/Виктор Бычков Ты как военный человек посоветуй а (.) Как мне быть
 (.) Мне б коровку к свояку на дальний кордон (.) Мне она [IDIOM без
 надобности] а ему [IDIOM в самый раз]
 S Anna sotilaan neuvo. Lehmä pitäisi viedä langon luo vartiopaikalle. Hän se
 lehmää tarvitsee enkä minä (Особенности национальной охоты)

Поиск по размеченному корпусу позволяет быстро получать примеры употребления из материала большого объема и проверять, например, выполняются ли предлагаемые правила подготовки субтитров. Например, приведенные в (14)–(16) примеры показывают, что идиоматические выражения оригинального сообщения, как правило, отсутствуют в субтитрах.

В заключение хочется отметить, что часть информации, которую мы пытаемся представить в корпусе FiTS, может оказаться весьма полезной и в корпусах письменных текстов. Например, аннотирование диалогической части художественных произведений позволило бы искать примеры употреблений каких-либо выражений в прямой речи. Что касается аннотирования драматических произведений, то здесь применяемая нами разметка оказывается еще более полезной.

ЛИТЕРАТУРА

- Heulwen, J. 2001. Quality Control of Subtitles: Review or Preview. Gambier, Yves & Gottlieb, Henrik (eds.) (Multi)media Translation. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Gambier, Y. 2007. Audiovisuaalisen kääntämisen tutkimuksen suuntaviivoja. Riitta Oittinen & Tiina Tuominen (toim.) Olennaisen ääressä. Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print Tampere, 73–115.
- Jääskeläinen, R. 2007. Av-kääntämisen tutkimus ja tutkimustarpeet Suomessa. Riitta Oittinen & Tiina Tuominen (toim.) Olennaisen ääressä. Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print Tampere, 116–130.
- Mikhailov, M., Isolauti, N. & Tommola, H. 2010. Spoken to Spoken vs. Spoken to Written: Corpus Approach to Exploring Interpreting and Subtitling. Polibits. Vol. 41, 5–11.
- Rosa, A. A. 2001. Features of Oral and Written Communication in Subtitling. Gambier, Yves & Gottlieb, Henrik (eds.) (Multi)media Translation. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Tiedemann, J. 2008. Synchronizing Translated Movie Subtitles. Proceedings of the 6th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'2008). Режим доступа: <http://stp.lingfil.uu.se/~joerg/published/lrec08.pdf>.
- Витренко, А. Г. 2006. Что же все-таки такое «единица перевода»? Вопросы филологии. 2006: 2 (23), 53–61.
- Григорьева, С. А. & Крейдлин, Г. Е. 2001. Словарь языка русских жестов. Москва: Языки русской культуры.
- Гришина, Е. А. 2009. Мультимедийный русский корпус (МУРКО): проблемы аннотации. Национальный корпус русского языка: 2006–2008. Новые результаты и перспективы. СПб.: Нестор-История, 175–214. Режим доступа: <http://ruscorpora.ru/sbornik2008/09.pdf>.

- Кибрик, А. А. & Подлеская В. И. 2003. К созданию корпусов устной русской речи: принципы транскрибирования. Научно-техническая информация, сер. 2. 2003, № 10.
- Михайлов, М. Н. & Исолахти Н. Б. 2008. Корпус устных переводов как новый тип корпуса текстов. Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии. По материалам ежегодной международной конференции «Диалог». 7 (14), 376–381. Режим доступа: <http://www.dialog-21.ru/dialog2008/materials/html/58.htm>.

Ruututekstejä venäjältä suomeksi

Marja Jänis

Itä-Suomen yliopisto

ABSTRACT

This article gives an overview of translating TV programs and films from Russian into Finnish in the Finnish Broadcasting Company YLE from the 1970's to the present day. It is based on interviews of two translators, representing different generations and linguistic backgrounds. The aim was to find out how providing Finnish subtitles for Russian films has developed during the last 40 years, whether there are any special requirements in translating from Russian as compared to translating films and programs from other cultures, and how political changes in Russia have affected translating from Russian. According to the translators, political changes in the Soviet Union/Russia resulted in the introduction of new, previously prohibited themes and language use in films and programs. It required updating background knowledge and mastering new levels of discourse, especially swear words and slang expressions. Political changes also affected the number of films and programs shown on Finnish TV; especially in the 1990's very few were shown. Policy changes in YLE have also affected ways of subtitling Russian films. Introducing new TV channels aimed at a diverse group of viewers has meant an increase in the number of Russian films, especially on the *Teema* channel. When translating for viewers of *Teema*, translators can assume that they are familiar with and interested in Russian culture; hence there is not much need for explication of specific features of Russian culture, such as the system of addressing and naming persons.

1 KÄÄNTÄJÄHAASTATTELU

Haastattelu tiedonhankintakeinona voi perustua monenlaisiin menetelmiin. Nimettömien haastattelujen avulla voidaan koota tietoa asioista, asenteista ja arvoista, joita haastateltavat eivät suoraan halua tai uskalla ilmaista¹. Nimellään esiintyvät haastateltavat voivat olla hyviä tietolähteitä asioiden kartoituksessa, vaikka näin ei ehkä saada selville piilossa olevia tietoja. Tässä artikkelissa luodaan katsaus venäläisten elokuvien suomentamiseen Suomen Yleisradiossa 1970-luvulta nykypäivään kahden kääntäjän haastattelun pohjalta. Nämä haastateltavat sallivat nimiensä julkitulon ja haastattelu oli vapaamuotoinen nauhoitettu

¹ Hyvä esimerkki tällaisista haastatteluista on Kristiina Abdallahin tutkimus kääntäjien tavasta nähdä oma tehtävänsä (Abdallah 2010).

teemahaastattelu². Haastatellut Pirjo Aaltonen ja Anton Nikkilä tutustuivat kysymyksiin ennen haastattelua, ja haastattelussa noudatettiin pääpiirteissään kysymysrunkoa, joka on artikkelin liitteenä. Kysymykset koskivat kääntäjän uran kehitystä, kääntämisprosessia ja mahdollisia venäjistä kääntämisen erityispiirteitä muista kielistä kääntämiseen verrattuna. Haastattelujen tarkoituksena oli selvittää, miten venäläisten elokuvien ruututekstien tekeminen on kehittynyt ja miten se eroaa – jos eroaa – ruututekstien tekemisestä muista kielistä ja kulttuureista tuleviin elokuviin. Toinen syy näiden kahden henkilön haastatteleamiseen on venäjistä kääntämisen erityispiirre: kääntäjiä on vähän ja yleensä suomalaiset tutustuvat venäläiseen kulttuuriin varsin pienen kääntäjäjoukon tekemien ratkaisujen pohjalta³. Nämä harvalukuiset venäjistä kääntäjät ovat sitten luoneet tavan, eräänlaisen normiston siitä, mitä periaatteita noudattaen venäläisen kulttuurin erityispiirteitä välitetään suomeksi.

Venäläinen kulttuurintutkija Ter-Minasova (2008: 265) muistuttaa, että käännettäessä kulttuuristen mentaliteettien erot tulevat helposti näkyviin, sillä ne näkyvät hyvin eri kielissä. Se, mikä vaikuttaa normaalilta ja luonnolliselta omalla kielellä, voi vieraille kielelle suoraan käännettynä saada toisenlaisen sävyn. Suomalainen ja venäläinen keskustelukulttuuri eroavat varsin paljon toisistaan⁴, ja audiovisuaalisten fiktiivisten ja faktaohjelmien kohdalla kyse on laajalti juuri keskustelun kääntämisestä.

Pirjo Aaltonen on työskennellyt ja Anton Nikkilä työskentelee parhaillaan Suomen Yleisradiossa vakituisesti palkattuna kääntäjä-toimittajan nimikkeellä. Kumpikin on tehnyt käännöksiä myös englannista, toimittanut lastenohjelmien dubbauksia ja tarkastanut muiden käännöksiä. Tässä haastattelussa huomion kohteena oli ruututekstien tekeminen.

2 VENÄJÄ AV-KÄÄNTÄMISEN ERITYISOSAAMISALUEENA SUOMEN YLEISRADIOSSA

Pirjo Aaltonen palkattiin Yleisradioon tv-ohjelmien kääntäjäksi vuonna 1973 nimenomaan siksi, että hän oli venäjänaitoinen. Töihin hakeutumiseen vaikutti se, että hän oli suorittanut alemman korkeakoulututkinnon ja venäjän opiskeluun olennaisena osana kuuluvan kieliharjoittelun, ja halusi saada töitä.

Suomeen palattuani soitin venäjän assistentille Annikki Halkolle. Hetken kuluttua meidän puhelumme päättymisestä hänelle soitettiin Yleisradion Filmipalvelusta ja kysyttiin, kuka voisi kääntää freelancerina elokuvia televisiolle. Annikki Halkolla oli minun nimeni päällimmäisenä mielessään, koska olin juuri soittanut. Sillä tiellä olen ollut koko työurani.

² Pirjo Aaltosen haastattelu tehtiin hänen kotonaan Helsingissä 31.1.2011 ja Anton Nikkilän Helsingissä, Yleisradion toimitalossa Pasilassa 16.5.2011. Tässä artikkelissa lainataan näitä kahta haastattelua.

³ Jänis & Pesonen (2007: 189, 202). Mikhailovin (2003: 48–50) tutkimuksen mukaan 1970–1980-luvuilla kaksi kääntäjää vastasi suurimmasta osasta venäjänkielisen kaunokirjallisuuden suomennoksista.

⁴ Tästä saa hyvän käsityksen lukemalla suomalaisten Venäjää koskevia käytösoppaita, esim. Haapaniemi, Moijanen, Muradjan 2005, Parikka 2007, Laurén 2009.

Ensimmäisen vuoden käänsin freelancerina. Vuonna 1973 Filmipalveluun haettiin uutta vakinaista kääntäjää, koska yksi kääntäjä oli kuollut onnettomuudessa ja ylemmältä tahoilta oli tullut määräys ottaa tilalle venäjän kääntäjä. Vasemmisto painosti ja vaati lisää venäläisiä elokuvia ruutuun. Minä sain sen paikan. Olin sitten vuodesta 1973 vuoden 2010 toukokuun loppuun vakituisena. (Aaltonen 31.1.2011.)

Sitä ennen venäjänkieliset ohjelmat oli käännetty free lance -pohjalta, osin jopa muunkielisten käännosten kautta. Pirjo Aaltosen rinnalla jatkoi tietenkin joukko free lance -pohjaisia venäjän kääntäjiä, eikä venäjästä kääntäminen työllistänyt häntäkään kokonaan, vaan venäjän ohessa hän on kääntänyt elokuvia ja ohjelmia englannista. Ympyrä sulkeutuu: Anton Nikkiläkin otettiin vakituisesti venäjän kielen taidon takia, hänkin kääntää myös englannista ja on tehnyt aiemmin Yleisradiolle käännoksiä free lance -kääntäjänä, osittain yhdessä Pirjo Aaltosen kanssa. Hän uumoilee olevansa viimeinen vakituisesti palkattu:

Ylen sisäisiä kuvioita on se, että meiltä on lähdössä puolet pois eläkkeelle ja uusia ei palkata. Minä olin ilmeisesti viimeinen joka palkattiin tänne, enkä minäkään ole nuorta sukupolvea. Olen myöhässä saanut töitä. Tänne jää puolet vähemmän ihmisiä, ja ne on minun ikäisiä. Eikä työt vähene. En tajua. Meillä on nyt tulossa semmoinen vetäytyminen, jossa me puhutaan tästä. Ainahan, niin kauas kuin katse siintää, freelancerit on tehnyt suurimman osan töistä. Mutta täällä on ollut tällaiset spesiaalihommat. Esko Vertanen on ollut tiede- ja luonto-ohjelmaspesialisti. Venäjä on ollut spesiaalialue. (Nikkilä 16.5.2011.)

3 KÄÄNTÄJÄN URA

Pirjo Aaltonen muistelee, että av-kääntämisen hän oppi yritysten ja erehdysten kautta. Opetus oli varsin vähäistä, koska hänen ensimmäiset työnsä kävi filminleikkauspöydässä läpi vanhempi kollega, ja ensimmäisessä suorassa tekstityksessä oli mukana toinen kollega.

Siinä oppi suurin piirtein olikin. Olen oppinut yrityksen ja erehdyksen kautta, ja joskus vanhemmat kollegat, Airi Valavuori ja Risto Säämänen, kommentoivat hieman suomen-noksiani. Työtoverini olivat aivan liian hienotunteisia, he olisivat voineet opastaa paljon rankemmalla kädellä. Se oli sen ajan malli: opi itse. Sitten kun olin päässyt paremmin perille asioista, saatoin kysyä ja kyllähän he sitten neuvoivat. Olin kuitenkin aina halunut kääntäjäksi, tajusin, että tämä on juuri sitä, mitä haluan tehdä. (Aaltonen 31.1.2011.)

Yleisradion järjestämä koulutus uusille kääntäjille ei nykyäänkään ole mittavaa, sillä Anton Nikkilä muistaa, että kun hän aloitti tehdä av-kääntäjän töitä free lance -pohjalta, heillä oli lyhyt koulutus, pari päivää, ”aika perusasioita”. Tilanne on sikäli muuttunut, että nykyään kääntäjiä kouluttavissa yliopistoissa monet ovat käyneet AV-kääntämisen erikoistumiskursseilla, joten monilla aloittavilla kääntäjillä on perustiedot ja -taidot hallinnassaan kääntäjäopintojen pohjalta.

Pirjo Aaltosen ja Anton Nikkilän tausta on hyvin erilainen. Aaltonen aloitti venäjän opinnot koulussa ja jatkoi yliopistossa alempaan tutkintoon saakka, minkä jälkeen hänet palkattiin vakituisesti kääntäjäksi Yleisradioon. Maisterin tutkinnon hän teki jo iäkkäänä ja pitkään töissä olleena kääntäjänä. Anton Nikkilälle venäjä on ollut lapsuuden kotikieli. Lisäksi hän on asunut vuoden Moskovassa ja käynyt siellä venäläistä koulua. Hän aloitti venäjän yliopisto-opinnot, mutta ei ole suorittanut tutkintoa. Teoreettisen taustan puuttuminen haittaa joskus: ”Mutta kyllä olen huomannut nyt, kun toimenkuvaan kuuluu paitsi kääntäminen niin muiden käännosten tarkistaminen, niin minä olen meistä se,

joka kaikkein vähiten osaa perustella, miksi näin ei voi sanoa...” Anton Nikkilä kertoo saaneensa suurimman av-kääntämisen oppinsa Pirjo Aaltoselta, jonka kanssa hän on myös tehnyt paljon ruututekstejä yhdessä. Oppi on perustunut jonkinlaiseen mestari-kisälli-suhteeseen.

Nikkilän taustassa erityistä on sekin, että hän on tehnyt kaunokirjallisia käännöksiä ja tottunut kirjankustannusmaailmaan. Hän kehuu vuolaasti kustantamojen kustannustoimittajakäytäntöä ja valittaa, että Yleisradiossa tarkastetaan eli kollataan toisten ruututekstejä, mutta ei tunneta niiden tekijöitä:

Olen puhunut siitä, että noiden free lance -kääntäjien pitäisi tavata kollaajiaan. Täällä on aika paljon mennyt sellaiseksi tehovyöksi. Ne on niin kasvottomia, freelancerit. Sitä ei yhtään tiedä, miten niille voi puhua kun ei tiedä, minkälainen ihminen se on, miten se ymmärtää. Tämä on ihan erilainen maailma, kun tämä on sellaista massatuotantoa. Tykkäsin enemmän kirjamaailmasta, siellä sai semmoista henkilökohtaista opastusta. (Nikkilä 16.5.2011.)

4 RUUTUTEKSTIN KÄÄNTÄMISPROSESSI

Molemmat kääntäjät kuvailevat varsin samankaltaisesti työskentelyprosessiaan. Katsotaan ohjelma, aletaan kääntää ja pyritään tekemään suoraan varsin valmista tekstiä. Kumpikin kääntää kohtauksittain ja ajastaa sen jälkeen ko. kohtauksen, mikä nykytekniikalla on varsin helppoa. Pirjo Aaltonen on tietysti aloittanut aivan toisella tavalla 1970-luvulla, kun ruututekstit kirjoitettiin kirjoituskoneella, filmattiin sekä painettiin käsin ruutuun luettaviksi: ”Aikaisemmin tein raakakäännöksen ja sitten rupesin selvittämään asioita, mutta nyt selvitystyö tapahtuu työprosessin kuluessa, työprosessi on muuttunut internetin myötä.” Myös Anton Nikkilä muistaa ajaneensa ulos ensimmäiset ruututekstinsä käsityönä:

Minulla oli jotain irtokeikkoja jotain 1990 ja 1991. Sekin liittyi tähän neuvostorokkiin. Pirjo Aaltonen pyysi minua tarkastamaan, kun se oli sille ihan vierasta. Se pyysi minua eka kerran – se oli jo 1980-luvun puolivälissä – kun tuli BBC:n sarja *Toverit*, se oli Leningradin muusikoista. Käänsin jotain sanoituksia ja lyhythaastatteluja, silloin näin miten ajastetaan suorassa lähetyksessä ja tein sitä itsekin. Konekirjoitusliuskat ja se yksi nappi. (Nikkilä 16.5.2011.)

Tiedonhaku on tietenkin muuttunut valtavasti. Pirjo Aaltonen muistelee, miten hän aikaisemmin joutui lähtemään Yleisradiosta Pasilasta Helsingin keskustan kirjastoihin, sillä työpaikalla ei ollut juurikaan venäjänkielisiä hakuteoksia, ei esimerkiksi yhtään venäjänkielistä tietosanakirjaa. Erityisen hankalaa oli venäläisissä ohjelmissa runsaasti käytettyjen runositaattien tarkastaminen, sillä runositaattia ei voi suomentaa, jos ei tunne koko runoa. Nyt taas runon löytää, kun syöttää sitaatin internetiin. Anton Nikkilän mukaan itse suomentaminen ja tiedon tarkistaminen on osittain eri asia, eikä hän aina halua keskeyttää kääntämisprosessia ”tiedontshekkauksen” vuoksi, kun hyvä vire eli flow on päällä. Vaikeasti tarkastettavat asiat hän kirjoittaa ylös ja selvittää myöhemmin.

Sekä Pirjo Aaltonen että Anton Nikkilä totesivat, että viimeisin taho, jolta tarkastetaan epäselviä kohtia, on venäläinen ystävä. Nikkilä soittaa ”Alekselle Moskovaan” ja Pirjo Aaltonen Venäjällä asuville ystävilleen. Aaltonen otti esille seuraavan esimerkin:

Mieleeni muistuu sellainen käsite kuin *vstrečnyj plan*. Tiedätkö sinä mikä se on? *En*. Kun Stalin tai hänen apurinsa antoivat määräyksiä siitä, paljonko suuren terrorin aikana pitää vangita ja tuhota ihmisiä milläkin paikkakunnalla. Paikalliset puoluepamput tekivät vastasuunnitelman: tuhottavaksi oli määrätty sata ihmistä, mutta me tuhoammekin 150. Tällaisia olen joutunut kysymään. (Aaltonen 31.1.2011.)

Se mistä kääntäjä viime kädessä ammentaa tietonsa vaikeasti tulkittavista yksityiskohdista, ei ole muuttunut. Kun haastattelin näytelmien kääntäjiä 1980-luvun lopulla, mainitsivat kaikki viimeiseksi oljenkorreksi syntyperäiset kielenpuhujat (Jänis 1996).

5 VENÄJÄ JA VENÄJÄ

2000-luvun ensi vuosikymmenenä venäläisiä pitkiä draamasarjoja ja dokumentteja on esitetty erityisesti Yleisradion *Teema*-kanavalla, jonka ohjelmat on suunnattu tietyille kohderyhmälle. Pirjo Aaltonen huomauttaa, että tämä on merkinnyt aikamoista muutosta aiempiin vuosikymmeniin verrattuna, jolloin yritettiin selittää ja selvittää suomalaisille vierasta kielenkäyttöä ja termejä.

Vielä 1970-luvulla pyrin välttämään vieraskielisiä sanoja ja selittämään mahdollisuuksien mukaan venäläisiä käsitteitä. Ruututekstiin ei kuitenkaan mahdu paljon selittäviä sanoja, joten on vain luotettava valistuneeseen katsojaan, siihen, että hän ymmärtää esim., mikä on kulakin ja gulagin välinen ero. (Aaltonen 31.1.2011.)

Neuvostorealioiden merkityksiä kumpikin kääntäjä purkaa myös jossain kohdin selventämällä. Esim. *komsomol* suomennetaan sopivassa kohdin *kommunistiseksi nuorisoliitoksi* ja *KGB* ja *FSB* *turvallisuuspoliisiksi*.

Nimien käyttö ja puhuttelutavat eroavat kovasti suomessa ja venäjässä. Pirjo Aaltonen pyrkii välittämään puhuttelujen ja nimien käytön merkityksen translitteroimalla alkuperäisen venäläisen nimen.

Kun olen suomentanut venäläisten klassikoiden pohjalta tehtyjä televisiosarjoja, olen joutunut miettimään venäläisten nimien kirjoittamista ruutuun. Ennen vanhaan nimestä valittiin yksi muoto ja pitäyduttiin siinä. *Karamazovin veljekset* oli viimeinen suomentamani sarja. Siinä päädyin sellaiseen ratkaisuun, että käytin nimiä mahdollisimman autenttisesti. Luotin siis siihen, että *Teema*-kanavan katsoja selviää etunimi, isännimi, sukunimi -systemistä. Sillä, miten venäläiset puhuttelevat toisiaan, on niin suuri merkitys. Esimerkiksi *Agrafena*-nimestä käytin välillä muotoa *Grushenka*. Se saattoi olla katsojalle haasteellista, sillä nimien muotohan on kovin erilainen. Toisaalta *Agrafena*a puhutellaan välillä myös isännimellä ja silloin ei voi käyttää lyhennettyä muotoa *Grusha*, *Grushenka*. Mielestäni venäläisten nimien korrekti käyttö antaa käännökseen tarpeellista paikallisuväriä, sitähan me pyrimme antamaan suomennoksissamme – käännamme sitten mistä kielestä tahansa. (Aaltonen 31.1.2011.)

Anton Nikkilä mainitsi auttaneensa katsojia nimittelyjen viidakossa laittamalla ohjelman loppuun näyttelijän ja roolihenkilönimen jälkeen henkilöstä käytetyt nimittelyt sekä heidän arvonsa tai tehtävänsä – näin erityisesti *Rangaistuspataljoona*-sarjassa, jossa oli runsaasti henkilöitä ja heidän sotilasarvoillaan oli merkitystä.

Venäläiset käyttävät puheessaan paljon hellittelynimiä – *solnyško* (sanamukaisesti 'pikku aurinko), *golubčik* ('pikku kyyhkynen') – nimien eri muotojen ohella. Kumpikin

kääntäjä mainitsi jättävänsä ne pois tai käyttävänsä jotain suomalaista – yleensä vähemmän ekspressiivistä – puhuttelua. Sinuttelun ja teitittelyn kumpikin mainitsi välittävänsä sellaisenaan, joskin esim. opettajien ja oppilaiden keskinäisessä kanssakäymisessä se vaikuttaa suomalaisesta oudolta.

Pirjo Aaltosen Yleisradiossa tekemän työrupeaman aikana Venäjä on muuttunut valtavasti, ja hän on joutunut opiskelemaan aivan uusia kielenkäytön tasoja.

Glasnostin ja perestroikan jälkeen, 80-luvun lopulla – 90-luvun alussa tajusin, että venäjän kielen taitoni ei riitä sen uuden materiaalin kääntämiseen, jota alkoi tulla. Venäläiset alkoivat käsitellä yhteiskuntansa vaikeita asioita: leirejä, simputusta armeijassa, huumeiden käyttöä, prostituutiota jne. Elokuissa alettiin puhua todellisesta elämästä. Brezhnevian aikana tehtiin elokuvia, joiden kääntämiseen riitti se paksu vanha sanakirja täydennettynä amerikkalaisella *Russian Beyond Dictionaries* -sanakirjalla muutamia harvinaisia kiro sanoja varten. Mutta sitten kun alkoi tulla uutta elokuvaa, tajusin, että pitää saada lisää koulutusta. (Aaltonen 31.1.2011.)

Aaltonen meni vuonna 1995 ensimmäisen kerran Saharov-yliopiston kursseille Saksaan, missä hänelle avautui aivan toisenlainen näkymä Neuvostoliittoon, Venäjään ja venäjän kieleen, ja hän joutui opettelemaan ei-normatiivisen kielenkäytön, josta suomalaisessa ja neuvostoliittolaisessa yliopistollisessa kielenopetuksessa ei aiemmin jaettu mitään tietoa. Opettajat olivat Moskovasta ja Pietarista, heihin Aaltonen pitää edelleen yhteyttä ja käyttää apuna kohdatessaan vaikeita termejä ja käsitteitä.

Anton Nikkilä otti esille kiroilun välittämisen venäläisten elokuvien suomennoksissa.

Olen ajatellut sen sillä tavalla, että jos venäläisessä leffassa on joku kova kiro sana, niin se on aika vahva markkeri, se kertoo paljon, se on pakko kääntää ronskisti jos se on siellä menneet ettertiin. Se on vähän eri asia kuin amerikkalaisissa ohjelmissa, joissa kiroilu on jostain 70-luvulta muuttunut ihan sallituksi. Venäläisissä ohjelmissa se kertoo ohjelman statuksesta, siitä kuinka itsenäinen tuotanto se on tai on olevinaan, että sekin minun mielestä pitää välittää. En ihan ymmärrä selitystä, että näyttää pahemmalta kirjoitettuna. Se on ehkä enemmän sen *Juhannustanssien* sukupolven ongelmakenttää – että painetussa sanassa saa olla *vittu* mutta telkkarissa ei. En ihan ymmärrä sitä eroa. Mutta jotkut freelancerit pikkaisen rehvastelee rohkeudella että ne uskaltaa laittaa joka paikkaan *vittua*. Mulle tuli kollattavaksi yksi amatööriin käänös. Se ei ollut edes ammattikäntäjä vaan yksi ohjaaja ja se tarjosi omaa käänöstään ja *fuck*-sanan se oli kääntänyt *vituksi* ja se oli siinä kontekstissa vahvempi kuin englanniksi. Siinä pitää olla tarkkana. (Nikkilä 16.5.2011.)

Toinen ongelma on murteiden ja tiettyjen yhteiskuntaryhmien sosiolektien välittäminen. Pirjo Aaltonen muistaa, että jossain ohjelmassa poromiehen puheesta ei kerta kaikkiaan saanut selvää. Anton Nikkilä muisteli toisenlaista ongelmaa:

Ihan vähän aikaa sitten dokumentissa, joka kertoi Sahalinista – siinä oli tyyppi joka harhailee Sahalinissa – ja siinä oli 10-vuotiaita pikkupoikia, jotka sai kalastajilta jämäkaloja, ihan syötäviä mutta pieniä – ei kai vastanneet paikallisia EU-normeja. Ja sitten siinä oli jonkun pojan mummo. Ja niiden poikien kieli tuntui omituisen ronskilta, ja ne puhui vielä mummollekin silleen. Siinä leffassa oli vielä muistaakseni toinenkin kohta, jossa puhuttiin näin, ihmettelin ja kysyin Alekseilta. Selitys oli se, että maaseudulla päinvastoin kuin Suomessa puhutaan noin. Ja Aleksei sanoi että se on *element folklori*. Ja ymmärsin niin että se oli niille dokumentin tekijöille sellainen niin kuin merkki, että tämä on aitoa kun ne puhuu ihan sairaan rivosti. (Nikkilä 16.5.2011.)

Tällaisessa tapauksessa tietenkin yksi asia on käytetyn kielen merkityksen ymmärtäminen ja toinen sen ratkaiseminen, miten kielenkäyttöön sisältyvät merkitykset välitetään ruututekstissä.

Yksi kysymys koski venäläisen ja suomalaisen huumorin eroa. Pirjo Aaltonen muistutti, ettei Venäjää käsittelevissä ohjelmissa juurikaan ole huumoria. Nikkilän mukaan venäläisillä on todella erilainen huumori, jota hänellä on usein vaikeuksia ymmärtää. Mutta kääntäjälle se ei ole ongelma, sillä – samoin kuin Pirjo Aaltonen – hänkin mainitsi, ettei hän siihen töissään juurikaan törmää: ”Tämä mitä Yle näyttää on yleensä tragediaa, ei huumoria.”

Suomenkielisten ruututekstien tekeminen venäläisiin elokuvaan eroaa jossain määrin siitä, miten niitä tehdään englannin kielestä käännettäviin, mutta kyse on lähinnä venäjän ja englannin kielen eroista. Pirjo Aaltosen mukaan hänen on helpompaa kääntää venäjämästä kuin englannista, koska venäjän kieli on vähän pitempää. ”Englannissa voidaan sanoa vaikka mitä ihan lyhyesti ja englantilaisen virkkeen suomentaminen voi tuottaa paljon pitemmän repliikin kuin alkuperäinen oli.” Myöskään Anton Nikkilä ei pitänyt venäjämästä kääntämistä erityisen vaikeana:

Voisi sanoa että mä olen nopeampi siinä kuin englannista. Tapauskohtaisesti. Talvella oli Mihalkovin *12 valamiestä* ja se oli pitkä leffa ja Mihalkovin leffoissa puhutaan hysteerisesti koko ajan. Ja siinä oli vaativat käsitteet. Englannista usein on yksimerkityksisempää se teksti, ei tarvitse miettiä monia tasoja.

6 RUUTUTEKSTIEN TULEVAISUUS

Alan tulevaisuuden näkymiä pohdiskelee tietenkin ennen kaikkea Anton Nikkilä, jolla on vielä pitkä työura edessään. Pirjo Aaltonen mainitsee, ettei uusien tekniikoiden käyttö, johon hän joutui töissä ollessaan paneutumaan, ole ollut kohtuuttoman vaikeaa. Anton Nikkilä on tyytymätön ”kivikautiseen” TextYleen, jossa ajastus on hankalaa. Musiikkimaailmassa toisella jalallaan seisova Nikkilä muistuttaa, että siellä on käytössä musiikkieditointiohjelmiä, joissa – jos haluaa panna jonkin äänen yhden minuutin kohdalle – ”niin hiiri siihen ja siinäpä se”. Tämä on tullut kaikkiin musiikintekotietokoneohjelmiin 90-luvun puolivälin jälkeen. Myös kaupallisissa yhtiöissä, joissa tehdään ruututekstejä, käytetään ruututekstin tekoon ohjelmiä, joissa on äänikäyrä: siinä näkyy, kun joku henkilö alkaa puhua. Ruututekstin repliikki siirretään hiirellä siihen. Jos repliikki on liian lyhyt, ”niin hiirellä venytetään palkkia eikä tarvitse millään enterillä arvailla, mihin se menee”. Yleisradiossa vasta suunnitellaan tämänkaltaisen uuden ohjelman käyttöönottoa.

Anton Nikkilä arvelee myös, että nuoret katsojat tulevat irtautumaan television aikasidonnaisuudesta. Tällöin ruututekstejä ei tarvitse tiivistää eikä tehdä kerralla luettaviksi, koska katsoja voi palata ohimenneeseen repliikkiin.

Nuoriso katsoo niitä netistä ja ne voi panna paussille ja kelata taaksepäin. Tulevaisuudessa ne on ehkä niin kuin kirjastossa. Sellaista spekulatiivista ajatusta olen täällä heittänyt, että ehkä tämä muuttuu enemmän sellaiseksi kuin kirjojen kääntäminen. Että tämä ei sitten enää olekaan sellaista massatuotantoa, vaan ohjelma on aina internetin kirjastossa katsottavissa. (Nikkilä 16.5.2011.)

7 LOPUKSI

Siihen, miten suomenkielisten ruututekstien tekemiseen venäläisiin elokuvaan on muuttunut, ovat vaikuttaneet monet seikat, joista tekniset uudistukset ovat olleet helpoiten omaksuttavissa. Nämä muutokset eivät tietenkään ole koskeneet vain venäjistä tehtäviä ruututekstejä. Näyttää siltä, että ruututekstien tekemisen ja käytön tulevaisuus askarruttaa nykyisiä kääntäjiä lähtökielestä riippumatta.

Ulkoiset tekijät, maailman ja televisioiden ohjelmistopolitiikan muuttuminen, on vaikuttanut eniten ruututekstien tekemiseen venäjistä käännettäviin elokuvaan. Neuvostoliiton loppuminen ja siihen liittyneen poliittisen sensuurin poistuminen oli suuri muutos. Ensinnäkin venäläisten elokuvien määrä väheni radikaalisti poliittisten myllerrysten vuoksi⁵. Venäjällä tuli aluksi julki Neuvostoliiton aikana kiellettyjä elokuvia. 1990-luvun elokuvissa ja televisio-ohjelmissa ruodittiin varsin yksioikoisestikin menneisyyttä. Tämä ei jaksanut pitkään kiinnostaa ulkomaisia katsojia ja venäjistä kääntäminen väheni Yleisradiossa. Toiseksi poliittinen muutos muutti kielenkäyttöä, vanhoilla taidoilla ei selvinnyt uusista ilmaisuista, kuten Pirjo Aaltonen muistutti. Anton Nikkilä otti esiin sen, että karkeiden ilmaisujen merkitys on kuitenkin venäläisissä elokuvissa edelleen painokkaampi kuin esim. amerikkalaisissa, joten kielen muuttuminen ei ole yksiselitteistä⁶. Kolmanneksi, venäjistä kääntämiseen on ratkaisevasti vaikuttanut Yleisradion kanavamuutos. *Teema*-kanava näyttää valtaosan venäläisistä elokuvista, jotka ovat löytäneet kiinnostuneen katsojakunnan. Nämä elokuvat pohjautuvat usein klassikoihin ja ne on tehty huolella kansainvälistä markkinointia silmälläpitäen. Anton Nikkilä arveli, että niiden kulta-aika on nyt ohi. On vaikea arvioida, minkälaisia venäjistä käännettyjä elokuvia me tulevaisuudessa näemme ja miten me niitä katsomme.

⁵ Tietoa Yleisradion ohjelmapolitiikasta venäläisten elokuvien suhteen on Mihail Mikhailovin artikkelissa tässä julkaisussa. Hänen mukaansa suomalaiset esittävät eri kanavilla venäjistä käännettyinä lähes yksinomaan dokumentteja sekä *Teema*-kanava kaunokirjallisiin teoksiin pohjautuvia sarjoja.

⁶ Mikhailovin tekemä tutkimus karkeuksien välittämisestä venäjänkielisten elokuvien ruututeksteissä osoittaa, että karkeuksia välitetään laimentaen, joskaan ei kovin johdonmukaisesti. Hänen esimerkkinsä ovat Kansallisen metsästyksen erityispiirteitä ja Käki -elokuvista, joista ensin mainitussa karkeuksia oli välitetty laimentaen ja jälkimmäisessä voimistaen (Mikhailovin artikkeli tässä julkaisussa.).

KIRJALLISUUTTA

- Aaltonen, P. Haastattelu Helsingissä 31.1.2011.
- Abdallah, K. 2010. Translators' Agency in practical networks. T. Kinnunen & K. Koskinen (toim.) *Translators' Agency. Tampere Studies in Language, Translation and Culture. Series B 4.* Tampere University Press, 11–48.
- Haapaniemi, M., Moijanen, M. & Muradjan, K. 2005. Tak ili kak? Venäläistä tapakulttuuria suomalaisille. Helsinki: Venäläis-suomalainen kauppakamariyhdistys.
- Jänis, M. 1996. What Translators of Plays Think About Their Work. *Target*. Vol. 8, 341–364.
- Jänis, M. & Pesonen, P. 2007. Venäläinen kirjallisuus. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki & O. Paloposki (toim.). *Suomennoskirjallisuuden historia 2.* Helsinki: SKS, 189–205.
- Laurén, A.-L. 2009. "Hulluja nuo venäläiset": tuokiokuvia Venäjältä. Jyväskylä: Teos & Söderströms.
- Nikkilä, A. Haastattelu Helsingissä 16.5.2011.
- Parikka, O. 2007. Äiti-Venäjän aapinen. Jyväskylä: Atena.
- Михайлов, М. 2003. Параллельные корпуса художественных текстов. Принципы составления и возможности применения в лингвистических и переводоведческих исследованиях. *Acta Universitatis Tamperensis* 956. University of Tampere.
- Тер-Минасова, С. Г. 2002. Язык и межкультурная коммуникация. Москва: Изд-во Московского университета.

LIITE

Haastattelurunko, vapaamuotoinen teemahaastattelu

1. Kääntäjän ura
 - 1.1. Mistä kielistä käänät?
 - 1.2. Missä olet oppinut näitä kieliä?
 - 1.3. Milloin ryhdyit kääntäjäksi?
 - 1.4. Missä opit AV-kääntämistä?
 - 1.5. Tärkeimmät opettajasi, neuvojasi, esikuvasi?
 - 1.6. Oletko koskaan suunnitellut alan vaihtoa?
 - 1.7. Mitä muuta teet työssäsi kuin AV-käännöksiä?
2. Kääntämisprosessi
 - 2.1. Miten valmistelet käänöstä? Miten kuvaisit käänösprosessia alkaen käännettävän elokuvan katsomisesta sen ulostuloon ruudussa?
 - 2.2. Oletko joutunut opettelemaan uusia tekniikoita? Minkälaisia? Mitkä ovat olleet käännteentekeviä?
 - 2.3. Katsotko käännettävän elokuvan mahdollisia muunkielisiä ruututekstejä?
 - 2.4. Oletko joutunut tekemään suomenkieliset ruututekstit ilman käsikirjoitusta?
 - 2.5. Mitä taustatietoa elokuvasta tai ohjelmasta pyrit hankkimaan ennen kääntämistä?
 - 2.6. Mikä on mielestäsi työläin vaihe ruututekstien tekemisessä? Taustatiedot, käännettävän elokuvan sisällön ymmärtäminen, suomenkielisen muodon antaminen venäjänkieliselle puheelle, tekstin sovittaminen ruututekstimuotoon?
3. Venäläinen kulttuuri
 - 3.1. Koetko että venäläisen ja suomalaisen kulttuurin erot ovat vaikeasti ylitettävissä?
 - 3.2. Uskotko että suomalaisia naurattavat samat asiat kuin venäläisiä, kun käänät venäläistä elokuvaa?
 - 3.3. Mitä mieltä olet Aleksei Repinin lausunnosta, että suomalaista tekstiä pitää vähän ylevöittää venäjäksi käännettäessä ja venäläistä yksinkertaistaa suomeksi käännettäessä?

- 3.4. Kulttuurintutkijan mukaan venäjän kielen yleisimpiä kulttuurikohtaisia sanoja ovat *душа, судьба, тоска*. Oletko törmännyt näihin sanoihin ja kokenut ne vaikeiksi kääntää?
- 3.5. Miten suhtaudut venäläisen nimittelykäytännön välittämiseen suomen kielellä? Etu- ja isännimi? Erilaiset etunimien muodot? Puhuttelut kuten *солнышко, голубчик* jne.?
4. Suhde Venäjään ja venäjään?
- 4.1. Käytkö usein Venäjällä?
- 4.2. Tunnetaanko Suomessa mielestäsi hyvin Venäjää?
- 4.3. Onko venäjästä kääntäminen vaikeampaa kuin muista kielistä?
- 4.4. Miten suhde Venäjään ja venäjään on muuttunut sinä aikana, kun olet kääntänyt venäläisiä elokuvia?
- 4.5. Miten venäläinen elokuva on muuttunut sinä aikana, kun olet kääntänyt venäläisiä elokuvia?
- 4.6. Ajatteletko nykyään, että Suomessa on paljon venäläisiä jotka voivat katsoa käännöksiäsi ja vaikuttaako se työhösi?
- 4.7. Tiedätkö katsovatko Suomessa asuvat venäläiset Suomen televisiota? Onko tästä tehty tutkimuksia?
5. Ruututekstit ja dubbaus
- 5.1. Oletko koskaan itse miettinyt molempien eri av-kääntämisen muotojen etuja ja haittoja?
- 5.2. Oletko väitellyt niistä venäläisten ja muiden dubbaus-kulttuurien edustajien kanssa?
- 5.3. Miten arvioit näiden kahden av-kääntämisen muodon tulevaisuutta?
6. Muuta
- 6.1. Mitä muuta haluaisit sanoa ruututekstien tekemisestä?
- 6.2. Venäjästä suomeksi tehtävistä ruututeksteistä?
- 6.3. Alan tulevaisuudennäkymistä?

*Osa III: Kotouttaminen
ja vieraannuttaminen*

*Часть III: Доместикация
и форенизация*

Kotouttaminen ja vieraannuttaminen sanastotyössä

Päivi Pasanen

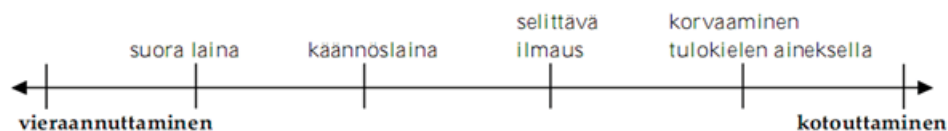
Itä-Suomen yliopisto

ABSTRACT

The concepts of domestication and foreignisation are well-known in translation studies. In the context of terminology work, these concepts have not been topical, since terminology work is not the same as translating, although these fields of human communication are closely related to each other. Therefore, a terminologist compiling glossaries does not apply translation strategies in the first instance. Instead, she or he applies concept analysis, the aim of which is to clarify concept relations and characteristics. This paper addresses the question whether domestication and foreignisation are valid concepts in the context of terminology work and, if the answer is yes, in what way they express themselves.

1 JOHDANTO

Käännöstieteessä kotouttaminen määritellään kohdetekstin muokkaamiseksi niin, että siitä saadaan kohdekulttuurin odotusten, normien ja konventioiden mukainen. Vieraannuttaminen on käännösstrategia, jonka mukaan käännöksessä halutaan tuoda esiin sellaiset lähdetekstin elementit, jotka ovat vieraita tulokielessä ja tulokulttuurissa. (Sunnari 2006: 28; Kwieciński 2001: 13–15.) Kotouttaminen ja vieraannuttaminen sijoittuvat käännösstrategioita kuvaavan jatkumon vastakkaisiin ääripäihin. Seuraava kaavio on yksinkertaistettu malli Nathalie Ramiéren (2006: 156) käännös menetelmiä kuvaavasta kaaviosta:

Kaavio 1: Kotouttavat ja vieraannuttavat käännös menetelmät (Ramière 2006: 156; ks. myös Harvey 2000: 2–6; Kwieciński 2001: 157–165)

Ramière (2006: 158) toteaa kuitenkin, että käännös menetelmiä on vaikea sijoittaa tälle jatkumolle ja että se pitäisi korvata pragmaattisemmalla lähestymistavalla. Kwieciński (2001: 13–15) puolestaan kuvailee asteikkoa kvalitatiiviseksi, subjektiiviseksi ja kontekstisidon-

naiseksi. Lisäksi käsitykset siitä, mikä on kotouttamista ja mikä vieraannuttamista, vaihtelevat kulttuuritilanteesta ja historiallisesta tilanteesta riippuen (Venuti 2008: 20). Venutin mukaan (2008: 19) käännösmenetelmien luokittelu on vaikeaa, koska silloin, kun kääntämistä tarkastellaan kotouttamisen ja vieraannuttamisen näkökulmasta, liikutaan selkeästi asenteiden alueella. Puutteistaan huolimatta asteikko antaa kuitenkin jonkinlaisen lähtökohdan luokittelulle.

Sanastontekijää kiinnostaa Venutin maininta (2008: 34), että kääntämisen teoriaan ja käytäntöön eniten vaikuttanut humanistinen kääntäminen on viitoittanut teknisen kääntämisen suunnan kotouttavaksi, eikä teknisten tekstien kääntäjällä ole mahdollisuutta tehdä valintaa kotouttamisen ja vieraannuttamisen välillä. Tekniset tekstit on alistettu viestinnän tarpeisiin, mistä seuraa, että ne on käännettävä kotouttavasti. Laajasti tulkittuna tämä näkemys koskee myös muiden kuin tekniikan erikoisalojen kieltä, sillä tietyn erikoisalan kielen on täytettävä ennen kaikkea oman erikoisalansa viestinnän tarpeet. Jos sama kotouttamisen vaatimus koskee myös erikoisaloilla tehtävää sanastotyötä, voidaan kysyä, onko sanastotyön tekijällä ylipäätään mahdollisuutta valita kotouttamisen ja vieraannuttamisen välillä? Tämän kysymyksen pohdinta on jäänyt vähälle huomiolle toisestakin syystä. Erikoiskieliä ei pidetä kulttuurisidonnaisina (Bergenholtz 2006: 2). Kotouttamisen ja vieraannuttamisen pohdintaa ei siksi ole pidetty tarpeellisena erikoiskielen sanastotyön yhteydessä. Tässä artikkelissa etsin vastausta kysymykseen, mitä sanastontekijän tulisi ottaa huomioon, kun sanastotyötä tarkastellaan kotouttamisen ja vieraannuttamisen näkökulmasta. Kuvaan ensin lyhyesti sanastotyöprosessia. Seuraavaksi tarkastelen erilaisia terminmuodostustapoja ja esitän luettelon vieraannuttamisen syistä ja kotouttamisen perusteista. Lopuksi pohdin kotouttamista ja vieraannuttamista sanaston tekijän eettisenä kysymyksenä.

2 SANASTOTYÖPROSESSI PÄHKINÄNKUORESSA

Aloite sanaston tekemiseksi syntyy, kun erikoisalalla on herännyt tarve selkiyttää käsitteiden sisältöä ja termien käyttöä. Sanastotyössä rakennetaan ensin käsitejärjestelmät erikseen eri kielille ja muotoillaan määritelmät. Sitten käsitejärjestelmiä verrataan keskenään ja katsotaan käsitteiden vastaavuudet. Kotouttamista ja vieraannuttamista sanaston tekijä joutuu pohtimaan siinä vaiheessa, kun mietitään tulokielisiä termivastineita. Neljubinin (Нелюбин 2008: 145–146; vrt. Kalliokuusi & Seppälä 1999: 79) mukaan vastaavuuksille on kolme mahdollisuutta:

- 1) Toisen kulttuurin käsitteelle on vastine ja termi omassa kielessä.
- 2) Toisen kulttuurin käsitteelle ei ole vastinetta mutta termi on.
- 3) Toisen kulttuurin käsitteelle ei ole vastinetta eikä termiä.

Tähän luetteloon voisi lisätä neljännen vaihtoehdon:

- 4) Käsite tulee kieleen uutena ja termi seuraa mukana.

Kalliokuusen ja Seppälän (1999: 79) mukaan 1. vaihtoehdon mukainen tilanne on harvinaisen, kun taas 3. vaihtoehdon tilanne ei sitä ole. Terminologia tarvitaan 3. vaihtoehdos-

sa, jossa käsitettä nimeävä termi puuttuu tulokielessä, ja 4. vaihtoehdossa, jossa käsitettä nimeävä termi on vielä vakiintumaton. Näissä tapauksissa terminologilla tai kääntäjällä on ainakin teoreettinen mahdollisuus vaikuttaa siihen, miten käsitettä aletaan nimittää tai mikä vaihtoehdoista nimityksistä vakiintuu käyttöön.

3 TERMINMUODOSTUSTAVAT

Terminmuodostustavat on kuvattu esimerkiksi *Sanastotyön käsikirjassa* (1988: 83–98). Ensimmäisenä terminmuodostustavoista mainitaan **termittäminen**, jossa yleiskielen sana otetaan termiksi. Koska termittämisessä käytetään oman kielen sanavaroja, se on kotouttava tapa. Se on myös suositeltava tapa, koska näin muodostetuilla termeillä on monta hyvän termin ominaisuutta (ks. *Sanastotyön käsikirja* 1988: 74–80). Omakielisyyden lisäksi termittämällä muodostetut termit ovat produktiivisia, kielellisesti moitteettomia sekä helppoja ääntää, kirjoittaa ja taivuttaa. Lisäksi ne ovat läpikuultavia, eli termistä ikään kuin näkyy läpi käsitteeseen, sen tärkeimpiin käsitepiirteisiin. Väitöstutkimukseni aineistoon kuuluneessa merenkulun turvallisuustermistössä termittämällä muodostettuja termejä ovat esimerkiksi *jakelu*, *kulku*, *kuljetus* ja *liikenne* (ks. *Pasanen* 2009: 302–303). Nämä termit ovat myös lyhyitä, kuten muutkin yleiskieliset termit usein ovat. Termittämällä muodostetussa termissä on kuitenkin aina mukana myös sen yleiskielinen merkitys. Se lisää läpinäkyvyyttä, mutta voi olla myös rasite, erityisesti jos sanalla on monta yleiskielistä merkitystä. Tällaisia termejä ovat esimerkiksi *rasitus* lakikielessä, *selvitys* palontorjunnassa ja *erä* laadunvalvonnassa (*Sanastotyön käsikirja* 1988: 84).

Toinen yleinen terminmuodostustapa on **yhdistäminen**. Se on kotouttava, jos siinä käytetään oman kielen sanavaroja ja termit noudattavat kielelle tyypillisiä syntaktisia rakenteita. Suora lähdekielen käytäntöä noudattava yhdistäminen on kuitenkin vieraannuttavaa. Esimerkiksi englanninkielisestä lyhenteestä ja suomenkielisestä sanasta muodostettu *SaaS-palvelut* on vieraannuttava ja läpinäkymätön muille, kuin tietotekniikan erikoisalaa tunteville. Sen tilalle onkin ehdotettu suomen sanoista yhdistämällä muodostettuja termejä *verkkosovelluspalvelu* tai *sovelluspalvelu* (*Terminfo* 1/2009: 18). Yhdistämällä muodostetut termit ovat tarkkoja, mutta niistä tulee helposti pitkiä ”sanahirviöitä”, jotka ovat hankalia käyttää varsinkin puheessa, kuten termit *suurnopeusturbogeneraattorisyöttöpumppu* ja *valoputkiurakointipätevyystutkintotodistus* osoittavat. Yhdyssana- tai sanaliittotermit täyttävät johdonmukaisuuden vaatimuksen. Termijärjestelmä on johdonmukainen, jos alakäsitteen nimityksen osana on yläkäsitteen nimitys. Esimerkiksi termissä *tekijänoikeuslisenssi* on osana yläkäsitettä nimeävä termi *lisenssi*. Johdonmukaisuus kärsii, jos termijärjestelmän eri tasoilla on käytössä sekä omakielisiä että vierasperäisiä termejä. Hyvän termin ominaisuuksista yhdyssana- tai sanaliittotermit täyttävät myös läpikuultavuuden vaatimukset. Esimerkiksi termissä *pyrolyysiöljy* näkyy menetelmä, jota öljyn tuotantoprosessissa käytetään.

Kolmas suomen kielessä tyypillinen terminmuodostustapa on **johtaminen**. Suomen kielessä on noin 200 johdinta (esimerkiksi teon välinettä osoittava johdin *-in: palvelin, se-lain*; tekemistä osoittava *-minen: ulkoistaminen, sisäistäminen*; teon tulosta osoittava *-us/ys: tekstitys, lääkemääräys*). Myös johtamisessa käytetään oman kielen rakenteeseen kuuluvia terminmuodostuskeinoja, ja siksi se on kotouttava keino. Hyvän termin ominaisuuksista produktiivisuus eli soveltuvuus johdosten muodostamiseen edellyttää kotouttamista, kos-

ka kotoperäiset termit saavat suomen kielen johdoksia notkeammin kuin vierasperäiset termit. Esimerkiksi biopolttoainetermit *hake* ja *murske* on johdettu verbeistä *hakata* ja *murskata*. Johtamalla on muodostettu myös näiden polttoaineiden tuotannossa käytetyt laitteet *hakkuri* ja *murskain*. Johtamisen avulla pitkistä termeistä saadaan lyhyempiä. Esimerkiksi *selain* on lyhyempi kuin *selausohjelma*. Kotouttava ja sääntöjen mukaan johtamalla muodostettu termi voi kuitenkin olla epäonnistunut, jos termi luo haitallisia mielikuvia. Esimerkiksi takavuosina erästä auton lisälaitetta nimeävä englanninkielinen termi *spoiler* sai kotoisen vastineen *tärväin*. Termi on läpikuultava, sillä lisälaitteen tehtävä on ”pilata” haitallinen ilmapvirtaus. Jostakin syystä termi ei kuitenkaan vakiintunut kieleen.

Lainaaminen on vieraannuttava käännösomenetelmä ja vieraannuttava terminmuodostustapa (ks. kaavio 1). Jos uusien käsitteiden nimeämisessä pyritään läpikuultavuuteen, on selvää, että suora laina tai edes käännöslaina ei ole hyvä termi. Termin luojan on siis valittava kotouttava strategia, tarkasteltava käsitteen käsitepiirteitä ja muodostettava termi tulokielen aineksista niin, että ainakin yksi (tärkein) käsitepiirre selviää termistä. Termejä lainataan vieraista kielistä uuden käsitteen mukana. Lainatermejä on perusteltu sillä, että ne helpottavat kansainvälistä viestintää. Esimerkiksi lääketieteessä klassisten kielten aineksia on niiden kansainvälisyyden vuoksi käytetty perinteisesti uusienkin termien rakennusosina (Nuopponen & Pilke 2010: 69–70). Erikoisalan kansainvälisyys ja käyttäjäjoukon suppeus lisäävät erikoislainojen ja sitaattilainojen käyttöä. **Erikoislainoissa** kirjoitus- ja äänneasu on mukautettu tulokieleen: esimerkiksi *sensori*, *vertikaalinen integraatio*, *navigointi*, *operaattori* ovat suomen kieleen mukautettuja erikoislainoja (Pasanen 2009: 303–304). Tähän ryhmään kuuluvat myös termit, jotka on lainattu venäjän kieleen osittain tai kokonaan translitteroimalla (*транспондер*, *порт*; Pasanen 2009: 307).

Sitaattilainoissa kirjoitus ja ääntäminen noudattavat alkukieltä. Esimerkiksi väitöstutkimukseni (Pasanen 2009) suomenkieliseen termilistaan valitut merenkulun termit *Allied Services* ja *Vessel Traffic Service* ovat sitaattilainoja. Tutkimusaineistossani oli kuitenkin loppujen lopuksi vähän sitaattilainoja, jos englanninkielisiä lyhenteitä ei lasketa sitaattilainoiksi. Mielenkiinnosta listasin äskettäin ilmestyneen *Sosiaalisen median sanaston* (ks. Kosunen 2010) sisältämien 62 käsitteen suositeltavat nimitykset ja laskin, kuinka moni niistä on kokonaan tai osittain vierasperäinen. Tulokseksi sain, että vierasperäisiä terminosia on kolmanneksessa nimityksistä. Tällaisia termejä ovat esimerkiksi *blogi*, *podcast-lähetys* ja *wikisivusto*.

Käännöslainoissa alkukielisen termin rakenne pääosin säilytetään mutta termin osat käännetään omalle kielelle. Sosiaalisen median sanastohankkeessa termille *social media* oli kaksi vastine-ehdotusta: *sosiaalinen media* ja *yhteisöllinen media*, jotka kumpikin ovat käytössä suomen kielessä. Vastine-ehdotuksista *yhteisöllinen media* on omakielisempi ja selkeämpi, mutta valinta kohdistui *sosiaaliseen mediaan*, koska Googlen osuma-asteikolla mitattuna *sosiaalinen media* on vakiintuneempi (Kosunen 2010: 10)! Mielenkiintoista on, että sanasto-työryhmä ei kyseenalaistanut *media*-sanana käyttöä terminosana.

Käännöslainat ovat tavallisia aloilla, joilla kansainväliset yhteydet ovat tärkeitä. Käännöslainat vaikuttavat kotouttavalta terminmuodostusmenetelmältä, mutta vaarana on termin läpikuultavuuden heikkeneminen. Esimerkiksi englanninkielisestä tietotekniikan termistä *agile software development* käännöslainana suomen kieleen tuodussa termissä *ketterä ohjelmistokehitys* on käytetty englannin mallin mukaisesti adjektiivia *ketterä*, jonka merkitys on: kevyesti, joustavasti, notkeasti liikkuva, sukkela, vikkela (MOT Kielitoimiston

sanakirja 2.0). Adjektiivilla on totunnaisesti kuvattu konkreettisten olioiden, kuten ihmisen, eläimen tai kulkuneuvon, tapaa liikkua. Lyhyessä ajassa ketterästä on tullut muoti-sana, eikä sen käyttöala rajoitu liikkumaan kykenevien olioiden kuvailuun. Google-haku sanalla *ketterä* tuottaa esimerkiksi sanaliitot *ketterä kehitys*, *ketterä menetelmä*, *ketterä projektipäällikkö*, *ketterä korjausmalli*, *ketterä hinnoittelumalli*, *ketterä strategia*, *ketterä projekti*, *ketterä testaus*, *ketterä kehittäjä* ja *ketterä tarjouspyyntö*.

Läpikuultavuus voi olla harhaanjohtavaa ja luoda termistä haitallisia mielikuvia. Näin voi käydä, jos tietotekniikan englanninkielisen termin *cloud computing* alkuosa korvataan osittain suoralla käännöslainalla *pilvipalvelu*. Haitallinen mielikuva voi syntyä esimerkiksi seuraavasta sähköisesti julkaistun artikkelin otsikosta: *Pilveä kannattaa jo kokeilla* (Pentikäinen 2009). Tietotekniikan termien sanastotyöryhmä ehdottaakin suomenkieliseksi vastineiksi *tietotekniikan resurssipalvelua* tai *etäresurssipalvelua*. (Terminfo 1/2009: 18; ks. myös Nuopponen & Pilke 2010: 71.)

Läpikuultavuuden heikkenemisen tuoman vierauden tunteen lisäksi käännöslainojen ongelmana on synonyymien runsaus. Ilmiö selittyy sillä, että yhdelle lähtökielisellemme termille on monta mahdollista käännösvastinetta. Kun tekstin tuottajat, esimerkiksi kääntäjät, valitsevat mahdollisten käännösvastineiden joukosta eri vastineet ja ryhtyvät käyttämään niitä teksteissään, on sekaannuksen siemen kylvetty. Esimerkiksi *Englantilais-venäläis-suomalaisen projektisanaston* tekijät löysivät eri lähteistä englannin termille *activity schedule* venäjänkieliset vastineet *график действий*, *расписание мероприятий*, *график мероприятий*, *план действий* ja *план мероприятий* sekä suomenkieliset vastineet *toimenpideaikataulu*, *toimenpidesuunnitelma* ja *toiminta-aikataulu* (Karvanen & Paasonen 2001: 11).

Pyrkimys taloudellisuuteen on kielessä oleva ominaisuus. Erikoisalan kieltä käyttävät muodostavatkin pitkistä termeistä mieluusti lyhenteitä tai korvaavia termejä. (Nuopponen & Pilke 2010: 66.) Näin on muodostunut metsäalan termi *moto*, joka on lyhyt muoto termistä *monitoimikone* (Kudasheva & Kudashev 2008: 302). **Lyhentäminen** on vieraannuttava terminmuodostustapa, jos lyhenne muodostetaan englannin termistä, kuten suomen kielessä usein tehdään. Esimerkiksi merenkulun termien *ECDIS*, *EEZ/LRT-järjestelmä*, *SAR*, *UAIS-tukiasema* ja *VTS-toiminta* sisältämät lyhenteet on muodostettu englanninkielisistä sanoista ja lainattu suomeen sellaisenaan. Tutkimukseeni liittyvässä suomalaisten asiantuntijoiden kokoamassa termilistassa on yhteensä 16 VTS-alkuista suomenkielistä termiä (Pasanen 2009: 305).

4 MIKSI VIERAANNUTTAMISTA TAPAHTUU?

Sanastotyön standardien ja periaatteiden mukaan omakielisyys on hyvän termin piirre kielestä riippumatta (ks. esim. ISO 704: 2000 (E): 27; Sanastotyön käsikirja 1988: 79). Suomen kielessä on 1800-luvulta saakka ollut tavoitteena puhdaskielisyys, ja se on ulottunut erikoisalojenkin kieleen. Kotouttamiselle sanastotyössä on siis vahvat perusteet. Miksi kuitenkin vieraannutetaan? Vierasperäiset nimitykset tulevat puhekielen kautta kieleen ja siirtyvät myös kirjoitettuun kieleen. Vieraskielinen nimitys saattaa jäädä elämään, vaikka käsite myöhemmin saisi omakielisen nimityksen. Esimerkiksi *harvesteri* on vieraskielinen nimitys *hakkuukoneelle*. Venäläinen termivastine on *валочно-сучкорезно-раскряжевичная машина*, josta on käytännön syistä muodostettu lyhennetermi *ВСПМ*. Englanninkielinen

termi *zapеcмep* on kuitenkin siirtynyt myös venäjään. (Kudasheva & Kudashev 2008: 109, 101.) Vieraannuttavia termejä ei aina edes haluta karsia kielestä. Ilmiölle voidaan esittää ainakin seuraavat perustelut:

- Vieraannuttavat termit ovat hyväksi kielelle, sillä ne laajentavat sanavarastoa (Venuti 2008: 266; ks. myös Stenvall 1999: 58).
- Vieraannuttavat termit lähentävät pientä kieltä suuriin kieliin. Vieraannuttavien termien käyttöä perustellaan pragmaattisilla syillä eli termien kansainvälisyydellä (Stenvall 1999: 60).
- Vieraannuttava muodollinen vastine on hyvä, koska se läpäisee takaisin kääntämisen testin (Harvey 2000: 3, 4, 6).
- Muodollinen vastine on tunnistettavissa lähtötekstistä (Harvey 2000: 4) ja se erottuu muista termeistä. Erottuvuus on kuitenkin suhteellista ja heikkenee, jos suurin osa tietyn erikoisanalan termeistä alkaa olla vieraskielisiä.
- Vieraannuttava termi on paikallaan silloin, kun käsitettä ei ole tulokulttuurissa (esimerkiksi *sovhoosi*, *kolhoosi*).
- Vieraannuttavalla termillä voidaan välttää negatiiviset konnotaatiot eli mielikuvat, joita sana herättää (Sunnari 2006: 28).
- Vieraannuttamalla pyritään käsitteelliseen tarkkuuteen (Stenvall 1999: 60). Harvey (2000: 2) arvostelee sanakirjoja ja sanastoja liiallisesta kotouttamisesta tarkkuuden kustannuksella. Hän suosittelee selittäviä käännöksiä tulokielisten termien sijaan (Harvey 2000: 3).
- Vieraannuttavalla termillä on tietty statusarvo, sillä vieras mielletään hienommaksi kuin kotikutoinen (Stenvall 1999: 61).

5 MIKSI PITÄISI KOTOUTTAA VIERAANNUTTAMISEN SIJASTA?

- Maallikolle muodollinen, vieraannuttava vastine voi olla hämärä ja siitä voi tulla jopa petollinen ystävä (Harvey 2000: 4). Tällainen termi on esimerkiksi tietotekniikan termi *pilvipalvelu*.
- Vieraannuttava vastine on enemmän uskollinen kirjaimelle kuin sielulle (Harvey 2000: 5) (esimerkiksi *ketterä kehitys*!).
- Kotouttaminen myöhemmässä vaiheessa on hankalaa (Stenvall 1999: 60). Vieraannuttavat ja kotouttavat termit jäävät elämään rinnakkain ja niiden luullaan kuvaavan eri käsitteitä (esimerkiksi *harvesteri* ja *hakkuukone*, *benchmarking* ja *kaltaisvertailu*).
- Omakielinen termi on aina läpinäkyvämpi kuin vierasperäinen (Nuopponen & Pilke 2010: 68). Vieraannuttaminen on tarkoituksellista läpinäkyvyyden heikentämistä, sisäpiirin juttuja, joilla halutaan osoittaa tiettyyn ryhmään kuulumista. (*VTS*, *benchmarking*). Vieraannuttavat termit heikentävät kansalaisten tasa-arvoa kielenkäyttäjinä (Stenvall 1999: 60).
- Vierasperäisten termien käyttöä hankaloittavat horjuva kirjoitusasu (englannin lyhenteen liittäminen suomen sanoihin yhdysmerkillä tai ilman), ääntämisen ja taivuttamisen hankaluus (*franchising*), tyylivärittömyys sekä johtamisen ja yh-

distämisen ongelmallisuus (Stenvall 1999: 60–61). Kieli on kuitenkin mukautuva. Nuopponen ja Pilke (2010: 69) ovat huomanneet, että ruotsin kielessä englanninkielisten lainatermien taivutus noudattaa joskus englannin taivutusta, esimerkiksi *logo* on monikossa englannin kielen mukaisesti *logos* eikä ruotsin mukaisesti *logosar*.

- Kotouttaminen sopii maallikoille tarkoitettuihin sanastoihin, joissa läpinäkyvyys on tärkeämpi kuin tarkkuus (vrt. Harvey 2000: 3; Stenvall 1999: 60)
- Kuvaileva vastine on läpinäkyvä ja helppo muistaa. Sitä voi pitää kompromissina lähtö- ja tulokielen välissä. (Harvey 2000: 6).

Sekä kotouttamiselle että vieraannuttamiselle on siis olemassa monta perustetta, ja kumpaakin luetteloa voisi varmasti vielä täydentää lisäperusteilla. Terminologi tai kääntäjä onkin vaikean valinnan edessä aina, kun uudelle käsitteelle on luotava termi. Strategian valinta riippuu myös lähdekielen ja lähdekulttuurin suhteesta kohdekieleen ja kohdekulttuuriin. Pienissä kielissä vieraannuttavat käännökset ja vieraannuttavat termit ovat tavallisia, mutta esimerkiksi Kanadassa systemaattista kotouttavaa käännostrategiaa ja termityötä on käytetty välineenä vähemmistökielen (eli ranskan) aseman vahvistamisessa (Harvey 2000: 4). Erikoisalojen viestintä on kuitenkin niin kansainvälistä ja uusia käsitteitä tulee erikoisalojen kieleen niin usein, ettei tietoinenkaan termistön kotouttaminen riitä säilyttämään erikoisalojen termistöjä omakielisinä.

6 LOPPUPÄÄTELMÄT

Tässä artikkelissa olen tarkastellut käännöstieteestä tuttuja kotouttamisen ja vieraannuttamisen käsitteitä sanastotyön näkökulmasta ja todennut, että sekä kotouttamiselle että vieraannuttamiselle löytyy perusteita. Haluan rohkaista sanastontekijöitä ja kääntäjiä käyttämään monipuolisesti terminmuodostuskeinoja ja pohtimaan ratkaisuvaihtoehtoja kotouttamisen ja vieraannuttamisen näkökulmasta unohtamatta, että nämä käsitteet ovat asenteisiin sidottuja. Viime kädessä ratkaisu riippuu erikoisalan viestinnällisistä näkökohdista ja tarpeista. Vaakakupissa painavat toisaalta alan kansainvälisyys, joka kallistaa kuppia vieraannuttamisen puolelle, ja toisaalta erikoisalan tarve viestiä maallikoille. Esimerkiksi lääketieteen ja tietotekniikan alalla viestinnällä on selkeästi kahtalainen tarve.

Mihin terminologi tai kääntäjä voi perustaa ratkaisunsa? Yksi ohjenuora on hyvän termin ominaisuuksien luettelo, joka on kansainvälisesti hyväksytty. Sitä on sovellettava pragmaattisesti, niin että tavoitteena on ennen kaikkea erikoisalan viestinnän sujuvuus.

KIRJALLISUUTTA

- Bergenholtz, H. 2006. Concrete treatment of culture-bound terms and collocations in translational dictionaries. Saatavissa: www.cttic.org/ACTI/2006/papers/Bergenholtz.pdf [viitattu 15.9.2010].
- Harvey, M. 2000. A Beginner's Course in Legal Translation: the Case of Culture-bound Terms. Saatavissa: www.tradulex.org/Actes2000/harvey.pdf [viitattu 15.9.2010].
- ISO 704: 2000(E) = International Standard ISO 704. Terminology work – Principles and methods. Second edition. Geneva: International Standardization Organization.
- Kalliokuusi, V. & Seppälä, K. 1999. Vastinetyö sanastoprojektissa. Teoksessa: K. Kuhmonen (toim.) Toimikunnista termitalkoisiin. 25 vuotta sanastotyön asiantuntemusta. Helsinki: Tekniikan Sanastokeskus, 77–90.
- Karvanen, J. & Paasonen, P. 2001. Englantilais-venäläis-suomalainen projektisanasto. Kansainvälisen viestinnän laitoksen julkaisuja 1. Savonlinna: Joensuun yliopisto.
- Kosunen, R. 2010. Ystävyyden tulkinnasta – sosiaalisen median termit kolmella kielellä. Kääntäjä 6/2010, 10.
- Kudasheva, I. & Kudashev, I. 2008. Suomalais-venäläinen metsäsanakirja. Helsinki: Metsäkustannus.
- Kwieciński, P. 2001. Disturbing strangeness. Foreignisation and domestication in translation procedures in the context of cultural asymmetry. Toruń: Edytor.
- MOT Kielitoimiston sanakirja 2.0, 2008. Internetversio. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 149. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Kielikone Oy.
- Nuopponen, A. & Pilke, N. 2010. Ordning och reda. Terminologilära i teori och praktik. Stockholm: Norstedts.
- Pasanen, P. 2009. Merenkulun turvallisuuden koetinkiviä. Terminologisen tiedon poiminta teksteistä. Helsinki University Translation Studies Monographs 5. Helsinki: Yliopistopaino.
- Pentikäinen, J. 2009. Pilveä kannattaa jo kokeilla. Saatavissa: www.tietoviikko.fi/taustat/article251551.ece [viitattu 25.1.2011].
- Ramière, N. 2006. Reaching a Foreign Audience: Cultural Transfers in Audiovisual Translation. The Journal of Specialised Translation. Issue 6/July 2006, 152–166.
- Sanastotyön käsikirja 1988. Soveltavan terminologian periaatteet ja työmenetelmät. SFS-käsikirja 50. TSK 14. Helsinki: Suomen Standardisoimisliitto SFS ja Tekniikan Sanastokeskus.
- Stenvall, E. 1999. Vierassanoilla sijansa. Teoksessa: K. Kuhmonen (toim.) Toimikunnista termitalkoisiin. 25 vuotta sanastotyön asiantuntemusta. Helsinki: Tekniikan Sanastokeskus, 58–61.
- Sunnari, M. 2006. Kääntäjän ja tulkin kielitaito. Teoksessa: J. Tommola (toim.) Kieli ja kulttuuri kääntäjän työvälineinä. Turku: Turun yliopisto, 25–36. Saatavissa: www.hum.utu.fi/oppiaineet/englantilainenfilologia/exam/Sunnari.pdf [viitattu 8.9.2010].
- Terminfo 1/2009. 18 (Termiharava).
- Venuti, L. 2008 (1995). The Translator's Invisibility. A History of Translation. Second Edition. London and New York: Routledge.
- Нелюбин, Л. Л. 2008. Толковый переводоведческий словарь. Пятое издание. Москва: «Флинта/Наука».

Дихотомии переводческих стратегий в работах западных и российских теоретиков перевода

Ханну Кемппанен

Университет Восточной Финляндии, Йоэнсуу

ABSTRACT

This paper examines the role of the concepts *domestication* and *foreignisation* in Russian translation studies. The starting point of the study comes from observations on the rare use of these terms in Russian translation studies literature. The first aim of the study is to find out whether there are any grounds for the claim that Venuti's dichotomy has a marginal position in Russian translation studies. Secondly, the study aims at examining whether analogous binary oppositions are used instead of *domestication* and *foreignisation*. The material of the analysis consists of books on translation theory, textbooks focusing on the practice of translation, scholarly articles published as conference proceedings and articles in *Mosty*, a journal for translators. The analysis shows an infrequent use of the concepts of domestication and foreignisation in Russian translation studies. Instead, the question of translation strategies is discussed by using the dichotomy of free and literary translation. Traditionally Russian translation studies scholars have taken a critical attitude towards literal translation and they still do so. There are however defenders of this strategy as well.

1 ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Природа перевода по сути своей бинарна. В процесс перевода вовлечены два языка, две культуры, два текста. Этим объясняется и то, что процедуры, связанные с переводом, часто описывались с помощью противопоставлений и оформлялись в виде дихотомий (Галеева 2006: 127). Одной из основных дихотомий, представленных в переводоведческих исследованиях, являются переводческие стратегии. Теоретики перевода имеют давнюю традицию рассматривать перевод как реализацию одной из двух противопоставленных стратегий. Одна из них направлена на встраивание переводного текста в массив текстов на языке принимающей культуры до такой

степени, что читатель текста даже не узнает в нем перевода. Противоположная стратегия, в свою очередь, ориентирована на импорт языковых и культурных элементов, характерных для исходного текста.

В течение двух последних десятилетий одним из самых влиятельных инициаторов дискуссии о переводческих стратегиях является американский переводовед Лоуренс Венути (Venuti 1995). Две основные стратегии перевода он обозначил терминами *доместикация* (*domestication*) и *форенизация* (*foreignisation*). Л. Венути активно выступает за применение форенизирующей стратегии, критикуя в своих исследованиях (Venuti 1991, 1992, 1995, 1998) главным образом американскую традицию перевода, которая, на его взгляд, имеет ярко выраженный доместицирующий характер. В качестве основного источника своих идей Л. Венути называет немецкого романтика, теолога и переводчика Ф. Шлейермахера (Schleiermacher 1992 [1813]) и французского теоретика перевода и переводчика А. Бермана (Berman 2000 [1985]).

Противопоставление двух основных стратегий, предложенное Л. Венути, отнюдь не новость в истории переводоведения. Его можно рассматривать как продолжение дискуссии о свободном и буквалистском переводе: Ю. Найда (Nida 1964) обсуждает этот вопрос в терминах *динамическая* и *формальная эквивалентность*, П. Ньюмарк (Newmark 1981: 62) противопоставляет коммуникативный и семантический перевод. Можно также включить в список подобных противопоставлений дихотомию *открытого* и *закрытого* перевода, предложенную Ю. Хаус (House 1977). Дж. Кёрнс (Kearns 2008: 284) называет подобные противоположные стратегии глобальными.

Настоящее исследование проводилось в рамках научного проекта под названием «С русского на финский, с финского на русский. Перевод в мультикультурном обществе». В осуществлении проекта участвуют исследователи из Университета Восточной Финляндии и Петрозаводского государственного университета. Проект нацелен на поиск методов операционализации понятий *доместикация* и *форенизация*. Толчком для исследования стали наши наблюдения над российской переводоведческой литературой, которые дали основу для предположения о редком использовании в российской традиции этого концептуального противопоставления. Итак, цель настоящей работы – выяснить, есть ли основания для утверждения о том, что вопрос о доместикации и форенизации не входит в круг основных тем, обсуждаемых российскими переводоведами. Нашей целью является также выяснение того, используются ли вместо названной дихотомии какие-нибудь другие противопоставления для обозначения глобальных стратегий, выбираемых переводчиками.

2 ПОНЯТИЯ «ДОМСТИКАЦИЯ» И «ФОРЕНИЗАЦИЯ»

Под доместикацией подразумевается «одомашнивание» текста при переводе. По словам Л. Венути (Venuti 1992, 1995), доместикация – это переводческая практика, при которой чужие для принимающей культуры элементы заменяются более знакомыми. «Доместицированный» перевод характеризуется доминированием лингвистических, этнических, идеологических черт принимающей культуры, гладкостью стиля, т. е. естественностью синтаксиса, однозначностью и современностью изложения, лингвистической последовательностью. Свойственна «доместицированному»

переводу также «прозрачность», проявляющая себя в избегании неидиоматических выражений, многозначности, архаизмов, жаргона, повторов, иными словами, в имитации текстов принимающей культуры.

«Форенизация» представляет собой противоположную доместикации стратегию перевода. Л. Венути (Venuti 1992: 11) определяет ее как переводческую практику, при которой на чужих для принимающей культуры элементах делается особый акцент. «Форенизирующий» перевод отличается доминированием лингвистических, этнических, идеологических черт исходной культуры, сопротивлением нормам гладкости стиля, незамаскированностью фигуры переводчика.

3 МАТЕРИАЛ ИССЛЕДОВАНИЯ

Исследование строится на анализе российской переводоведческой литературы. Материалом служат публикации разного типа: 1) монографии по переводоведению, 2) сборники статей, 3) статьи из журнала переводчиков «Мосты», 4) научные статьи, опубликованные в Интернете.¹ Количество проанализированных публикаций составляет в общей сложности 912 единиц, из них 50 монографий, остальное – статьи в сборниках и журналах, а также интернет-публикации.

При подборе материала выяснилось, что в российской переводоведческой литературе среди монографий доминирует жанр учебного пособия, что говорит об их практической ориентации. Книги этого жанра отличаются друг от друга объемами теоретических разделов. В теоретической части пособий обычно дается введение в некоторые основные понятия, связанные с переводом, такие как, единицы перевода, предпереводческий анализ текста, трансформации при переводе. Вопросы перевода обсуждаются в книгах этого жанра на уровне конкретной языковой пары, чаще всего на основе русского и английского языка. В них приводится много примеров конкретных переводческих решений, даются задания для перевода.

Наряду с учебными пособиями публикуются и монографии с теоретическим уклоном: однако провести четкую границу между чисто научной и учебной литературой весьма сложно. Книги по теории перевода часто сопровождаются разделами практического характера и могут использоваться для учебных целей в университетском переводоведении.

Помимо монографических изданий, анализу подвергались и статьи по переводоведению, отличающиеся друг от друга по формату издания. Первая группа – это материалы конференции «Федоровские чтения», в которых обсуждаются в основном вопросы теории перевода, хотя встречаются и темы с практическим уклоном. Всего нами было рассмотрено 490 статей из семи сборников, выпущенных с 2000 по 2009 г. Вторую категорию статей составляют материалы, опубликованные

¹ В материал для анализа включалась та современная переводоведческая литература, которая была опубликована в России после появления основных исследований Л. Венути (Venuti 1991, 1992, 1995, 1998). Она была в основном приобретена в рамках проекта «С русского на финский, с финского на русский: перевод в мультикультурном обществе». Материал ни в коем случае не является исчерпывающим, но он достаточно репрезентативен для того, чтобы дать общую картину о применении концептов доместикация и форенизация в российском переводоведении.

в журнале «Мосты». Нами было проанализировано в общей сложности 372 статьи из 26 номеров этого журнала, опубликованных с 2004 по 2010 год. Большая часть этих статей фокусируется на обсуждении конкретных вопросов переводческой практики, но наряду с ними рассматриваются и теоретические проблемы. Последняя категория состоит из материалов, опубликованных в Интернете. В этом случае мы ограничились анализом только тех материалов, которые были найдены с помощью поисковых систем по ключевым словам «доместикация» и «форенизация», причем отбирались статьи только научного характера, т. е. материалы блогов, чатов и других видов социальных медиа-сетей не принимались во внимание.

4 РЕЗУЛЬТАТЫ АНАЛИЗА: «доместикация» и «форенизация» в российском переводеведении

Анализ материала показал, что разные источники сильно отличаются друг от друга по употреблению терминов *доместикация* и *форенизация*. В книгах по теории перевода и учебных пособиях по переводу данные термины полностью отсутствуют. В статьях из сборников понятия *доместикация* и *форенизация* также не встречаются.

С журналом «Мосты» дело обстоит по-другому: эта концептуальная оппозиция упоминается в пяти статьях: дважды у А. Л. Борисенко (№ 2 за 2007 г. и № 1 за 2008 г.) и дважды у В. К. Ланчикова (№ 3 за 2007 г. и № 1 за 2008 г.). Статьи А. Л. Борисенко и В. К. Ланчикова представляют собой интересную дискуссию между двумя переводоведами с разными взглядами на переводческие стратегии. А. Л. Борисенко (2007) выступает со смелой критикой *доместицирующего* перевода и даже ставит под вопрос прескриптивный подход советских и российских теоретиков к выбору стратегий перевода. По ее словам, в российском переводеведении дискуссия о возможности использования *форенизирующей* стратегии не ведется, а попытки применения этой стратегии оцениваются крайне негативно. Вопрос о том, бывают ли такие ситуации, в которых использование *форенизирующей* стратегии было бы оправданно, вообще не обсуждается.

В. К. Ланчиков (2007) резко выступает против позиции А. Л. Борисенко, критикуя ее за то, что она не знает классиков российского переводеведения. Очевидно, что Ланчикову не нравится сама идея привнесения новых идей из-за рубежа в российскую переводеведческую дискуссию. Самую грубую «ошибку», по словам В. К. Ланчикова, А. Л. Борисенко совершает, используя источники из Интернета вместо книжных изданий классиков. Острая полемика А. Л. Борисенко и В. К. Ланчикова, в котором каждая сторона приводила новые аргументы, была продолжена в следующих номерах журнала.

На страницах журнала «Мосты» термины Л. Венути использует и другой автор – Д. М. Бузаджи (2009) в своей статье «Переводчик прозрачный и непрозрачный». В отличие от А. Л. Борисенко, Д. М. Бузаджи довольно критически относится к идеям Венути. Он обсуждает вопрос о видимости / невидимости переводчика, считая, что практическая работа переводчика не дает возможности для его активного присутствия в создании текста.

Еще одна группа публикаций, где можно столкнуться с терминами Л. Венути,

– это статьи, опубликованные в Интернете. Понятия *доместикация* и *форенизация* встречаются, например, в статьях Н. М. Нестеровой (2005), И. В. Войнич (2009) и В. И. Шадрина (2009). Н. М. Нестерова применяет данную дихотомию при обсуждении вопроса о вторичности перевода, И. В. Войнич, в свою очередь, рассматривает вопрос о видимости / невидимости переводчика на материале пяти переводов трагедии В. Шекспира «Юлий Цезарь». Кроме терминов видимость и невидимость, И. В. Войнич употребляет оригинальные понятия Л. Вентути *foreinization* и *domestication*, последовательно употребляя их именно в англоязычном написании. В отличие от вышеназванного прескриптивного подхода Д. М. Бузаджи (2009), исследование И. В. Войнич имеет ярко выраженный дескриптивный характер. Ее анализ показывает, что все переводы «Юлия Цезаря» представляют собой результат комбинирования разных переводческих методов с доминированием той или иной стратегии. Автор исследования допускает возможность компромисса между стратегиями с помощью неформального понятия «золотой середины».

Статья В. И. Шадрина (2009) посвящена вопросам социологии перевода, которые не были в фокусе научных дискуссий в России. В связи с обсуждением проблем социологии автор ссылается на Л. Вентути (Venuti 1995), давая свой комментарий к ключевым понятиям *доместикация* и *форенизация*. В. И. Шадрин подчеркивает, что концепция *форенизации* как переводческая стратегия уходит корнями в идеи Ф. Шлейермахера (Schleiermacher 1992 [1813]).

5 РЕЗУЛЬТАТЫ АНАЛИЗА: сопоставление понятий *доместикация* и *форенизация* с другими дихотомиями

Наш анализ показал, что дихотомия *доместикация* vs. *форенизация* пока редко используется в российских переводоведческих исследованиях. Это, однако, не означает, что вопрос о глобальных стратегиях перевода не обсуждается. Применение переводческих стратегий изучается не в свете теории Л. Вентути, а в других терминах и в рамках других теоретических подходов. Несмотря на терминологические различия, речь идет в конце концов о сходных подходах к анализу процесса и продукта перевода.

В нашем материале встречаются некоторые публикации, в которых авторы эксплицитно сопоставляют дихотомию Л. Вентути с другими парами концептов, представляющими переводческие стратегии. В этом отношении особый интерес представляет статья Н. Галеевой (2006). Она обсуждает вопрос о переводоведческих дихотомиях со ссылкой на работы западных переводоведов Б. Хатима и И. Мейсона (Hatim & Mason 1997), которые в своем исследовании тоже используют несколько дихотомических противопоставлений: *буквальный* vs. *вольный*, *форма* vs. *содержание*, *формальная эквивалентность* vs. *динамическая эквивалентность*, *семантический* vs. *коммуникативный перевод*, *видимость* vs. *невидимость*. Последнее из этих противопоставлений напрямую связывает теоретический контекст работы Н. Галеевой (2006) с идеями Л. Вентути, в чей понятийный аппарат входят термины *видимость* vs. *невидимость*. Защищая форенизирующие переводы, Л. Вентути (1995) подчеркивает активную роль переводчика и отстаивает его право делать

свои переводческие решения видимыми и извлекать из исходного текста черты, определяющие его характер.

Сходный перечень дихотомий обнаруживается и в статье И. В. Войнич (2010). Она дает следующий список противопоставлений: *вольный – буквальный (дословный, точный), неверный – верный, художественно полноценный – художественно неполноценный, target-oriented – source-oriented, domestication – foreignization, одомашнивание – остранение*. Интересно в этом перечне то, что автор сопоставляет понятия, которые восходят к разным исследовательским традициям, причем некоторые из этих терминов не лишены оценочности: особенно это заметно в терминах *неверный – верный, художественно полноценный – художественно неполноценный*. И. В. Войнич стремится включить использующиеся в российском переводоведении теоретические оппозиции в контекст мирового переводоведения, употребляя пары оригинальных терминов *target-oriented – source-oriented* и *domestication – foreignization*, для которых она подбирает русские соответствия *одомашнивание – остранение*.

Имеются и менее масштабные попытки сблизить дихотомию *доместикация / форенизация* с одной из оппозиций, дискутируемых в российском переводоведении. Авторы этих работ, например Н. М. Нестерова (2005) и А. Л. Борисенко (2007), связывают эту пару с традиционной дихотомией *вольный vs. буквалистский перевод*, которая встречается во множестве работ российских переводоведов. И Н. М. Нестерова, и А. Л. Борисенко подчеркивают роль Ф. Шлейермахера в становлении и развитии идеи форенизирующего перевода. Весьма интересен и тот факт, они обе также знакомят читателей с российскими переводчиками, выступающими за применение форенизирующей стратегии перевода, среди которых ключевыми являются М. Л. Гаспаров и В. П. Голышев. А. Л. Борисенко прямо называет Гаспарова «нашим Шлейермахером».

Как уже было отмечено, А. Л. Борисенко (2007) подвергла резкой критике общий негативный взгляд на форенизирующий перевод, характерный для российского переводоведения. Объектом ее критической оценки стали взгляды теоретиков перевода, согласно которым существует только один абсолютно «правильный» способ перевода. Критика была направлена также против тех теоретиков перевода, которые маскируют понятие «правильного перевода» с помощью таких оценочных терминов, как, например, «творческий», «реалистический» перевод (см. раздел 6 настоящей статьи). По словам А. Л. Борисенко, исследователи, отрицающие возможность буквализма, оставляют без внимания такие ситуации, где именно буквалистский перевод лингвистических и культурных элементов исходного текста лучше всего передает все оттенки оригинала.

6 ВОЛЬНЫЙ VS. БУКВАЛИСТСКИЙ

В российском переводоведении употребительным эквивалентом термина *доместицирующий перевод* является термин *вольный перевод*, а вместо терминов *форенизирующий* или *очуждающий перевод* используется термин *буквалистский перевод*. Близкими к понятию *буквалистский перевод* являются, например, понятия *буквализм, буквальный перевод, буквальность, дословность, дословный перевод*.

Российские теоретики перевода отнюдь не избегают оценок по отношению к использованию глобальных стратегий перевода. Яркие высказывания классиков переводоведения активно цитируются и в современной теоретической литературе. Книги классиков появляются в новых изданиях с минимальными дополнениями и комментариями. Хорошим примером является переиздание книги Я. И. Рецкера (2004) «Теория перевода и переводческая практика», вышедшей впервые в 1974 г. и снабженной в последнем издании такой аннотацией: «Вы держите в руке новое издание этой книги с современными дополнениями и комментариями профессора Д. И. Ермоловича, ученика Я. И. Рецкера, отражающими современное состояние науки о переводе», однако на деле комментарии Д. И. Ермоловича касаются прежде всего изменений в языке и наборе словарей, а не новых тенденции в научных подходах к переводу.

Кроме переизданий, уважение к классикам российского переводоведения четко отражается в определениях, включенных в «Толковый переводоведческий словарь» под авторством Л. Л. Нелюбина (2003). Этот первый и пока единственный в своем роде словарь терминов переводоведения имеет сводный, синтетический характер, однако дает определения без указания на источник. По словам автора, «словарь носит учебно-прагматический и когнитивный характер», поэтому пользователь словаря должен самостоятельно искать цитаты из книг, введенных в список использованной литературы. Такой подход к организации материала в этом справочном пособии делает весьма трудоемким, если вообще возможным, сравнение разных определений и теоретических направлений за этими определениями. Интересен с точки зрения нашего исследования и тот факт, что в списке использованной литературы из 222 пунктов нет ни одного источника на других, кроме русского, языках, хотя «пособие предназначено для студентов, аспирантов, соискателей, преподавателей переводческих, лингвистических, филологических и факультетов иностранных языков, изучающих теорию, технику, методiku и практику перевода, а также для всех читателей, интересующихся проблемами переводоведения».

Для переводоведческого дискурса в России характерны рассуждения об инварианте перевода, о стремлении к какому-то неизменному уровню качества изложения. И вольный, и буквалистский перевод представляют собой отклонение от этой нормы. Л. Л. Нелюбин (2003) дает вольному переводу следующее определение: «Перевод, осуществляемый на более высоком уровне высказывания, чем тот, который достаточен для передачи неизменного плана содержания при соблюдении норм ПЯ». Это определение дано первоначально Л. С. Бархударовым (1969) в работе «Уровни языковой иерархии и перевод».

Процитированное выше определение трактует вольный перевод как ненормативный. Отклонение от нормы перевода, однако, намного ярче подчеркивается в определениях и описаниях буквалистского перевода. А. Л. Борисенко (2007: 27–28) считает, что именно «борьба с буквализмом наложила отпечаток на всю отечественную теорию перевода». Среди литературы, где вопрос о буквализме обсуждается, она приводит наглядный пример из классической для российского переводоведения книги «Теории перевода и переводческая практика» Я. И. Рецкера (2004 [1974]), входящей в наш материал в качестве переиздания. Рецкер снабжает шестую главу своей книги весьма выразительным заголовком «О природе и опасности буквального перевода».

«Толковый переводоведческий словарь» Л. Л. Нелюбина (2003: 26) дает несколько определений понятия *буквализм*. Всем им свойственна ярко выраженная оценочность: *буквализм* – это «переводческая ошибка», «создание ложных знаковых связей между двумя языками на основе формальных и семантических связей», «неправильно понимаемая точность, рабское копирование иноязычных особенностей». Все эти определения содержат четко выраженную мысль о ненормативности *буквалистского* перевода. В отличие от вышеупомянутых описаний *буквализма*, встречаются, хотя и редко, и нейтральные характеристики. Подобное определение можно найти, например, в учебном пособии по переводоведению И. С. Алексеевой (2004: 78), где *буквалистский* подход рассматривается в связи с историей перевода. Она ссылается на слова Ф. Шлейермахера, который считал важным сохранение «духа языка» в переводе и выдвигал метод «очуждения» как основной при передаче своеобразия подлинника.

Кроме того, анализ российской переводоведческой литературы показал, что вместо общих дихотомий и глобальных стратегий переводоведы часто рассматривают процесс и результат деятельности переводчика как поиск так называемой «золотой середины». Решение проблем перевода предусматривает достижение компромисса между *буквалистским* и *вольным* переводом. В российском переводоведении методы, направленные на формализацию понятия «золотой середины», именуются у теоретиков по-разному в зависимости от подхода к переводу. И. В. Войнич (2010) перечисляет целый ряд терминов, используемых теоретиками перевода для описания идеального метода или результата перевода: *адекватный перевод*, *реалистический перевод*, *полноценный перевод*, *целостный перевод*, *художественно точный перевод*. А. Л. Борисенко (2007: 31) включает в данную группу еще и термин *творческий перевод*. Названные подходы объединяет идея достижения инварианта перевода, при этом они исключают возможность использования разных переводческих стратегий в зависимости от поставленных коммуникативных задач.

7 ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Наш анализ показал, что в российском переводоведении доминирует прескриптивный подход к применению тех или иных переводческих стратегий. Теоретики перевода чаще всего обсуждают вопрос о том, плох или хорош *буквализм*, а не описывают применение этой стратегии в конкретных текстах.

Однако встречаются исследования, в которых дихотомия Л. Вентути используется. Такие материалы можно найти в журнале переводчиков «Мосты» и публикациях в Интернете. В некоторых учебных пособиях понятия *буквалистский vs. вольный перевод* рассматриваются без оценочных критериев. Обычно эта дихотомия представляется при знакомстве с разными этапами истории перевода.

При анализе материала выяснилось, что, наряду с дихотомической логикой, весьма интересную область исследований представляет компромиссный подход, нацеленный на достижение «золотой середины». Такой анализ мог бы стать ценным и с точки зрения постижения закономерностей современного российского переводоведения, и оценки той, на наш взгляд, значительной роли, которую играет в нем традиция советской переводоведческой школы.

ЛИТЕРАТУРА

- Бархударов, Л. С. 1969. Уровни языковой иерархии и перевод. Тетради переводчика, Вып. 6, 3–11.
- Борисенко, А. Л. 2007. Не кричи: «Буквализм!». *Мосты*, 2 (14), 25–34.
- Борисенко, А. Л. 2008. Еще раз о буквализме. *Мосты*, 1 (17), 7–14.
- Бузаджи, Д. М. 2009. Переводчик прозрачный и непрозрачный. *Мосты*, 2 (22), 31–38).
- Войнич, И. В. 2009. Стратегии перевода и «видимость» / «невидимость» переводчика (на материале русскоязычных переводов трагедии В. Шекспира «Юлий Цезарь»). *Вестник Челябинского государственного университета*, 30 (168). Филология. Искусствоведение. Вып. 35, 56–63. http://www.lib.csu.ru/vch/168/vcsu09_30.pdf.
- Войнич, И. В. 2010. «Золотая середина» как стратегия перевода: о (не) возможности ее достижения. *Мир науки, культуры, образования*, 1 (20), 41–45. <http://e-lib.gasu.ru/MNKO/archive/2010/1/nko20101.pdf>.
- Галеева, Н. 2006. Дихотомии в переводческой деятельности. *Космополис*, 1 (15), 126–133. <http://cosmopolis.mgimo.ru/filesserver/15/15-11.pdf>.
- Ланчиков, В. К. 2007. Пентхаус из слоновой кости. О статье А. Л. Борисенко «Не кричи: “Буквализм!”» *Мосты*, 2 (22), 31–38).
- Ланчиков, В. К. 2008. По законам вообщестики. *Мосты*, 1 (17), 14–19.
- Нелюбин, Л. Л. 2003. Толковый переводоведческий словарь. Москва: Флинта/Наука.
- Нестерова, Н. М. 2005. «Чужое вмиг почувствовать своим»: диалектика вторичности перевода. *Вестник ВГУ, Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*, 1, 92–97. <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/lingvo/2005/01/nesterova.pdf>.
- Рецкер, Я. И. 2004 [1974]. Теория перевода и переводческая практика. Москва: Р. Валент.
- Шадрин, В. И. Социолингвистические проблемы современного переводоведения. <http://philarts.spbu.ru/structure/sub-faculties/engl-filolog/etyudy/sotsiolingvistic-heskie-problemy>.
- Berman, A. 2000 [1985]. Translation and the Trials of the Foreign. [La Traducion comme épreuve de l'étranger]. In: Venuti, L. (ed.). *The Translation Studies Reader*. Translated by L. Venuti. London & New York: Routledge, 284–297.
- House, J. 1977. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: TBL Verlag Gunter Narr.
- Kearns, J. 2008. Strategies. In: Baker, M. & Saldanha, G. (eds.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 2nd rev. edn. London and New York: Routledge, 282–285.
- Newmark, P. 1981. *Approaches to Translation*. Oxford etc.: Pergamon Press.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Schleiermacher, F. 1992 [1813], On Different Methods of Translating. Schulte, R. & Biguenet, J. *Theories of Translation*. Chicago & London. Translated by W. Barscht, 36–54.
- Venuti, L. 1991. Genealogies of translation theory: Schleiermacher. *TTR* 4 (2), 125–150.
- Venuti, L. (ed.) 1992. *Rethinking Translation. Discourse, Subjectivity, Ideology*. London & New York: Routledge.
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London & New York: Routledge.
- Venuti, L. 1998. *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference*. London: Routledge.

PUBLICATIONS OF THE UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND
REPORTS AND STUDIES IN EDUCATION, HUMANITIES, AND THEOLOGY

1. Mervi Asikainen, Pekka E. Hirvonen ja Kari Sormunen (toim.). *Ajankohtaista matemaattisten aineiden opetuksen ja oppimisen tutkimuksessa. Matematiikan ja luonnontieteiden opetuksen tutkimuspäivät Joensuussa 22.–23.10.2009*. 2010.
2. Sinikka Niemi och Pirjo Söderholm (red.). *Svenskan i Finland. 15 och 16 oktober 2009 vid Joensuu universitet*. 2011.
3. Johanna Lintunen. *Taide ja hoiva rajapinnoille. Selvitys taide- ja kulttuurisisältöisten hyvinvointipalvelujen kysynnästä, tarjonnasta ja yhteistyöverkostoista Pohjois-Karjalassa*. 2011.
4. Hannu Kemppanen, Jukka Mäkisalo ja Alexandra Belikova (toim.). *Kotoista ja vierasta mediassa. Venäjistä suomeksi ja suomesta venäjäksi -workshop Joensuussa 7.–8.10.2010*. 2012.

**HANNU KEMPPANEN,
JUKKA MÄKISALO
JA ALEXANDRA BELIKOVA**
Kotoista ja vierasta mediassa
Свое и чужое в СМИ

Kokoelman artikkeleissa käsitellään kotouttamista ja vieraannuttamista käännöstieteessä sekä kääntämistä mediassa suomi–venäjä-kieliparin osalta. Kirjoittajat ovat kääntämisen tutkijoita Suomesta ja Petroskoin valtionyliopistosta.

Сборник посвящен рассмотрению понятий *доместикация* и *форенизация* в переводоведении, проблемам аудиовизуального перевода и переводов текстов СМИ в языковой паре финский-русский. Авторы – лингвисты и переводоведы университетов Финляндии и Петрозаводского государственного университета.

UNIVERSITY OF
EASTERN FINLAND

PUBLICATIONS OF THE UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND
Reports and Studies in Education, Humanities, and Theology

ISBN 978-952-61-0627-4

ISSN 1798-5641